



Happening:

Mezi záměrem a hrou

Alena Rybníčková, Radek Chlup,
Martin Pehal, Evelyne Koubková

Happening:
a hrou

K čemu jsou politické happeniny? Mohou něco doopravdy změnit? Jak přistupovat k jejich organizaci? Zbylo v současném politickém happeningu ještě něco z toho původního, klasického? Jak působí na postoj samotných organizátorů?

Autoři na tyto otázky odpovídají především z pozice účastníků a organizátorů. Příklady, které rozebírají, zároveň zasazují do kontextu svého studia autorské tvorby na jedné straně a filozofie a religionistiky na straně druhé. Upozorňují, že organizátoři happening často využívají účelově pro tzv. předání sdělení, ale nepracují s jeho podstatou. Té se autoři dobírají skrze hru, která osvobozuje od honby za vnějšími cíli, klade důraz na vlastní situaci akce a dává organizátoru i divákovi možnost od účelu, a nakonec i sebe samého, poodstoupit. Pak může happening oslovovat, aniž by se stal propagandou.

Happening: mezi záměrem a hrou

Happening:

Mezi záměrem a hrou

Alena Rybničková, Radek Chlup,
Martin Pehal, Evelyne Koubková

Děkuji Janě Pilátové za vedení, trpělivou redakční práci a kartáčování textu, díky kterým jsem se mohla dozvídat, co vlastně píšu a kudy dál. Recenzentu Filipu Pospíšilovi za nadstandardní oponentské konzultace, které nás donutily ke konkrétnějšímu ohraničení politického rozměru akcí. Ivanu Vyskočilovi za rozhovory nad rozměry hry, díky kterým jsem mohla rozpouštět své staré nastavení účelového konání.

Děkuji i dalším konzultantům: Tereze Vohryzkové za opakované čtení a upozorňování na propojení happeningu a kontextu situace, Přemyslu Rutovi za neustálé připomínání, že happening je od slova to happen, a Mikuláši Ferjenčíkovi za pohled na happening z pozice organizátora a zároveň politika.

Děkuji Ivaně Vostárkové za ujasňování si obsahu termínů postoj a záměr, Marwinu Lee Beckovi za pomoc s ujasňováním si momentů a Šimonu Koukalovi za čtení vybraných pasáží a reflexi nezasvěceného čtenáře. Stejně tak děkuji všem dalším, kteří se mnou o tématu happeningu diskutovali. Děkuji Blance Poláškové za podporu a klíče od bytu, kam jsem mohla chodit psát.

Děkuji Janu Jiříkovi za donucení vyhodit zavádějící zbytečnosti a ujasnit si, proč a které věci do textu patří. Děkuji grafikovi Ondřeji Bouškovi za skvělou práci a trpělivost při nedodržování harmonogramu, v tomto ohledu děkuji zejména Lucii Krůtové, která zařídila prodloužení termínu odevzdání knihy.

Samozřejmě děkuji svým přímým spolupracovníkům Evelyne Koubkové a Martinu Pehalovi, že se přidali a přivedli zpracovávané téma o značný kus cesty dál. Především pak Radku Chlupovi, se kterým jsem mohla opakovaně konzultovat ústřední kapitolu Mezi záměrem a hrou, z čehož vznikla koncepční spolupráce na úvodu a závěru celé knihy, anotaci (kterou překládal) a rejstříku. Děkuji zejména za možnost sdílet a reflektovat proces psaní a jeho zpětnou vazbu k životu.

Alena Rybníčková, editorka

Tato studie vznikla na Akademii múzických umění v Praze v rámci projektu „Happening: Mezi záměrem a hrou“ podpořeného z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum, kterou poskytlo MŠMT v roce 2014.

Recenzoval: Mgr. Filip Pospíšil, PhD.

© Akademie múzických umění v Praze, 2015

© Alena Rybníčková, Radek Chlup, Martin Pehal, Evelyne Koubková, 2015

© Design a typografie Ondřej Bouška, 2015

ISBN 978-80-7331-377-7

Obsah

9	Úvod: Iniciale happeningem Alena Rybníčková	103	Mezi záměrem a hrou Alena Rybníčková
17	Happening Alena Rybníčková	131	Sametové posvícení
39	Momenty Alena Rybníčková	133	Úvod Radek Chlup a Martin Pehal
57	Rozhovory	138	Sametové posvícení jako hra symbolů Martin Pehal
59	Otevřít se múzám Rozhovor s Václavem Němcem Alena Rybníčková	153	Roztančené kbelíky Evelyne Koubková
66	Happening je jako judo Rozhovor s Ivanem Vyskočilem Alena Rybníčková	168	Symbolická účinnost v Sametovém posvícení Radek Chlup
71	Kartotéka happeningů Alena Rybníčková	189	Závěr
		197	Bibliografie
		200	O autorech
		202	Resumé
		204	Rejstřík

Úvod: Iniciace happeningem

Alena Rybníčková



Na jaře 2011 mě oslovili filozof Václav Němec¹ a studentka Ivanka Čonková,² abych se s nimi podílela na zatčení Václava Klause za jeho incident s protokolárním perem během státní návštěvy Chile. Z Ivančina impulsu („Prezident musí odstoupit!“), Václavova přesvědčení („Když něco ukradl, tak by měl být zatčen.“), mého přispění po organizační stránce (uniformy a megafon) a tiskové zprávy, kterou Olga Cieslarová³ rozeslala těsně před akcí, vznikla týden po aféře následující akce:

Před zraky stovek turistů přijímal na pražském hradčanském nádvoří Václav Klaus svůj maďarský protějšek. V průběhu ceremoniálu se ujaly slova dvě chilské policistky: „Señor Klaus, presidente de la República Checa, ukradl jste pero vykládané polodrahokamem lapis lazuli. Jménem republiky Chile vás zatýkáme. Máte právo nevypovídat, všechno, co řeknete, může být použito proti vám.“ Po oznámení zatykače si pro chilské policistky přišli čeští policisté.

Uspořádali jsme něco, o čem jsem se domnívala, že je protestem. Ivanka to nazvala divadlem, ale dále jsme o akci mluvili jako o happeningu. V té době jsem za těžiště své veřejné angažovanosti považovala watchdog⁴ pražského magistrátu a po tomto iniciačním zážitku jsem přibrala happeningy jako součást strategie vyjednávání s institucemi. Některé akce ale fungovaly a jiné méně, nebo vůbec, chtěla jsem tedy porozumět, proč se tak děje – nejlépe objevit nějaký systém, díky němuž se akce přesným a správným způsobem trefí tam, kam potřebuji. Nejčastěji bylo cílem, aby se zpráva o kauze dostala díky hezké fotce z akce do novin, aby přitáhla pozornost médií i veřejnosti a zodpovědní politici pocítili tlak a zájem občanů, kvůli kterým učiní žádoucí rozhodnutí.

Zároveň jsem si stále více uvědomovala, že v happeningu je obsaženo něco cenného, co se vytrácí, když jsme takzvaně spravedlivě rozhořčení a příliš chceme poukázat na problém a docílit politické změny a mediální

¹ Filozof, pedagog FF UK, spoluzakladatel organizací Pražské fórum a Vraťte nám stát.

² V té době studentka KATaP DAMU, nyní pracuje v organizacích zabývajících se právy Romů.

³ Doktorandka KATaP DAMU, organizátorka karnevalového průvodu občanských iniciativ Sametové posvícení.

⁴ Watchdogové organizace dohlížejí na dodržování demokratických principů a postupů veřejných institucí. Při chybných procesech navrhnou systémová řešení k nápravě neuspokojivého stavu. V činnosti Pražského fóra, které jsme založili po komunálních volbách 2010, šlo o aktivní účast na zasedání Zastupitelstva hlavního města Prahy a vyjednávání změn v komunikaci radnice s občany.

atraktivitu. Od určitého okamžiku jsem kromě občanské, politické a mediální efektivity potřebovala hledat spíš jádro happeningu, které jsem jen tušila. Začala jsem přemýšlet o tom, co je to významné, co často uniká, ale je původní podstatou občanských akcí zvaných happening. Nejdříve jsem si podstatu happeningu nazvala slovy „opravdovost“, „autenticita“, jimiž jsem se chtěla vymezit vůči vytváření mediální události pro efekt. Později jsem ji konkretizovala pojmem „hra“, i když se může na první pohled zdát jako opak opravdovosti. Organizátoři happeningů se často dělí na ty, kteří srší nápady, a na ty, kteří happening dovedou do konce prakticky – formulují názor, napíšíou tiskovou zprávu, odvezou na místo materiál apod. Patřila jsem nejdříve k těm druhým a domnívala se, že happening stojí především na dobré organizaci a logistice. Po čase mi však tato stránka věci začala připadat poněkud plochá a začala jsem si více všimnout té inspirativní. Pochopila jsem, že právě v ní tkví opravdovost happeningu, že to podstatné není vtáhnout diváka do hry proto, aby podpořil můj názor, ale právě samotné vtažení a rozehrání situace a účinky, které to na něj má. Uvědomila jsem si, jak je důležité happeningovou hru dělat doopravdy, a ne jen na oko do objektivu večerních zpráv.

KATaP, nový úhel pohledu

Hledání mě přivedlo na Katedru autorské tvorby a pedagogiky DAMU, kde jsem našla zázemí. Díky zkušenosti s psychosomatickými disciplínami, jako je dialogické jednání⁵ nebo pohybová a hlasová výchova, se mi otevřela možnost uchopovat happening a aktivismus⁶ nejen hlavou, ale celá a v dialogu. To ovlivnilo způsob, jakým o happeningu uvažuji, a jaký jazyk a pojmy užívám: například ladění, setkání, postoj, záměr, hra a další. Můj přístup se z čistě utilitárního stal plastičtější a hledání receptů se změnilo ve zvědavost na samotný proces zkoumání, zkoušení a pokoušení; dřívější nutkání happeningy přímo organizovat převýšil zájem o reflektování této zkušenosti. Zajímá mě teď víc, jak, proč a čím tento typ akcí funguje.

Happening pracuje s vnitřními účinky na člověka, například s proměnou postoje. To byla i má první zkušenost, možnost jasně se ozvat ovlivnila můj postoj k prezidentovi, už ve mně nevzbuzoval takovou zlost a nepřipadala jsem si vůči němu bezmocná. Navíc ovlivnila i můj postoj k veřejnému dění – mohla jsem do něj zasahovat novým způsobem. Právě tuto rovinu happeningu pokládám za rozhodující a tu popisují především. To se projevuje i ve způsobu, jímž téma podávám: zabývám se především akcemi, které osobně znám, a nepojednávám o nich objektivisticky.

⁵ Základem dialogického jednání je zkušenost jednání s vnitřním partnerem. Vědomě vedený a prožívaný dialog sama se sebou inspiruje k tomu, že „to v člověku a s člověkem hraje“ (Patočka), že „ucho žasne, co to huba mluví“ (Werich), že umí „slyšet partnera a odpovědět mu“ (V + W). Viz Ivan Vyskočil. „Dialogické jednání s vnitřním partnerem“. In: Eva Slavíková – Eva Vyskočilová (eds.). *Psychosomatický základ veřejného vystupování: Sborník z konference 14.–15. 10. 1999*. Praha: AMU, 2000, s. 19–20.

⁶ Aktivismem myslím intenzivní a veřejné jednání z pozice občana se záměrem politický problém řešit nebo alespoň pojmenovat.

Kdybych happening popisovala jen zpovzdálí a nenechala se jím zasáhnout vnitřně, dozví se málo, jeho účinky na ostatní bych mohla jen odhadovat, vnějškově nejsou sledovatelné. Z nezúčastněných zpráv o něm bych se nedozvěděla dost o průběhu události, o atmosféře, rytmu, silných a slabých místech apod. Proto píšu hlavně o akcích, při nichž jsem byla jako organizátor, účastník nebo divák, i při vědomí, že moje, stejně jako každá jiná, zkušenost je „jen osobní“.⁷ Z toho plyne jak potřeba prověřovat ji a hledat partnery k dialogu o ní, tak nutnost soustředit se hlavně na happening vznikající v posledních pěti letech v českém prostředí, abychom si mohli zkušenosti s ním porovnávat. Zkušenostní a zároveň dialogický přístup jsem objevila a začala rozvíjet na Katedře autorské tvorby a pedagogiky a tato kniha se o ně opírá.

O knize

V této knize se zajímáme o aktuální happening, jehož aktéři vyjadřují svůj postoj k naléhavým tématům a je to pro ně důležitější než „umělecký dojem“. V první kapitole *Happening* vymezují význam pojmu happening, protože jeho historická definice už nestačí a v současnosti se používá příliš hovorově. Hledám pro něj výstižný přívlastek, odděluji ho od akcí nazývaných happening povšechně, beru v potaz jeho vznik a proměny a diskutuji o tom s organizátory, účastníky, diváky, studenty a pedagogy DAMU a také s mediálními diváky, kteří se s happeningem setkali pouze v podobě zpráv.⁸ Citáty respondentů užívám i ve druhé kapitole nazvané *Momenty*, kde doplňuji vymezení happeningu charakteristikami aspektů, které považuji za klíčové pro jeho existenci (nápad, nadhled, srozumitelnost, situace, setkání ad.).

K podrobnému rozhovoru jsem oslovila filozofa a aktivistu Václava Němce, protože akce organizuje i reflektuje a máme společné zážitky, takže mohu naše zkušenosti konfrontovat. Happening je pro něj především příležitostí k uvedení tématu do společného prostoru, proto se zamýšlíme nad okolnostmi a přístupy, které z akce dělají právě happening, a ne propagandu. Tím otevíráme stěžejní a zároveň křehkou oblast: vztah záměru a hry, základní princip happeningu. Také v rozhovoru s pedagogem a dramatikem Ivanem Vyskočilem probíráme toto téma. Jeho přístup se od aktivistického úhlu pohledu liší, happening považuje v první řadě za setkání a otevřenou událost a tomu odpovídá větší důraz na aspekt hry. Jak mluví o happeningu Ivan Vyskočil, není na první pohled jednoduché vztáhnout k typu, který je dnes aktuální, jeho zkušenost je zakotvena v 60. letech, ale jeho náhled je nosný i pro dnešek. Je to hlavně důraz na jednání v situaci a pohled na téma nejen jako na něco, co je třeba sdělit veřejnosti, ale také na příležitost se o něm něco jako organizátor sám dozvědět.

⁷ Musím dodat, že má zkušenost je ryze pražská. Popisy akcí označuji šedou barvou textu a v závorce uvádím název akce a její organizátory.

⁸ Ptala jsem se: Jaké jsou tvé zkušenosti s happeningem? Co je podle tebe happening? Pak už jsem nechala rozhovor spontánně rozvinout. U částí rozhovorů v textu jsou v závorce uvedena jména dotazovaných. Citaci dostali všichni k autorizaci.

Dříve než přistoupím k ústřední kapitole, předkládám čtenáři *Kartotéku happeningů*. Ta plní v knize dvojí funkci: Zprvce přehledně představuje hlavní happeningy, na nichž své výklady stavím, a tím mi umožňuje na ně v dalším textu již jen stručně odkazovat. Zadruhé, zatímco v kapitolách ukazují na happeninzech jejich dílčí momenty, v kartotéce mohu věnovat jednotlivým akcím více prostoru. Tento formát umožňuje příklady rozebrat komplexně a detailně, včetně zkušeností organizátorů a účinků, které na ně happening měl.

Základním tématem ústřední kapitoly *Mezi záměrem a hrou* je zpochybněná účelovost happeningů. Netvrdím, že nemá cenu dělat účelové akce, nýbrž že happening se s účelovostí nekryje. Zároveň ale v současném happeningu, který se týká společenských témat, hraje záměr organizátorů důležitou roli; pokud jej odstraníme, aby byl happening dostatečně čistý a hravý, půjde jen o recesi, která nikam nesměřuje, ztrácí tvar a může těžko oslovovat. Naopak když se člověk příliš zaměří na účel, ochuzuje se o proces, při němž vznikají nejzajímavější věci. Proces je totiž to, co účel překračuje, co se mu nabízí samo, a když se člověk tomuto proudu poddá, nabídne mu vždy víc, než co je schopen sám vymyslet.

Uvědomovat si, hledat a zkoumat tuto otevřenost ale není jednoduché. Potřebovala jsem proto vést dialog s někým, kdo v konkrétních příkladech a na základě svých zkušeností chápe „účelovost“ a „otevřenost“ jinak, v jiném kontextu. Proto jsem přijala pozvání na seminář studentů religionistiky, kteří zkoumali rituální prvky v politicko-satirickém průvodu Sametové posvícení. I když jej nepovažuji za happening (viz úvodní kapitolu k Sametovému posvícení, s. 133), překrývá se s ním v řadě momentů a jeho organizátoři řeší podobné otázky.

V tomto semináři studenti pod vedením americko-kanadského ritologa Ronalda Grimese sledovali práci jednotlivých skupin při přípravách, průvod samotný a následně jej analyzovali. Zkoumali Sametové posvícení způsobem, jakým se zkoumá rituál, což je protiklad toho, jak se většina organizátorů dívá na happening. Tento kontext nabízí náhled, vůči němuž si mohu ujasňovat svou pozici.

Jedna ze seminárních prací, které z výuky vzešly, mě zaujala a požádala jsem její autorku Evelyne Koubkovou, aby ji upravila pro potřeby této knihy. Ve stati *Roztančené kyblíky* se věnuje procesu zpracování společenského tématu a následně úskalí jeho sdílení s divákem. Její pohled je konkrétní a zároveň se pokouší o nalezení obecných principů takové komunikace. O teoretické zobecnění jsem požádala pedagogy, kteří na tomto semináři spolupracovali. Příspěvek Martina Pehala *Sametové posvícení jako hra symbolů* je psaný z pozice jednoho z organizátorů a spoluautora pravidel, kterými se organizátoři jednotlivých skupin řídí, proto reflektuje, jak jsou nastavena a proč. Happening sice „oficiální pravidla“ nemá, ale důvody ustavení pravidel pro Sametové posvícení jsou relevantní i pro něj. Autor se věnuje i tomu, co znamená hra symbolů. To, co religionisté pojednávají jako symbolický rozměr jednání, je blízké tomu, co já chápu jako rozměr herní.

Zatímco Martin Pehal se symboly zabývá spíše obecně, Radek Chlup se v příspěvku *Symbolická účinnost v Sametovém posvícení* více soustředil na symbolické jednání. Zajímá ho, jak symboly ožívají v lidském těle,

v gestech a pohybu. Zaměřuje se na ty stránky projevu, které nenesou jen informaci, ale spíše navozují určité rozpoložení a asociativní evokaci pocitů a postojů. Tato stránka sdělení je bytostně psychosomatická, působí na náš postoj v hlubinném, tělesném smyslu, jenž tvoří podhoubí našich vědomých názorů. Tím dokáže diváky i aktéry ovlivňovat na úrovni, jíž by slovním vysvětlováním nebylo možné dosáhnout (což je inspirativní i pro happeningy). Mimo jiné upozorňuje, že podmínkou dorozumění a srozumění mezi aktérem a divákem je dobře zvládnuté performativní jednání, bez něhož ani sebelepší téma a nápad akci nezachrání.

Nakonec upozorňujeme i na rejstřík, ve kterém vybraných 29 pojmů popisujeme z různých stran a v různých kontextech (např. setkání jako zážitky vzájemnosti/setkání vs. exhibice/prostor pro setkání vytváří hra atd.). Oproti běžným rejstříkům se nejedná jen o mechanický záznam výskytu klíčových slov, ale také o vystižení hlavních myšlenek, které se ke zvoleným pojmům váží a které tímto zpřehledněním a propojením napříč knihou mohou vyvstávat v nových souvislostech.

Tuto knihu jsme psali pro ty, kdo podobné akce pořádají nebo se jich účastní a chtějí se v nich lépe vyznat. Doufáme, že jim přiblížení tématu z různých stran a zachycení různých zkušeností nabídne nové úhly pohledu, nebo dokonce inspiraci.

Happening

Alena Rybníčková



Happening, kterým se zabýváme, užívají aktivisté jako upozornění na problém a výraz svého postoje k němu. Liší se od klasického happeningu z šedesátých let i současného experimentování s především uměleckým záměrem. Kdybychom ho nazvali podle toho, kdo a v jaké úloze ho pořádá nebo se ho účastní, mohli bychom mu říkat „občanský“ nebo „aktivistický“. Protože řeší témata, která jsou společná většině z nás a ovlivňují náš život, mohli bychom ho nazvat „společenský“, což by vystihovalo i fakt, že happening je událostí sociální ve smyslu setkávání. Z hlediska záměru bychom mohli užít přívlastek „politický“, protože organizátoři často chtějí změnit dané instituční uspořádání, tedy ovlivnit rozdělení moci. Pokud chápu pojem „politický“ v širším slova smyslu jako to, co se týká naší polis, obce, zahrne i ostatní přívlastky. Je zde ovšem zádrhel v tom, co si kdo pod pojmem „politický“ představuje. Proto vyjasním, jak termín chápu, jak jsme se na něm shodli i s ostatními autory této knihy a jak s ním pracujeme. V následujících textech, pokud nebude z kontextu vyplývat jinak, pojmem happening budeme myslet ten politický.

Politika

Politikou rozumím každodenní záležitosti, které se účastníme všichni tím, že vstupujeme do veřejného, společného prostoru a jednáme v něm o sdílených věcech. Kde ale politika, politické uvažování i jednání začínají? Na Mariánském náměstí vedle pražského magistrátu je chodník, před kterým parkují auta. Předky aut přesahují obrubník a ukusují tak ze širše chodníku. V jednom místě se auta téměř setkávají se schůdky kašny. Na chodníku tak zbývá místo sotva na jednu nohu a není možné tudy provézt kočárek s dítětem. Člověk s kočárkem musí chodník opustit a místo objet po silnici s kočáčími hlavami. Navíc dostat se z chodníku není snadné, protože je ohraničen hradbou aut, a pokud se člověk rozhodne místo objet, musí se vrátit na začátek chodníku.

Postoje člověka, většinou matky, k této dopravně-chodecké situaci mohou být dva: překáží tu auto, nebo kašna? Pokud překáží kašna, zřejmě nebude mít pocit, že se v dané situaci dá něco dělat. Pokud překáží auto, je možné, že ho napadne, zda je nutné, aby tam parkovalo, případně zda čelně parkující auta musí přesahovat do chodníků. Tímto zobecňováním bych mohla pokračovat a ptát se, zda je to běžné i v jiných zemích, jestli je nutné, aby vůbec bylo ve městě tolik aut, jak vlastně auta náš život ve městě ovlivňují, i když jenom stojí, jestli právo parkovat je tak samozřejmá věc

a jestli by zkrátka s tímto nesmyslem na chodníku neměl někdo něco dělat. Politické uvažování začíná dle mého názoru právě v podobných okamžicích, kdy si člověk začne klást takové otázky.

Pokud by se matka rozhodla politicky jednat, může přejít přes kočičí hlavy na podatelnu magistrátu a adresovat radnímu pro dopravu otázku, zda by nemohl zařídít, aby se chodník zprůchodnil, a tím plnil svou urbanistickou funkci. Také může nechat řidiči auta vzkaz za stěračem. Může se rozhodnout, že jej tam bude nechávat, kdykoliv pojedede kolem, nebo si dokonce záměrně tudy volit cestu a na špatně zaparkovaná auta upozorňovat. Nakonec se také může rozhodnout uspořádat akci „Ořezávání aut“, na kterou pozve novináře, a bude do kamery předstírat, že jako rozhořčená matka-chodkyně potřebuje pro pohyb po městě více prostoru a s puštěnou motorovou pilou hrozit autu. Pokud by se jednalo o radikální matku, možná by i kousek auta uřízla, čímž by média a jejich publikum zaujala a k tématu přivedla pozornost. Protože ale většina diváků jsou sami řidiči a nejspíš parkují podobně, je možné, že tímto způsobem, aniž si to uvědomí, vzbudí matka u veřejnosti spíše odpor.

Jak tak chodím po městě a setkávám se se zábořem chodníků auty denně, napadají mě další možnosti, co bych jí poradila. Mohla by novinářům poslat tiskovou zprávu, že se město rozhodlo situaci zužujících se chodníků řešit odmontováním těch částí aut, které přesahují. Na sjednaný čas pozvat novináře a demontáž předvést na předem domluveném autě. Tuto operaci by mohli provádět „zaměstnanci města“ v pracovních vestách nebo přímo „městská policie“. Nebo by mohl „zástupce města“ předávat matkám šroubováky, aby si s takovými situacemi operativně poradily samy a následně poslaly adresu a fotku místa, aby pro odšroubované díly město mohlo poslat zřízení. Následně by zástupce uvedl sběrná místa, kde by se takové díly skladovaly a kde by si je řidiči za manipulační poplatky vyzvedávali.⁹ Kromě toho by místo akce mohla aktivní matka vydat tiskovou zprávu, že pražské Staré město již neodpovídá stále se zvětšujícím modelům aut, a proto musí město přistoupit k odstraňování částí kamenného dědictví, včetně této kašny. Zásah by mohl konečně řešit komplikovanou dopravu v úzkých uličkách ubouráním problematických částí domů. Už jen nápady na takové happenings a jejich uskutečnění mě naplňují směsicí úlevy od zlosti nad neřešenou situací, radostí nad představou akce a jistou dávkou škodolibosti.¹⁰

Toto považuji za politické jednání: věc ve veřejném prostoru, která upoutala mou pozornost a o níž přemýšlím v souvislostech, rozhodnu se na ni upozornit nebo se snažím o její řešení. Vezmu ji za svou, protože se mě týká, dotýká; zároveň chápu, že jde o věc společnou, ne soukromou. Jakýmkoliv výše zmíněným jednáním něco působím, tudíž jednám politicky. Zanechání vzkazu za stěračem můžeme označit i jako občanské jednání. Svolání a provedení akce jako aktivistické. Ale obojí je jednání politické.

⁹ Akce na toto téma pod názvem Závody kočárků (po pražských chodnících), napovídajícím obsah a průběh, pořádaly mezi lety 2003–2006 členky organizace Pražské matky.

¹⁰ Musím konstatovat, že tento příklad od léta 2015 již neplatí, protože brzy po jeho napsání byla kašna rekonstruována a prostor před ní rozšířen. Je to má první zkušenost s tím, že jsem organizaci happeningu nemusela přenášet z mentálního do reálného světa, a přesto se něco změnilo.

Depolitizace

Pokud by matka odmontování přečnávajících částí aut prezentovala jako nutnost, jako jediné východisko, a ne jako rozhodnutí, užívala by jazyk a přístup, s jakým se u části politické reprezentace setkáváme často. Rozhodování o veřejné správě, službách nebo statcích jsou politická rozhodnutí, vždy ovlivněná řadou partikulárních zájmů a ideologií, které vyznávají konkrétní lidé. Popíráním tohoto faktu se politici zbavují odpovědnosti za svá rozhodnutí a místo toho se zaštiťují názory odborníků; jenže „v případě politických rozhodnutí neexistuje nic jako objektivně, nezávisle na člověku správné rozhodnutí, které by bylo předem vepsáno někde v nějaké boží mysli nebo v přírodě“.¹¹ Leckteří politici čím dál častěji využívají znechucení české veřejnosti stranickou politikou, dokonce se i vyhýbají tomu být politiky nazýváni (billboard před parlamentními volbami: Nejsme politici, makáme) a popírají, že mají s politikou něco společného (starostka při zasedání zastupitelstva: nedělejte tady politiku). Touto manipulací s pojmy přispívají k růstu přesvědčení, že s politikou slušní lidé nemají nic společného, že stát a obce lze řídit tzv. odborně.

Skutečnost, kdy je politický rozměr událostí, postojů a rozhodnutí popírán, se nazývá depolitizace. Co je politika, vysvětluje v knize *Kritika depolitizovaného rozumu* filozof Martin Škabraha: má základ v řeckém slově polis, charakterizuje ji zákon a společenské konvence. Polis vzniká a je udržována dohodou mezi lidmi, na základě jejich rozumového poznání a svobodného rozhodnutí.

„Společnost se stává politickou (obecnou) v okamžiku, kdy přijme předpoklad, že mocenské struktury (vztahy ovládnutí a poslušnosti), bez nichž žádný celek složený ze svobodných jednotlivců nemůže fungovat, jsou dány nikoliv přirozeně, spontánním růstem, nýbrž dohodou. Ta implikuje minimálně dvě zúčastněné strany, vládnoucí a ovládané. Polis je v ideálním případě společenství, v němž – tak jako v každém – jedni přikazují a druzí poslouchají (a to v různých kontextech). Tyto příkazy a především samotné vztahy poslušnosti, o které se opírají, však musí být zdůvodněny a oboustranně uznány; výsledky zdůvodnění jsou uloženy v zákonech.“¹²

„Politizovat nějaký problém znamená reprezentovat jej tak, že nemůže být ponechán ‚přirozenému růstu‘ v některém ze zavedených společenských systémů, nýbrž je třeba jej vystavit veřejnému přezkoumání a případně i nové zákonné regulaci. Z toho vyplývají minimálně dvě věci: za prvé, dotýčný problém není podle politizujících aktérů dostatečně regulován již existujícím právem, ačkoliv by regulován být měl; a za druhé, aktéři, kteří se o takovou demonstraci snaží, současně

¹¹ Jaroslav Peregrin. „Politizace rozumu, nebo jeho depolitizace?“ [online]. *aluze.cz*. 2010 [cit. 25. 10. 2014]. Dostupné z: http://www.aluze.cz/2010_01/09_glosa_peregrin.php.

¹² Martin Škabraha. „Kritika depolitizovaného rozumu“. In: Václav Bělohradský et al. *Kritika depolitizovaného rozumu: Úvahy (nejen) o nové normalizaci*. Všeň: Grimmel, 2010, s. 17.

proklamují svůj nárok vůbec provádět politickou intervenci, své právo účastnit se na veřejných záležitostech, které podle nich v daném případě není dostatečně naplněno.“¹³

Depolitizaci chápe Martin Škabraha jako zakrývání mocenských aspektů problému, tj. obcházení potřebného konsenzu ve vztazích vládoucí – ovládaní.

Na depolitizaci, jak ji definuje Martin Škabraha, se nemusí podílet jen politici, nýbrž i skupiny, které do veřejného prostoru vstupují třeba právě happeningem. Svůj happening nepovažují za politický akt (a tomuto pojmenování se brání), protože nepodporují konkrétní stranu, návrh konkrétního politika apod., například se jim jedná o podmínky zvířat ve velkochovech nebo o vztah společnosti ke smrti. I takové skupiny ovšem chtějí svým jednáním ve společnosti nebo ve správě veřejných věcí něco způsobit, a podílejí se proto na politickém životě v onom širším slova smyslu, v němž tento pojem užívám.

Zúžené chápání politiky jako věci čistě legislativní nebo jako jednání o státním rozpočtu zamlžuje důležitější hranici mezi takto aktivními skupinami a těmi, kteří do veřejného prostoru nezasahují vůbec.

Podílet se na politice neznamena být rovnou politikem nebo aktivistou a pojmenovávat, kdo za co může, ale může to být i obyčejné vstupování do veřejného prostoru, které může začít ve chvíli, kdy připravím večeři místo v obýváku ve Stromovce. Už tím nějak do prostoru zasahuji. Ovlivňuji ho, přetvářím trávník na jídelní stůl, čímž sděluji kolemjdoucím: podívejte, to je možné, multifunkční trávník, nechcete to také zkusit? To může být zárodkem politického jednání – a nemusí to být rovnou happening se záměrem vtáhnout kolemjdoucí a pozvat je na koláč. Tento čin ukáže, že se v parku nemusí chodit jen po cestičkách tam a zpátky. Happeningem by se stal záměrem chtít vtáhnout kolemjdoucího: Oslovím ho nebo učiním jinou nabídku, aby přišel a zúčastnil se. Politickým by se mohl stát, kdybych si například vybrala trávník s cedulí zákaz vstupu, kterou bych považovala za hloupost – čili přidám prvek, který je identifikovatelný, srozumitelný a odliší akci od pikniku. Hranice, kde politika i happening začínají, samozřejmě není jasně narýsovaná. Politicko-společensky žije i člověk, který se ve své obci účastní místní akce – třeba rekonstrukce hřiště – přestože tvrdí, že se o politiku nezajímá například proto, že ji chápe jako stranickou, spojenou s korupcí a prostředím pokrývujícím charakter. Depolitizace se proto netýká jen toho, kdo co jak nazývá, ale hlavně toho, kdo co (ne)dělá.

Netvrdím, že politický happening má pouze politický rozměr. Jen považuji za důležité tento aspekt raději důkladně vysvětlit, aby přívlastek politický nevyvolával zbytečně zúženou představu.

Inflace termínu

Po vysvětlení významu slova politika, jak mu rozumím a jak ho užívám v této knize, udělám totéž i s happeningem. Zatímco politika vyvolává zúženou představu, s happeningem je to spíš naopak. Když ale nazýváme povšečně happeningem akce, které mají jeho znaky, ale něco zásadního jim chybí nebo přebývá, zamlžujeme jeho podstatu. S pojmem happening se setkávám na každém rohu, někdy doslova: na jaře zvou plakáty na šestý ročník Kampa střed světa a slibují „Happening, Slavnost, Pouť“ – a jako každý rok jsou náplní víkendů koncerty, besedy, divadlo, procházka a stánky s dobrým jídlem. Na Staroměstském náměstí se zase podle deníku *Metro*¹⁴ odehrál happening, který upozorňoval na chudobu v rozvojových zemích, ale na fotce vidím skupinku tří městsky oblečených lidí, kteří vztahují ruce obalené černým igelitem do neurčita. V užívání výrazu happening pro současné akce panuje libovůle ze strany organizátorů, účastníků i médií a není tu, kdo by se jím systematicky zabýval, užívání výrazu analyzoval a výsledky zveřejňoval. Na druhou stranu může být happeningem i akce, kterou tak organizátor sám nenazve.

Z čeho intuitivní chápání a užívání pojmu happening plyne? Organizátoři a média mají své důvody, proč tak různé akce nazývají. Ty zkoumám a všímám si, které rysy se s formou happeningu shodují a co je od něj odlišuje. Zde uvádím nejčastější „druhy happeningů“, které za happening nepovažují:

Akce kulturní

Organizátoři a média nazývají happeningem jednodenní festivaly nebo přehlídky, které se konají na náměstí, ulici nebo v parku, jejichž programem jsou koncerty, divadlo, výstava, workshopy... Podle druhu je akce nazývána divadelní, hudební, knižní nebo výtvarný happening:

Do Kolína se sjeli knihovníci ze všech koutů. Každý si mohl vybrat z připravených alternativních programů – prohlídka muzea, návštěva synagogy a všech prostor knihovny. V půl třetí začal za doprovodu dechové kapely Suchdolanka a mažorettek pochod knihovníků kolem náměstí. A pak už se na pódiu střídaly knihovnické soutěžní týmy. Happening se vydařil, děkujeme všem sponzorům a účinkujícím.

Městská knihovna Kolín¹⁵

Domýšlím se, proč se tak říká akcím typu festivalu. Může to být jejich konání ve veřejném prostoru, které není všední, a fakt, že návštěvníci mohou libovolně přijít a odejít. Dalším důvodem může být bezradnost, jak souhrnně pojmenovat všechny uvedené aktivity. Zároveň organizátoři zřejmě vnímají happening jako něco nekonvenčního, zajímavého, pohybliv-

¹⁴ Podle článku „Živá socha v centru připomněla Den za vymýcení chudoby“. *Metro*. 17. 10. 2012. Popisek u fotografie zní: „Happening připomínající chudobu“.

¹⁵ „Fotogalerie – „Happening 2013 – Kolín““ [online]. *Knihovnakolin.cz*. 2013 [cit. 20. 10. 2014]. Dostupné z: <http://www.knihovnakolin.cz/fotogalerie/galerie/happening-2013-kolin>.

vého, akčního, což může lákat víc než „přehlídka“. Na zajímavost pak organizátoři lákají diváky a novináři čtenáře. Tyto festivaly za happening nepovažují kvůli formátu i obsahu: Program bývá příliš předurčený a navíc se akce často výročně opakují, takže je organizátoři někdy nazývají „tradičním happeningem“! Dále u festivalů zpravidla chybí otázky k tématu, se kterým pracují, jsou tu spíš odpovědi.

Akce demonstrační

Politickým happeningem¹⁶ jsou médii i organizátory nazývány demonstrace, ozvláštňené například koncerty:

Akce platformy Stop vládě má v plánu postupnou blokádu pěti ministerstev. Protest před ministerstvy školství a kultury má dnes formu happeningu, organizátoři nabízejí kolemjdoucím k podpisu petici za odstoupení vlády a také otevřené dopisy adresované příslušným ministrům. Ve stanu před budovou ministerstva školství hrají kapely, vystupují zpěváci a herci a diskutuje se o reformách. Skutečná fyzická blokáda úřadu se nekoná.¹⁷

Stop vládě

Důvod, proč organizátoři užívají slova happening pro demonstraci, tedy akci s jasně sdělnými politickými postoji, může být vyhýbání se nepřitažlivému slovu demonstrace nebo protest. Demonstrace a happening mají společně veřejné vyjádření postoje, proto se jedno může s druhým zaměňovat a za sebe schovávat. Happening je ale otevřenější ve formě i názorech, provokuje k zamyšlení a připouští debatu, nemívá příděch agrese či agitace. Přejmenováním demonstrace na happening mohou organizátoři smysl akce divákovi zpřístupnit, aby si ji k sobě pustil, ale totéž přejmenování může být vhod politikovi, na kterého míří stížnosti nebo požadavky, aby zlehčil jejich politickou váhu.

Akce neplánovaně improvizovaná

Happeningem pojmenovávají akce diváci (ale i organizátoři) i zpětně, když chtějí vyjádřit svůj pocit z nastalé situace, popsat její charakter a zároveň ji i trochu shodit („Jaké bylo divadlo? No, byl to takovej happening.“). Důvodem, proč užíváme v řeči slovo happening jako charakteristiku, aniž ho použili sami aktéři, může být dojem, že akce nebyla úplně přesně organizovaná, místy se rozpadala a chvílemi nebylo jasné, jak se odvine dál – což v původním plánu nebylo. Happening se tedy jeví z jistého hlediska jako něco neorganizovaného, a to zřejmě proto, že v extrémní podobě tak vypadat může. Divák tak intuitivně popisuje rysy nepřesného scénáře nebo provedení, se kterým se aktéři vypořádávali improvizací.

¹⁶ Pro výraz „politický happening“ jsem našla další druhy užití: Zprvce tak nazývají politici nestandardní jednání svých protivníků. Zadruhé tak média nazývají akce, které provádějí samotní politici; o provádění happeningů politiky více v kapitole *Mezi záměrem a hrou*.

¹⁷ „Blokáda ministerstev je jen symbolická, v dalších dnech zřejmě odboráři přitvrdí“ [online]. *Rozhlas.cz*. 29. 5. 2012 [cit. 20. 10. 2014]. Dostupné z: http://m.rozhlas.cz/zpravy/politika/_zprava/1065674.

Akce marketingová

Speciální kategorií je přebírání happeningu komerční sférou jako druh marketingu. Například provozovatelé nákupních center si oblíbili taneční flash moby,¹⁸ zřejmě za účelem oživit nákupní prostor a představit ho jako místo, kde se něco děje. Nebo se dá „happening“ z následujících důvodů i objednat:

Švédský výrobce nábytku Ikea požádal marketingovou agenturu o pouliční „Happening za hezčí bydlení“. Akci společnost deklarovala jako motivaci zaměstnanců pro další práci. Více než šest desítek lidí předalo zástupcům managementu Ikey za doprovodu transparentů, mávátek, rušidel a lampionů takzvanou Petici za hezčí bydlení, která měla ukazovat, co lidé v Česku čekají v souvislosti s novým bydlením.¹⁹

Důvodem takového užití je nejspíš snaha zakrýt manipulativní charakter akce a jednoznačnost reklamy, protože happening je charakteristický nejednoznačností a otevřeností. Ironií je, že formu happeningu užívají často organizátoři protestů právě proti takovým společnostem a firmám.

Počátky happeningu

Happening nevymysleli ani knihovníci, aby mohli lákat čtenáře na festival, ani aktivisté, aby mohli strašit politiky. Vznikl v uměleckém prostředí a byl v době svého vzniku průlomový nejen tím, že propojoval výtvarné umění, divadlo a hudbu, ale i proto, že nabízel divákovi fyzické zapojení a bral ho jako podstatnou součást akce. Menší exkurz do historie může být inspirací, když pochopíme, jaký záměr tvůrci happeningu sledovali a co je nejspíš i dnes pro jeho existenci zásadní.

První happeningy se odehrávaly v galeriích a divadlech. Jako první tak nazval své instalace oživené akcemi diváků Allan Kaprow roku 1959.²⁰ V jednom z nich publikum ve třech prostorách oddělených fóliemi sledovalo filmy doprovázené zvuky a promítané na zeď, malíře, který pomalovává plátna, a dívky vymačkávající pomeranče. Podle Tomáše Kubarta, autora diplomové práce o happeningu, byly Kaprowovy akce hodně inscenované: Lidé pozvaní do divadla, kde ale nebylo rozdělení na jeviště a hlediště, dostali u vchodu kartičky s čísly sedadel – jednání a prostor jim byl určen. Nebylo zřejmé, že celou akci rozehrávalo pár herců, což je jiné, než když se dělá něco na

¹⁸ Flash mob je akce ve veřejném prostoru, ke které se nenápadně sejde mnoho lidí a v jeden moment udělají stejný pohyb, např. tlesknou, sednou si, zastaví se nebo se přidají k připravené choreografii tance, písně atp. Akce může mít téma, které účastník podporuje.

¹⁹ Parafrazováno dle „Ikea si objednala pouliční happening za lepší bydlení“ [online]. *Ihned.cz*. 9. 12. 2011 [cit. 10. 12. 2014]. Dostupné z: <http://mam.ihned.cz/c1-54226960-ikea-si-objednala-poulicni-happening-za-lepsi-bydleni>.

²⁰ Jedna z jeho charakteristik zní: „Happening je asambláž událostí, předváděná či vnímaná ve více časech a místech. Jeho materiální prostředí mohou být vytvářena buď uměle, nebo přebírána z toho, co je po ruce, eventuálně nepatrně pozměněna; také jeho aktivity mohou být vynalézány anebo zcela všední. [...] Happening je prováděn na základě plánu, ale bez zkoušek, posluchačů a repríz. Je uměním, ale zdá se, že je blíž životu.“ Allan Kaprow. *Some Recent Happenings*. New York: Great Bear Pamphlet, Something Else Press, 1966, s. 5. Překlad dle Vladimír Burda. „Happening ve smýčce“. *Výtvarná práce*. 1968, č. 15, s. 1.

ulici a hledá se spontánní chování kolemjdoucích. Kaprow a další přestali v sedmdesátých letech diváky zapojovat a místo happeningů se ujaly performance, autorské tvůrčí akce nablízko či „vůči“ divákovi, které jej ale jen zřídka zvou k jejímu dotvoření, a tak se podle Kubarta aktéři opět od diváků oddělili.²¹

Pojem happening se užívá od začátku po dnešek v mnoha významech a navíc v měnícím se kontextu. Zmatení pro nás začíná už v rovině jazyka: „Výraz *happening* je v angličtině velmi frekventovaný. Kaprow zvolil pro označení uměleckého fenoménu zcela záměrně běžně užívané slovo, mimo uměleckou terminologii, aby zdůraznil princip každodennosti a všednosti, který happeningu v rámci neoavantgardního uvažování přisuzoval. Jedinečnost zvoleného pojmu však zdůrazňuje v textové podobě grafickým intenzifikátorem, velkým počátečním písmenem („Happening“).“²² V angličtině je jasné, že jde o událost, něco, co se děje, zatímco my jsme přijali happening jako zvláštní umělecký druh.

Zároveň tvůrci definují happening každý jinak, především podle svých vlastních akcí. Navíc v rámci akčního umění vznikají a jsou definovány i zmíněné performance a eventy (krátké přichystané události), jejichž formální hranice se navzájem prolínají. Ke všeobecnému matení pojmu přispěli značnou měrou podle Tomáše Pospiszyla, teoretika výtvarného umění, i média: „Novináři si vybrali ze všech druhů právě happening a začali tak souhrnně pojmenovávat většinu akcí, které měly ráz bizarní senzace. Happening se už v první polovině šedesátých let stal v bulvárním tisku synonymem pro odvážný večírek nebo neobvyklé provokativní chování.“²³

Happening vznikl v uměleckém prostředí jako potřeba se vymezit vůči způsobu pojmání umění doby, kdy obrazy patřily do galerie, divadlo na jeviště v určité budově a hudba do koncertního sálu. Umělci cítili potřebu přesahu a provázanosti mezi tvůrčími obory, chtěli vystavit diváka umění v jeho každodennosti a vyvolat v něm reakci, hledat jiné vztahy ke kultuře i mezi lidmi. I protest proti „mrtvolným“ kulturním institucím byl tedy politický akt.²⁴

²¹ Parafraze rozhovoru s Tomášem Kubartem z 13. 11. 2014, archiv autorky. Performance je mnohem složitější otázka, ale není zde předmětem zkoumání. V USA i v Evropě se mnohé katedry teatrologie mění v „Performance studies“ a pojem performance se stává souhrnným termínem pro všechny projevy divadelnosti. Viz např. Richard Schechner. *Performance Studies: An Introduction*. Routledge, 2002.

²² Tomáš Kubart. *Počátky happeningu v tvorbě skupin Gutai a Fluxus 1954–1962*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Katedra divadelních studií, 2013, s. 35–36.

²³ Tomáš Pospiszyl. *Asociativní dějepis umění*. Praha: tranzit.cz, 2014, s. 53.

²⁴ Obměňuji „mrtvolné divadlo“, pojem Petera Brooka, užitý roku 1968 v knize *The Empty Space*. London: MacGibbon and Kee, 1968.

Rozdíl v prostředí USA a u nás: exkurz do českého happeningu

Do českého prostředí doputoval happening s jistým zpožděním a v rámci dalších forem akčního umění. I u nás se tento termín často užívá jako pojem zahrnující všechny umělecké projevy, které zdůrazňují akci, tedy svůj časoprostorový a vtělený rozměr. Tvořením akcí se zabývali umělci podstatně více než jejich rozlišováním a tříděním, neexistovala odborná reflexe, která je vždycky pozadu za realitou. Navíc vzhledem k tomu, že akční umění vznikalo v USA, bylo pro československé orgány již z principu podezřelé, a proto umělci většinou nemohli tvořit oficiálně. Do galerií se tvorba dostala jen výjimečně, tvůrci organizovali akce především pro přátele a další umělce. Veřejnost tedy neměla mnoho příležitostí se s akčním uměním setkat; oproti USA se vyvíjelo s jinými možnostmi a potřebami vyjádření. Podle historičky umění Pavlína Morganové u nás potřeba takového tvoření nepramenila tolik ze zájmu experimentovat s uměním jako ze snahy uměním zasahovat život. Vytrhávání z každodennosti bylo pro organizátory akcí hlavní inspirací, polem a výzvou. Zatímco v USA se tvůrci v počátku vymezovali vůči stávajícímu pojetí umění jako artefaktu uzavřeného v určitém prostoru, u nás se vymezovali především vůči životní i tvůrčí konformitě. Ze studie o českém akčním umění 60. a 70. let vyplývá: „V našem prostředí je happening používán velice volným způsobem, často bez vědomé návaznosti na jeho přesné vymezení v západním umění. Happening je totiž ve své podstatě velice přirozenou formou lidské skupinové činnosti a zábavy. Rozdíl mezi „happenigem“ v životě a happeningem uměleckým tkví často pouze v přítomnosti autorského záměru a uměleckého chtění jeho organizátora či iniciátora.“²⁵ Akce byly většinou tvořeny pro skupinu spřízněných lidí a probíhaly v rámci skupiny, nebo i interagovaly s kolemjdoucími, kteří nemuseli mít potuchy, že jsou součástí akce.

Milan Knížák a Eugen Brikcius

V Československu byl hlavním organizátorem akcí výtvarník Milan Knížák a inspiroval účastníky k jejich vlastní tvorbě. Navíc byl jedním z těch, kdo propojovali svět happeningu v USA a u nás, stal se členem skupiny Fluxus.²⁶ K Fluxu patřili hudebníci a výtvarníci z celého světa a k záměrům a ideálům skupiny patřilo překonávání kontinentů a hranic, včetně těch s ostnatými dráty. Knížákův hlavní zájem nebyl ani ve Fluxu, ani v umění, ale ve vytrhávání z každodenních stereotypů a vytváření pospolitosti na základě společného zážitku. Proto v Praze založil skupinu Aktuální umění, se kterou pořádal akce, jako byla například (podle scénáře) *Demonstrace pro všechny smysly* v roce 1964:

²⁵ Pavlína Morganová. *Akční umění*. Olomouc: J. Vacl, 2009, s. 41-42.

²⁶ Knížák se ale vůči tvorbě Fluxu vyhroboval: „Převážná většina akcí-happeningů amerických aj. západních autorů a skoro všechny akce skupiny FLUXUS jsou zcela klidně realizovatelné bez účastníků, poněvadž u nich je spíše počítáno s diváky než s účastníky. Vytvářejí vlastně živé obrazy, jež mají působit svojí neobvyklostí a drastičností. Tak je to tedy všechno opět v duchu tradice, neboť tyto věci jsou zase výstavou nebo divadlem, koncertem atd., třeba trochu jinými.“ Milan Knížák. „Principy akčního umění podle Milana Knížáka 1965“ [online]. *milanknizak.com* [cit. 20. 9 2014]. Dostupné z: <http://www.milanknizak.com/192-akce/>.

Všichni organizátoři demonstrace mají na sobě neobvyklé oděvy – místo šperků věci denní potřeby, kusy pestrých látek našité na normální šaty, část oděvů natřenou nějakou barvou, nejlépe červenou nebo bílou. Každému příchozímu je přidělen nějaký předmět, který nosí po celou dobu v ruce (např. část jídelního příboru, talíř, váza, sklenka, konvice, kus šatstva, bota atp.). Procházejí ulicí, v místnosti s otevřeným oknem sedí muž u prostřeného stolu a jí. Jdou dál (vedení) do malé místnůstky, kde se všichni natěsňají. Náhle jsou uzamčeni a ponecháni v nečinnosti (od 5 do x min., podle jejich reakcí a otrlosti). V místnosti je vylitá voňavka. (Mnoho.) Jsou vypuštěni. [...] Účastníci jsou vyzváni, aby předměty, jež jim byly přiděleny, srovnali na zem do řady a každý se za svůj postavil. Pak jsou požádáni, aby předmět zvedli a řadu utvořili o 20 cm dál. To se opakuje libovolně dlouho podle reakce účastníků. [...] Je jim předkládána kniha, z níž si každý vytrhne jeden list. Odevzdávají předměty. Odcházejí. První aktivní část demonstrace končí. Druhá část demonstrace končí za 14 dní ode dne první části demonstrace a je pro každého jedince zvláštní. Vše, s čím se po tuto dobu setká, je součástí 2. části demonstrace.²⁷

Knížák tuto skupinovou akci neoznačuje jako happening, nýbrž jako demonstraci. Jedním z jeho základních přístupů je útočení na smysly všech přítomných a manipulace s nimi s cílem vyvést je z míry. Knížák to nazývá vyšinutím z normálního stavu,²⁸ aby účastníci zcitlivěli pro další dění. Společným vstupem do druhé části demonstrace a časovým orámováním chce zvýšit citlivost účastníků pro běžný život. Tyto své přístupy k tvorbě sepi-soval v podobě manifestů a vydával je spolu s dalšími texty v časopise *Aktual*. Z nich vyplývá, že sám stojí o aktivního účastníka, otázka ale je, nakolik mu k tomu dával doopravdy prostor. Jeho akcí se účastnili i příslušníci bezpečnosti, tajné i veřejné – ti často jeho akce i předčasně ukončovali.

Dalším tvůrcem happeningů byl výtvarník, básník a filozof Eugen Brikcius. Za všechny jeho akce vybírám tuto nejznámější, pojmenovanou Díkuvzdání z roku 1967, protože se v ní začíná určitěji objevovat politicko-spoolečenský kontext:

Brikcius uspořádal slavnostní hold chlebu v prostorách Kolowratské zahrady, která autora svým ústředním strmým schodištěm lákala k inscenaci starobylého obřadu: „Chtěl jsem sobě i jiným splnit dětskou touhu prožít nějaký nádherný obřad.“ Účastníci se s bochníky chleba shromáždili v Motole, odkud odjeli tramvají na Střelecký ostrov, kde pohřbili bohyni Podchlebu pod chleby. Symbolicky tak nacvičili opak následného rituálu, v němž každý sám vystupoval po schodišti Ledeburské zahrady, aby položil k nohám Podchleby, sedící na barokním oblouku ve vrcholku zahrady jako na trůnu, svůj bochník. Mohyla chlebů byla však ještě před koncem happeningu zkonfiskována policií, kterou na podivný průvod s chleby, kráčeující ze Střeleckého ostrova

²⁷ Milan Knížák. *Nový ráj*. Praha: Galerie Mánes & UMRUM museum, 1996, bez paginace.

²⁸ *Tamtéž*.

do Ledeburské zahrady, upozornili bdělí občané. Následný proces s Eugenem Brikciusem byl vlastně úspěšným zakončením překaženého happeningu, protože Brikcius před státní mocí své konání obhájl jako umění. A tak se brikciovske mystifikaci znovu podařilo všechny zmást a znejistit hranici mezi životem a uměním tím, že sám soudní proces byl prohlášen za happening, který ve své absurditě překonal všechny autorovy umělecké snahy.²⁹

Těžko lze zpětně říci, pro kolik lidí to byla provokativně politická akce, pro kolik recesistické pochlebování bohyni Podchlebě a kolika účastníkům šlo o společné prožití rituálu, o setkání, o něco nevšedního. V každém případě happening spojuje všechny možné motivace. Můžeme v něm spatřovat nejen vytrhávání ze všednosti, ale i konkrétně ztělesněný a zesměšněný motiv pochlebování. Akce tak posunula hranice toho, co bylo možné ve veřejném prostoru dělat: Happening umožnil symbolickou komunikaci, naznačování a nejednoznačnost, což nabývá na významu zejména v době, která takové projevy potlačuje. V tom je síla happeningu v represivních režimech. Následný soudní proces byl jiného rázu než ten, který byl veden o pět let později s Milanem Knížákem.³⁰ Přesto byli jak Knížák, tak Brikcius oficiálně z jiných důvodů, než bylo pořádání happeningů, vězněni.

Osmdesátá léta

V druhé polovině osmdesátých let začali organizátoři na obou stranách železné opony pracovat s politickými tématy doslovněji. U nás se *Společnost za veselejší současnost* svým pojetím akcí začíná obsahově více blížit happeningu, jak ho známe dnes. Věnují se konkrétním tématům, podchycují absurditu doby a násobí ji tvořením situací, kdy do akce zapojují protivníky. Proměna happeningů je provázaná především vývojem politicko-sociálního kontextu.

Pomerančová alternativa

Ač se v článku a knize věnujeme především českým akcím, nevynechám akce Poláka Waldemara Frydrycha zvaného Major, zakladatele vřatislavské Pomerančové alternativy a autora *Manifestu socialistického surrealismu*,³¹ protože ovlivnily vývoj happeningu i u nás. Svými akcemi ukazoval absurditu režimu, ale zároveň si tak utahoval i z patosu představitelů opozice. Zřejmě i díky volbě formy happeningu, a tedy nejednoznačnosti sdělování, netrám

²⁹ Pavlína Morganová. *Akční umění*. Olomouc: J. Vacl, 2009, s. 43.

³⁰ Záminkou pro zatčení bylo zabavení Knížákových uměleckých materiálů na hranici Československa. Materiály byly policií označeny za pornografické, a tedy poškozující obraz země. Viz Tomáš Pospiszyl. *Asociativní dějepis umění*. Praha: tranzit.cz, 2014, s. 55.

³¹ „Napsal jsem manifest socialistického surrealismu a v něm jsem se prohlásil za dědice veškeré komunistické klasiky, což byl dříve socialistický realismus, zatímco teď je to surrealismus. A všechno, co se v socialistickém surrealismu děje, včetně policisty postávajícího na ulici, je zároveň uměleckým činem...“ Dmitrij Desaterik. „Rozhovor s hlavním trpaslíkem.“ [rozhovor online] *Divus*. 1. 2. 2006. Dostupné z: <http://divus.cc/praha/cs/article/the-revolution-of-dwarves-ii?printLayout=true>.

vil ve vězení měsíce a roky jako vůdcové opozice, ale jen dny. Jednou se organizátoři z Pomerančové alternativy vydávali za příslušníky tajné policie, otevřeně se ptali lidí, zda u sebe nemají nějaké užitečné dokumenty, jindy rozdávali nedostatkový toaletní papír a k oslavě MDŽ zase menstruační vložky. Principem nejslavnějších akcí byly k absurditě dohnané slavnostní režimní rituály. Tento se odehrál u příležitosti výročí Velké říjnové socialistické revoluce 6. 11. 1987:

Účastníci byli vyzváni, aby se dostavili na určené místo oblečení pokud možno co nejvíce do rudé (rudé boty, čepice, šála nebo alespoň narudo nalakované nehty) a začali oslavovat VŘSR (i s pomocí papírového křižníku Potěmkin a jiných podobných rekvizit). Policie pochopitelně zasáhla, jenže co si počít s „demonstranty“, kteří provolávají „revoluce, revoluce“ a na tričkách mají napsáno „Budu více pracovat“ nebo „Zítra bude lépe“? A navíc, policejní represe se obrátila proti všem, kdo si toho dne oblékli – byť zcela nezáměrně – něco červeného, čímž je takřkajíc vtáhla do děje. Frydrychův plán vyšel: komunistický režim zasáhl proti těm, kdo na výročí zakládající revoluce měli na sobě něco v jejich rudých barvách.³²

Major zapojoval do organizace a účasti velké množství lidí, čímž je zároveň osměloval k účasti na pouličních protirežimních demonstracích. Ta následující se naopak odehrává v lese:

U příležitosti dvacátého výročí invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa jsme vyhlásili, že musíme překročit hranice mezi Polskem a Československem, protože je u vás zase ohrožen socialismus. Ptali jsme se, kde je soudruh Husák, který byl tehdy odstaven z postu generálního tajemníka ÚV KSČ. Ptali jsme se, kde jsou další věrní soudruzi. Zorganizovali jsme armádu, která měla překročit hranice u Sněžky a zamířit na Prahu. Jenže se ukázalo, že polské a československé bezpečnostní složky jsou ve skutečnosti v zajetí revizionismu, protože nám v naší akci společně zabránily. Snažily se zadržet všechny podezřelé. Byl jsem tehdy převlečený za samuraje. Jel jsem na takovém vyvýšeném křesle a dostal jsem zprávu, že byly naše přední voje napadeny. Seskočil jsem z toho vysokého křesla – díky tomu, že jsem byl mladý, se mi naštěstí nic nestalo – a utekl jsem do lesa. Stále jsem ale neopustil svou myšlenku, chtěl jsem se dostat do Prahy, abych tam chránil socialismus. Najednou jsem zjistil, že už jsem skoro u Sněžky, a uviděl jsem před sebou chlapce a dívku. Vyskočil jsem z křoví a zeptal se jich, jestli tu neviděli moje vojsko. Zapomněl jsem, že mám masku samuraje, také jsem měl při sobě meč. Vůbec nebyli schopní reagovat. Myslel jsem, že mi nerozumějí, že jsou to nějakí cizinci, třeba Angličané. Ptal jsem se tedy znovu, tentokrát anglicky. Pořád na mě jen civěli. Opakoval jsem otázku polsky. Jen zavrtěli hla-

³² Josef Mlejnek. „O veselém karnevalu v neveselé době“ [online]. *Babylon.cz*. 15. 12. 2005 [cit. 10. 10. 2014]. Dostupné z: <http://www.ibabylon.cz/o-veselem-karnevalu-v-nevesele-dobe>.

vou a já jsem zase zaběhl do křoví. Pod Sněžkou mne obklíčil armádní oddíl. Vytáhl jsem samurajský meč. Řekl jsem jim, ať zůstanou stát, jinak začnou padat hlavy. Jako v Kurosawových filmech. Nechtěli si moc povídat. Po chvíli přišel plukovník. A ten mi povídá: „Prosím, pane majore, vzdejte se! Dáme vám vůz s megafonem, objedeme tady hory a vy vyhlásíte kapitulaci.“ Odpověděl jsem mu, že v žádném případě neudělám stejnou chybu jako maršál Pétaine ve Francii a že budeme bojovat až do posledního muže. A že radši spáchám harakiri, než bych se vzdal. Prosil mě, abych to nedělal. Nakonec jsem mu řekl, že mohu kapitulovat jen sám, ale že to musí být čestná kapitulace. Podobná, jaké se za druhé světové války dočkal major Sucharski, když mu byla na Westernplatte ponechána šavle. Že se musím těšit právům podle Ženevské konvence, musím každý měsíc dostávat balíček od Červeného kříže a nesmím být kárán za nedostatky na uniformě. Měl jsem totiž samurajský oblek již trochu potrhaný. Souhlasili a doprovodili mne na velitelství, kde měli rozvěšené štábní mapy. Postupně se tam scházeli lidé, které pochytali. U stěny byly rovnány a očíslovány zabavené plastické zbraně. Viděl jsem, že se dobře baví. Po nějaké době přišli s nějakými informacemi i čeští policisté. Zadrželi někoho na československé straně. Ti to ale brali vážně a skutečně se asi báli, že hranice překročíme.³³

Major jedná v myšlence hry a úlohy až do konce, překračuje hranice původního místa i času, nepřestává, nedělá to jen v rámci přesně vymezeného hřiště, ale hra překračuje pořád dál, on je ten, kdo určuje její hranice. Zatahuje do hry jako účastníky nejen svou armádu, ale i policii a kolemjdoucí. Ti tomu nerozuměli, nemohli pochopit, o co jde, ale o to v tu chvíli ani nešlo. Major bojuje za socialismus, co se tomu dá vytknout? Ztvárňuje jednu z nejtvrdějších sil, kterou režim disponuje – armádu. Z tohoto titulu pak může nazvat bezpečností složky revizionisty. Jdou jako průvod, viditelně, karneval z ulice jde najednou lesem. Jedná jako samuraj – pokračuje v misi, i když situace vypadá bezvýchodně. Hraje si s kolemjdoucími i s vojáky – na každého „to hraje“ podle toho, co si situace žádá, vtahuje je do hry. To se mu daří, jelikož velitel ho žádá, aby vyhlásil kapitulaci. Major ve hře pokračuje – nemůže kapitulovat, raději spáchá harakiri. Nakonec souhlasí, ale nechce být kárán za nedostatky na uniformě, nebrání se tedy reálnému, ale „hernímu ohrožení“.

³³ Waldemar Frydrych v rozhovoru pro časopis A2. Filip Pospíšil, Petr Blažek. „Neviděli jste moje vojsko?“ [online]. A2. 2009 [cit. 10. 10 2014]. Dostupné z: <http://www.advojka.cz/archiv/2009/12/nevideli-jste-moje-vojsko>.

Společnost za veselejší současnost

Na konci osmdesátých let u nás prováděli v lecčem podobné – i když ne tak masové – akce lidé kolem Společnosti za veselejší současnost. Organizátoři také pracují s hesly, zapojují větší množství účastníků včetně policie, které se tak vysmívají – a stejně jako Major se staví i do kontrastu k vážným akcím disentu. Například Běh třídou Politických vězňů vznikl podle Báry Štěpánové následovně:

Od roku 1988 se konaly velké demonstrace proti režimu [...] a nás napadlo zkusit to jinak. Tak, aby se k tomu lidi připojili, nebáli se. Ve Slávii jsme vymysleli Běh třídou Politických vězňů za propuštění politických vězňů, že si stoupneme na roh k Petschkovu paláci pod desku s Fučíkovým citátem „Lidé bděte!“ a proběhneme dolů k poště v Jindřišské ulici. Okamžitě jsme to zrealizovali. Když jsme doběhli, šli jsme hned do budky zavolat do Svobodné Evropy, že vznikla nová iniciativa – Společnost za veselejší současnost a zahájila běhy třídou Politických vězňů, ve kterých bude pokračovat každý den až do propuštění všech politických vězňů. Měli jsme i slogan „Dnes běžíme my za vás, zítra poběžíte vy za nás!“ A Svobodná Evropa odvysílala taky náš vzkaz, že běhat se bude vždy v 17 hodin a připojit že se může kdokoliv. [...] Postávali tam lidi, ne moc, pokukovali po sobě, nikdo nic neříkal. A přesně v pět jsme všichni vyběhli. Časem to získalo popularitu, běžaly desítky lidí, včetně dětí, celkem za celou dobu běželo víc než tisíc lidí, snad i Václav Havel proběhl. Ešenbáci tomu většinou jen přihlíželi, zasahovali pouze párkrát. Po doběhnutí ti statečnější ještě házeli do schránky před poštou pohledy s pozdravy lidem, kteří byli právě zavření.³⁴

Rádio Svobodná Evropa splnilo roli dnešních sociálních sítí, dnes by se taková akce nazvala nejspíš flash mob na pokračování. Hana Marvanová v jednom rozhovoru zmínila, že jí představa, že za ni dnes běhají, ve vězení povzbuzovala.³⁵ Bára Štěpánová v rozhovoru popisuje ještě jednu akci, kdy se jim, podobně jako Majorovi, podařilo vtáhnout do hry policii a svým způsobem ji donutit k fyzickému jednání:

Těsně před 21. srpnem 1989 bylo v Praze cítit obrovské napětí, očekávaly se velké demonstrace a střety s policií, chtělo to odlehčit. Vytiskli jsme letáčky (v češtině i cizojazyčné), v nichž se psalo, že podle zpráv

³⁴ Babora Štěpánová v rozhovoru pro *Dějiny a současnost*. Petr Koura, Pavlína Formánková. „Olgo, mohl by jít Václav s námi na písek?“ [online]. *Dějiny a současnost* [cit. 12.10.2014]. Dostupné z: <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2008/10/olgo-mohl-by-jit-vaclav-s-nami-na-pisek/>.

³⁵ Hana Marvanová, rozhovor pro Inventuru demokracie v rámci projektu „Inventura devadesátek“: „Pokud někoho zatklí, ostatní podnikali akce na jeho podporu. Společnost za veselejší současnost pořádala běhy ulicí Politických vězňů. Motto bylo: ‚Dnes běžíme my za vás, zítra poběžíte vy za nás.‘ Když jsem tam šla po propuštění, vítala mě Bára Štěpánová a říkala mi: ‚Ještě před týdnem jsme běželi za tebe a teď běžíš ty za jiné.‘ Ráda na tu dobu vzpomínám. To riziko bylo tehdy vyváženo solidaritou společenství lidí, kteří uvažují podobně.“ Hana Marvanová. „Rozhovor“ [online]. *Inventura devadesátek*. 8. 4. 2014 [cit. 12. 10. 2014]. Dostupné z: <http://www.i90.cz/marvanova.html>.

astrologů doplňuje 20. srpna večer do Prahy modrá velryba. Byla krásná. Udělali jsme ji obrovskou, půjčili jsme si auto s vlekem a přivezli ji k Vltavě. Vodáci nám pomohli odtáhnout ji doprostřed řeky a ona plula ke Karlovu mostu, kde už na ni čekali lidi. A taky esenbáci. A do toho napětí v předvečer výročí invaze se ozývala jejich hlášení do vysílaček: Pozor, velryba na Vltavě! Nakonec nasedli do člunu a odtáhli ji na Klárov na břeh a rozdupali. Luboš Rychvalský byl pak předvolán k výslechu. Zničenou velrybu jsme pohřbili na Střeláku. V souvislosti s Vltavou a se Střelákem si vzpomínám ještě na jednu akci. Půjčili jsme si v půjčovně všechny lodičky, jezdili jsme po Vltavě a v rukou jsme měli velká písmena, z kterých jsme vytvořili heslo „Pořád jste u vesla vy, dnes jsme u vesla my.“³⁶

Do tohoto historického exkurzu jsem začlenila tak dlouhé citace pro jejich živost, která zatahuje přímo do děje, a pro detailnější vykreslení situací i toho, jak se s nimi aktéři vypořádali, zejména v Majorově příkladu. Protože jsou vyprávěny přímo organizátory, hrozí sice jistá míra autorské stylizace – dodělán příběhu – ale i to k tradování happeningu patří. Navíc na nás takto působí jako inspirace lákající k podobnému přístupu, což by se při stručném shrnutí sotva povedlo.

Politický happening po roce '89

Po roce 1989 se happeningové formy začala ujímat nová skupina tvůrců. Jednalo se o představitele občanské společnosti, činné v různých sdruženích s dlouhodobou agendou, ale i v jednorázových iniciativách. Začínali užívat happening jako způsob, jakým mohou ovlivňovat veřejný diskurz a upoutat zájem lidí a médií ke konkrétní problematice. Berou happening jako jednu z forem komunikace s veřejností (prostřednictvím místa události a skrze sociální sítě a média) a s těmi, kdo o věcech veřejných rozhodují. Hlavní motivací pro vytvoření akce už není zkoumání formy, ale zaměření se na konkrétní výsledek. To ale nemusí znamenat, že ostatní možnosti happeningu organizátory nezajímají vůbec. Za hlavní aktivistický vzor pro občanská sdružení mohou sloužit lidé z Greenpeace, kteří v sedmdesátých letech přímými akcemi udělali z ochrany životního prostředí „akční film“.³⁷ Napadali velrybářské lodě, předávali petice přímo na ropné plošině nebo spouštěli obří transparenty přes chráněné budovy veřejných institucí. Těmito mediálně úspěšnými akcemi se inspirovaly zpočátku především organizace zaměřené

³⁶ Babora Štěpánová v rozhovoru pro *Dějiny a současnost*. Petr Koura, Pavlína Formánková. „Olgo, mohl by jít Václav s námi na písek?“ [online]. *Dějiny a současnost* [cit. 12.10 2014]. Dostupné z: <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2008/10/-olgo-mohl-by-jit-vaclav-s-nami-na-pisek-/>.

³⁷ Z rozhovoru s bývalým tiskovým mluvčím Greenpeace Václavem Vašků: „Myslím, že Greenpeace je organizací, která v tomhle (v akcích) všechny ostatní inspirovala. Ne, že by v raných 70. letech byli jediní. Ale oni z té poměrně nudné ochrany přírody udělali akční film. A to se lidem líbilo. A navíc od úplného začátku pracovali s médii. Nebyli to jen nějací kluci, co se chtějí jen bouřit, ale lidi, co už za sebou leccos měli. Novináři, spisovatelé, fotografové. Od začátku do toho vnesli prvek profesionality, zejména v umění protestu vizuálně ztvárnit a prodat.“ Filip Pospíšil. *Umění protestu*. Praha: Rubato, 2013, s. 135.

na ekologii, včetně české pobočky Greenpeace. V Česku ale nemá kult hrdinství natolik silné kořeny, aby podobné akce vzbuzovaly velké sympatie a náklonnost. I proto se organizace začaly přiklánět víc k akcím, které jsou víc než na hrdinství založeny na vtipu.

Hlavním záměrem podobných organizací a skupin není experimentování s happeningovou formou a zkoumání jejich možností, ale upozornění na téma. Přesto se při něm i dnes dějí věci, které mají i další smysl, i když s nimi organizátoři většinou vědomě nepracují a nereflektují je.

Co mají společného původní a současný happening a v čem se liší

Původní klasický a současný politický happening se shodují v tom, že se jedná o předpřipravenou událost s bodovým scénářem, při které organizátor předpokládá, že se může přihodit cokoliv, a bere to jako součást akce. Určující složkou je koncept, myšlenka akce. Liší se v míře fyzického zapojení účastníků, stejně jako u přesunu od původního happeningu k performanci, což souvisí s potřebou kontroly nad vyzněním akce: Zatímco dřív šlo o to, zažít nečekané, nepředvídatelné, neurčité, objevovat, co akce může způsobit, dnes naopak organizátoři mají jasnější záměr, co mají lidi cítit a chtít.

U nás dříve organizátory zajímal happening jako umělecký experiment, ale uchylovali se k němu i proto, aby tím diskreditovali totalitní moc. Pokud společnost respektuje lidská práva, míří protesty spíš na její partikulární nešvary, a ne na základní hodnoty. Dnes policie organizátory legitimuje nebo někam odveze, ale když nehrozí obuškem nebo zákazem studovat, je možné tvořit happenings otevřeně politické. Původní organizátoři chtěli zážitkem aktivizovat diváka a skrze umělecký vjem jej osvobodit od životních stereotypů, od konformity s režimem. Dnes bývá hlavním cílem upozornit na téma, zážitkem budit účastnický postoj, a tak působit změnu v rovině osobní, společenské a třeba i konkrétního politického rozhodnutí. Dříve bylo záměrem tvůrců vnímáním umění osvobodit lidi k „umění života“, jak říkal Kaprow a mnoho dalších reformátorů kultury, zatímco dnes chtějí osvobodit k vnímání reality – především politické. Happening roste z kontextu, z tvořivé reakce na společensko-politickou situaci. Pokud v šedesátých letech stačilo na ulici organizovaně olizovat citrón a kysele se šklebit nebo chodit ve skupině jednou nohou po silnici a druhou po obrubníku,³⁸ dnes by to asi reakce nezbudilo, protože každý si může dělat, co chce – ani to již nezbuzuje zájem.

Dříve k vytvoření politické události stačilo, aby se lidé ve veřejném prostoru sešli – i jen tím dali najevo vzdor, byl to politický čin ve vztahu k moci. Happening se proměňuje, nemůže být stejný jako dřív už proto, že jednou z jeho podstat bylo překvapení, že se na ulici něco nevědního, divadelního, výtvarného může vůbec dít. Dnes to nemá razanci totálního překvapení. Měnicí se kontext můžeme sledovat i během posledních let, kdy

³⁸ Více o těchto dvou akcích v knize Kolektiv autorů. *Satira, maska, happening*. Praha: MAKE*detail, 2013, s. 83. Dostupné také z: http://issuu.com/makedetail/docs/na_issuu.

se kultura pobývání ve veřejném prostoru rozmáhá, město se mění a ožívá. Bylo by zavádějící nazývat happeningem každé setkání. Piknik na pražské náplavce s kytarou by před pár lety, kdy ještě náplavka zela prázdnotou a hraní na ulici omezené městem přinášelo potíže, byl jinou událostí než dnes, kdy je v sezóně náplavka obložená lidmi.

Klasický i současný politický happening si hrají s mocenskou strukturou. Původně se vymezoval vůči hmotnému umění i politice fungování galerií: „Kdyby se happening nedotýkal otázek moci, tak je to divadlo na ulici, od toho se ale odlišuje vztahováním se k aktuální žité mocenské situaci. Happening do ní přímo zatahuje, funguje v kontextu.“ (Tereza Vohryzková, studentka DAMU, sdružení Auto*mat)

Novou dimenzi dává dnešním akcím všudypřítomná mediální sféra, která násobí jejich efekt a poskytuje prostor pro nové interpretace a významy: mediální prostor je prodloužením prostoru veřejného. Média se čím dál víc orientují ze slova na obraz, a proto chtějí psát o barvitě akci, zvláště když se vymezuje vůči aktuálnímu tématu, jelikož tím získají i potřebné vyjádření protistrany (i díky tomu začínají přikládat hlasu občanské společnosti váhu).

Vymezení politického happeningu

K definování politického happeningu nám pomůže i slovníkové heslo teatrologa Petra Pavlovského, které vybírám pro autorův „východní“ a divadelní úhel pohledu. Happening sice vyšel z výtvarného prostředí, ale nás na něm zajímá hlavně jednání:

„[...] V podstatě se jedná o formu hry, ale spíš o mimoumělecký fenomén. Akce je vytržena z reality, je časově i prostorově orámovaná, nemá reálně následky a odehrává se ve znakové situaci, ovšem ne vždy plně – ne všichni účastníci a svědkové vědí, že jde o dění pouze fiktivní. Proto zdaleka ne vždy jde jen o divadlo. Mnohdy se předpokládá, že role tvůrců a vnímatelů postupně splynou. [...] Happening se zpravidla odehrává mimo běžné divadelní prostory (site specific, pouliční divadlo). Happening může být nezávazný, ideologicky nezacílený, ale většinou provokuje – zpochybňuje, porušuje nebo zesměšňuje společenské či umělecké konvence.“³⁹

Pavlovský zmiňuje zásadní dimenzi hry, kterou budu dál rozebírat samostatně. Upozorňuje na záměr provokovat, zpochybňovat a tím upozorňovat na svazující společenské normy. Podle mne ale nelze happening považovat za nezávazný, protože závazný je svým způsobem jakýkoliv vstup do veřejného prostoru. Tím, že na něco upozorním, něco zpracuji a vystavím to očím druhých, věc již měním. Pavlovský píše, že happening nemá reálně následky; tím zřejmě myslí, že organizátoři jednají často symbolicky.

³⁹ Petr Pavlovský et al. *Základní pojmy divadla: Teatrologický slovník*. Praha: Libri – Národní divadlo, 2004.

Ve skutečnosti však může mít happening reálné důsledky navzdory – nebo právě díky – užívání symbolů. U politického happeningu mohou být následky například ve změně jednání člověka, na kterého mířil. Pavlovský popisuje happening šedesátých let částečně i s jeho vývojem, to nám ale pro současný politický happening nestačí. Pro definování něčeho tak proměnlivého proto užívám i v úvodu zmíněné rozhovory s účastníky, organizátory atd. Většina dotazovaných na jednu stranu popisuje společné jádro happeningu: „na ulici“ se děje něco neobvyklého, co na něco upozorňuje – a zároveň každý postihuje další charakteristiky a pohled z různých stran. Zčásti sice opakují věci, které již zazněly, ale výroky o kontaktu s happeningem obkličují téma a charakter happeningu vystihují po svém. Porovnávám je se svou zkušeností a se závěry, k nimž jsem dospěla na předchozích stranách, a zobecňuji je:

„Happening se dělá, aby lidi přemýšleli, proč to tam ti aktéři dělají. Člověk pak vidí věci z jiného úhlu. Nebo si naopak řekne: hm, tohle by mě taky napadlo. Jenže ho to nenapadlo.“ (Jaruška Linhartová, duchodkyně, mediální divačka) Akce vytrhává diváky ze všednosti, stereotypu, obvyklého způsobu uvažování, nebo nás seznamuje s novým tématem.

„Happening secvakne, až když se člověk zastaví a věnuje mu pozornost. Dnes se na ulici stává ledaco, ale až když se člověk otočí, tak se to může stát happeningem.“ (Marie Jarošová, výtvarnice, studentka DAMU, účastnice) Probíhá veřejně, pro diváky, účastníky, vzniká ve vztahu, nedodrží hranici aktér – divák, má ambice ho zapojit.

„Je to takový výkřik: Pozor, tady něco je! Způsob, jak zajímavě a srozumitelně upozornit na něco, co může být špatné, nebezpečné, nebo si to jen zaslouží pozornost lidí, kteří by si toho jinak nevšimli. Je to aktivismus, politika, občanská společnost, ale pořád v tom hraje roli umění.“ (Šárka Dvořáková, novinářka) Organizátor se veřejně vyjadřuje ke společenskému, tedy společnému tématu, které většinou podléhá občanské správě, je relevantní i pro život ostatních lidí, a rozšiřuje tak sféru občanství.

„Happening je osobní vyjádření odvahy, je to narušení ustálených forem komunikace, umělecký projev, který se vyjadřuje ke konkrétní politické události nebo k obecné situaci člověka.“ (Nikola Hořejš, Rekonstrukce státu, organizátor) Happening je osobní svědectví a hledání způsobu tvořivého dialogu s veřejností a politickou reprezentací: „Překonává hranice mezi různými složkami společnosti a vytváří alternativní prostor, kde může dojít k interakci. Často je antiestablishmentový, vyvádí z míry delegované zástupce moci a tím získává převahu.“ (Martin Pehal, religionista)

„Pro mě je to výtvarná akce ve veřejném prostoru s výraznou výtvarnou složkou, společenským přesahem, není agresivní, neblokuje, nedemonstruje. Má prvky karnevalu, něčeho veselého, i když mluví o vážném tématu. Nekřičí na fasádě, ale schovává se pod povrchem. Nedělají ho profíci, ale ten, kdo tomu věří, dává to dohromady lidi, co společně tvoří a společně se vyjadřují.“ (Lukáš Brychta, student DAMU) Tedy symbolikou a obrazností vzniká prostor pro účast. Nedává jasná stanoviska, ale komunikuje na více úrovních, nevyjadřuje jen slovy, argumenty a transparenty. Liší se od demonstrace, která jasně deklaruje, co chce, zatímco symboly otevírají prostor pro diskusi a více interpretací.

Definice politického happeningu

Happening pochází od slova *to happen*, *děje se*, je to *událost* v prostoru a čase, která vytváří *situaci*. *Narušuje obvyklý způsob* chování ve veřejném prostoru a jeho využívání. *Interaguje s prostorem a diváky* na místě i mimo něj skrze sociální sítě nebo média. *Veřejně zpracovává téma* nebo *vyjadřuje postoj*, který aktéři ztvárňují *fyzickým jednáním*. Odehrává se často *obrazným způsobem* a v *symbolické rovině*, zároveň však vstupuje do *reálné situace v konkrétním prostoru a čase*. *To happen znamená i přihodit se*, událost není dopodrobna připravena, odvíjí se však podle rámcově připravených bodů. Zároveň akce *míří k vytyčenému cíli* – i když nemusí být definováno, jak konkrétně, přesně má vypadat. Jde o vědomé jednání v zamýšleném směru. Happening je zároveň připravený i improvizovaný – vstupuje do reálné situace, kterou respektuje a zpětně ji nechává na sebe působit. Happening se děje, má trvání, vzniká a končí, ale může po sobě zanechat otisk.

Shrnutí

Netvrdím, že pouze po splnění všech uvedených charakteristik se akce stává happeningem. Spíš záleží na tom, nakolik přistupují organizátoři k happeningu vědomě, s jakými zkušenostmi a nakonec nakolik se celá akce povede. Ani příklady v této knize nenaplnují definici ve všech bodech, ale míří k ní. Happening i způsob užívání toho slova se mění, proto je otázkou, nakolik bude tato definice vystihovat podstatu jevu za dalších deset let. Vymezuje však předmět zájmu této knihy.

Momenty

Alena Rybníčková



Při realizaci Chilských policistek se nám přihodilo, že jsme utrpěli úspěch.⁴⁰ Aniž jsem si ujasnila, o jaký úspěch se jedná, začala jsem podobnou „úspěšnost“ očekávat i od dalších akcí. Za hlavní jsem považovala mediální zásah: Kolikery noviny a televize o události informovaly a nakolik ji interpretovaly podle našeho plánu. Po čase mi začalo jít i o to, aby akce ovlivnila rozhodování politiků. Zda byla dobře vymyšlená a provedená, jsem byla donucena vnímat až po akci, která nepatří mezi podařené. Kvůli špatnému pocitu z ní jsem začala přemýšlet, co happening pro svou zdařilou existenci potřebuje. Následující akci jsme prováděli v době, kdy na Šumavě desítky dobrovolníků bránily kácení stromů v první zóně národního parku:

Kůrovec mozkový, neboli mozkožrout, je parazitický brouk, který proniká dutinou ušní do hlavy hostitele a klade larvy do šedé kůry mozkové. Je mutací lýkožrouta smrkového. Začal se šířit na lesníky, obchodníky se dřívím, lesohospodářské úředníky a aktuálně udeřil v řadách správy NP Šumava a Ministerstva životního prostředí. Proto je v této skupině zapotřebí neprodleně začít s testováním napadení, neboť se zdá, že poslední měsíce instituce činí rozhodnutí právě pod jeho vlivem, a případně nezbývá než přistoupit ke kácení. Proto parazitologové odeberou mechanicky vzorek z dutiny ušní a podrobí ho jednoduchému testu v laboratoři. Odebírání předvedou pracovníci ústavu parazitologie přímo na ministru životního prostředí.

Pražské fórum, Testování napadení mozkožroutem

Nápad učinit ministrovi výtěr mozku a pokáčet vysoké státní úředníky nebyl vyloženě špatný, selhalo však jeho provedení. Zde mi došlo, že dobrá vůle ani nápad k happeningu nestačí. Akce nefungovala, při hraní scény se mi se spoluhráčem nedařilo navázat kontakt a byla jsem z jeho hereckého výkonu čím dál víc rozpačitá. Pocit rozpaků pak přerostl v pocit vyložené trapnosti, když jsem na videu ihned.cz uviděla svůj projev. To nemohlo nikoho přesvědčit ani pobavit, snad jen vzbudit trochu soucitu. Náš výkon

⁴⁰ „Člověku, který utrpěl úspěch, se povedlo, že vstoupil do situace se soustředěním a závčas se uvolnil. Možná díky tomu, že se moc nepřipravoval, se nechal existovat. Tím bývá člověk často zaskočen, že se mu něco povede, aniž je to záležitost jeho umění, je to ale záležitost náhody, překvapení. Chce to neočekávat, že už to umíte, ale soustředit se na věc. Nečekat něco, co má hotový tvar, formu, ta musí vznikat, nejde o to ji jen opakovat. Chce to vědět, co můžu zopakovat, čeho se můžu přidržet a co nechat vzniku, zrodu.“ Ivan Vyskočil, osobní rozhovor 13. 4. 2015, archiv autorky.

značně ztěžovalo, že scénka probíhala jen pro tři novináře. Pocítila jsem faleš situace, nehráli jsme pro lidi, ale pro objektivy, což jsme nemohli uhrát. Téma ani samotného Mozkožrouta jsme na scéně nedokázali zpřítomnit. Navíc jsme neudělali chudáka z ministra, ale ze sebe.

Překvapilo mě, že akce, které jsme věnovali dost přípravy a času, naším provedením tolik spadla a že provedení není něco samozřejmého. Od té doby si myslím, že raději žádná akce než špatná akce. Jalová realizace může uškodit tématu i organizátorům, vůči jejichž akcím mohou být napříště novináři i veřejnost ostražitější. Organizátor má za kvalitu svého aktivního vstupu do veřejného prostoru odpovědnost. Po tomto zážitku se pro mě realizace happeningů stala samostatným úkolem. Začala jsem pečlivěji rozlišovat, co dobrou akci tvoří a co ji boří, pro vstupy do veřejného prostoru jsem začala pečlivěji hledat formu a kvalitu provedení.

Otázkou zůstává, co je to úspěšný happening a hlavně jestli představa úspěchu ve formě velkého mediálního zásahu a okamžité změny situace je to, o co se snažit. Zda se jedná o kritérium, kterým na happening pohlížet, jestli úspěch není jen zbytečný spěch za něčím, co není důležité. Dnes se spíš ptám, jestli akce fungovala sama o sobě na místě a jestli dávala smysl.⁴¹ A jen takovou akci pokládám za podařenou, i když se o ní nedozví tolik lidí nebo nevede k reálné změně ve věcech veřejných. Pokud vystihne téma, vtáhne účastníky nebo na ně má nějaký vliv. Charakteristiky úspěchu a podařenosti happeningu mohou být v akci výsledně různě zkombinovány, například hloupá akce se může dostat do večerních zpráv, nebo ta, o které se moc lidí nedozví, může něco změnit apod.

Pro podařenost happeningu je zásadní, zda spolu souvisí a vzájemně se podporují nápad, téma, tvar a navíc ještě záměr akce. U příkladu Mozkožrouta vidím, že se to nepodařilo. Záměrem bylo vyvinout tlak na účastníky zasedání a ovlivnit jejich rozhodování, což od nás bylo nepromyšlené, zvláště když jsme nespolečně pracovali s hlavní skupinou aktivistů, která se tématem zabývala dlouhodobě. Dále byl nepřesný nápad: symbolicky popsat cestu brouka od majitelů pil do hlav státních úředníků (i když ve skutečnosti nešlo jen o to vyvážet a draze prodávat dřevo, ale hlavně o možnost stavět v cenné lokalitě sjezdovky) nebylo snad marné. My jsme ale chtěli poukázat na to, že kácení je hloupost – jenže nemůžu o někom říct, že je hloupý, protože má Mozkožrouta, musím to spíš ukázat na něčem, co dělá. Takže nápad a tvar souvisely, ale poněkud mimo téma a záměr, což se projevilo v provedení.

K označení a vymezení dalších jednotlivých aspektů happeningu jsem došla poté, co jsem začala akce rozkládat na prvočinitele. Hledala jsem takové prvky, které jsou pro existenci happeningu zásadní. Jejich celkové pojmenování jsem nazvala *momenty*. Je totiž nutné zachytit jejich fungování v čase, nejen to, jak se vzájemně prolínají a podmiňují, ale i kdy který moment happeningu přispěje k souhře s ostatními. Nepovažuji za tak důležité, zda jsou v akci momenty všechny a po celou dobu, ale zda a jak jsou mezi sebou sladěné – a je nutné, aby byli v souhře i lidé, kteří je vytvářejí. To bylo to hlavní, co jsme zanedbali při Mozkožroutovi.

⁴¹ O smyslu happeningu víc v kapitole *Mezi záměrem a hrou*.

Jde o dobrý *nápad*, který otevře pokračování, odkud je možné nit táhnout dál přes proces ztvárňování *tématu*, až k výslednému tvaru, kterým vyjadřují svůj *postoj*. Aby nějaké vymyšlení nastalo, potřebuji *impulz* k realizaci i impulzy pro její pokračování a dovršení. Vlastnosti *nadhled*, *otevřenost* a *srozumitelnost* pomáhají akci připravit a provést. Při provedení, aby akce vůbec začala existovat, je třeba vytvořit *situaci* v určitém *času* a *místě*, v níž na sebe *účastníci* berou (nebo jsou jim určovány) *úlohy* a společně je provedou. Ovšem za zásadní považují lidské *setkání*, skrze které zažíváme sounáležitost, jež dává vzniknout byť i dočasnému společenství.

K zachycení jednotlivých momentů jsem zvolila způsob slovníkových hesel. Přibližují a obkružují je spíše asociačně než systematickou argumentací. Zároveň je těžké je od sebe jednoznačně oddělovat, ani příklady neilustrují izolovaně každý z nich, ale obsahují jich víc pohromadě – tudíž nemusí sloužit vždy jako ilustrace pro pochopení jednoho daného momentu. Jde spíše o inspirativní ukázky než o přesné definice, k jejich pochopení je třeba přistupovat trochu intuitivně.

Netvrdím, že happening musí obsahovat všechny dále probírané momenty. Každý organizátor se soustředí, vědomě či nevědomě, pouze na některé. Pokud jsou ty ostatní dostatečně zastoupeny, mohou happening podržet. Společně ho posilují a tvoří životaschopnou událost, která oslovuje. Při přípravě i provedení happeningu mi pomáhá je mít na paměti.

Impulz

Zprvė impulz jako podnět k přípravě: Většina impulzů přichází zvenku a setkává se ve mně s něčím, co jsem prožila. Pokud jde o impulz udělat happening, může to být příslovečná poslední kapka, náhlé ponouknutí zpracovat téma, které mě inspiruje nebo popuzuje už dlouho. Impulzem k provedení může být pnutí či rozhodnutí něco vyjádřit, nebo rovnou nápad, co udělat. „Happening roste z potřeby reagovat na určitou konkrétní situaci. Za impulzem se skrývá většinou nějaký hlubší společenský postoj či světový názor. Impulz lze tedy chápat i na hlubší rovině jako potřebu vypořádat se nějak se společenským systémem, ukázat ho v jiném světle, obrátit ho naruby, prostě zareagovat na něj nikoli jako na danost, ale jako na proměnnou veličinu.“ (Tereza Vohryzková, *Auto*mat*, doktorandka DAMU)

Zadruhé impulz, který rozehrává situaci na místě happeningu, má v sobě potenci dalšího dění, které nemůžeme zcela předvídat, ale zároveň nezpůsobuje totální chaos: „Jsou impulzy, které mohou být odsouzeny k nezdaru a na něž se nedá plodně reagovat, nebo může, ale nic to neslibuje. Pak jsou impulzy, které v sobě nesou solidní možnost rozvoje, ať už akčního na místě, nebo reflexe k věcem, na které ukazuje. Dám dění impulz a ono mě to může překročit a vrhnout někam, kam jsme to neočekávali.“ (Přemysl Rut, spisovatel a dramatik, pedagog DAMU)

V následujícím příkladu dostal primátor jasný impulz, na který mohl zareagovat a situaci podpořit:

Přes řadu jednání a snah administrativní cestou přispět ke změně postoje k budování tunelu Blanka běžel proces schválení stavby dál. Tak jsme se rozhodli uprostřed zasedání zastupitelstva, v budově nepřístupné a do velké míry arogantní instituce, zahrát skautské jelito, kopyto, platí to, vsadte se. Uvědomil jsem si svou úlohu, sepsal text, vzal si oblek a vsadil se s primátorem, že tunel bude ve skutečnosti stát mnohem víc, než teď tvrdí. Povedlo se to, protože on je herec a chápal, že je to part, na který se mu sluší odpovědět. Chvilí váhal, ale když pochopil, že je to divadelní scéna, tak se k ní přihlásil. Vsadili jsme se o sto hodin veřejné práce.

Sázka s Bémem, Michal Křivohlávek, Auto*mat

Nápad

Dobrý nápad je jeden z motorů, který udržuje přípravu a průběh happeningu. Stává se, že se chci k něčemu vyjádřit, ale nenapadá mě jak. Nápad často přijde, když poodstoupím od chtění a snažení, angažovanost mi může bránit, aby nápad nebyl špatný a upocený. Nápad pracuje s širším potenciálem naší zkušenosti, což se netýká jen faktů, ale i prožitků. Může být dobrý nebo špatný, pak je na nás, jak ho dokážeme posoudit. Sám o sobě ale nestačí – od nápadu ke tvaru a provedení je dlouhá cesta. Pokud věnuji čas opracování a zpracování, podaří-li se mi akci postavit na nápadu, může v ní zůstat lehkost, se kterou přišel. Když je dobrý, přijme divák i trochu improvizované provedení. Sepne nám souvislosti, ukáže je v jiném světle, udělá zkratku, až si divák řekne: to je dobré, to je nápad. Nápad souvisí s tématem přímo, nikoliv asociálně, jak je tomu v tomto případě:

Ministerstvo vnitra navrhlo omezení možností zákona o svobodném přístupu k informacím. Napadlo mě, že to je takový krásný zákon, jako labuť. A ta labuť teď umírá. Tak že bychom zpívali píseň tohoto umírajícího zákona.

Pražské fórum

Postoj

Postoj není totéž co názor – racionální konstrukt, ale je intuitivní, může být nevědomý, inklinuji k něčemu a prostřednictvím akce postoj ze svého jednání pochopím: „Postoj nemusí být uvědomělý a artikulován jen slovy, ale i prostřednictvím jednání. Nacházím si jím, kde stojím, co považuji za svou mez. Řeknu si, že budu kokrhát půl hodiny na náměstí a nakonec kokrhám pět minut. Nebo provedu něco neobvyklého, ale co? Na místě se rozhodnu, co budu dělat.“ (Filip Pospíšil, antropolog)

Happeningem zveřejňujeme svůj postoj nejen ke konkrétnímu tématu, ale v obecné rovině k veřejnému prostoru a politice jako takové. Kolemjdoucí vyjádří svůj postoj k akci už tím, že se zastaví, dívá, přidá nebo jde dál. Happening se sdílením a nabízením postoje pracuje.

Pokud nepojmenuji akci, sebe, případného protivníka⁴² a postoje k němu, nejspíš to za mě, zřídka k mé spokojenosti, udělá někdo jiný, patrně média nebo protivník sám. Často užívaný termín pro organizátory je *resistant*, což evokuje postoj „jde nám o to se pobavit“, nebo naopak odpůrci, což vyznívá, že se vymezují jen negativně a neuvažují o alternativním řešení. „Hlavním usazením pro happening je uvědomění si vlastní pozice, pohledu a vztahu k protivníkovi. Pokud není definovaný, není jasné, kam nebo na koho se míří. Obava být spojován s politickým názorem vede i k tomu, že happening ztrácí na naléhavosti, působí, že vlastně o nic nejde. K veřejnému působení patří i odvaha se splést a nechtít být pouze neustranný.“ (Filip Pospíšil)

Téma

Rozlišuji samotné téma a ta přidružená, rozhoduji se pro to hlavní, pojmenovávám, zaostřuji a smírjuji se s tím, že všechno se stihnout nedá. Chci z něj vycházet, ne k němu jen asociovat. Zpřístupnit téma divákovi znamená podat ho povrchně, ale vystihnout to podstatné ve zkratce, v příběhu, symbolu nebo metafoře. Soustředění se na téma mně i účastníkům pomáhá zdržet se exhibice, ubránit se pocitu moci a touze po vítězství. Zároveň abych mohla téma zpracovat, musím mu i do značné míry rozumět: „Happening neoddělitelně obsahuje reflexi současné situace a výsměch panujícímu stavu věcí. Není možné dělat si z něčeho legraci a tvořivě to bořit, aniž by člověk danou věc chápal. Není možné ustavovat nové zarámování bez pochopení rámců doposud platných.“ (Olga Richterová, lingvistka, Zaostřeno na desítku)

Téma může a nemusí viset ve vzduchu předem, reaguji na téma známé nebo s ním účastníky a veřejnost teprve seznamuji. Nenechám se od tématu odvést, strhnout nápadem, který se mi z různých důvodů zamlouvá, třeba proto, že mi přijde provokativní a nedá moc práce:

Organizátoři řeší neprůhlednou situaci v kauze Opencard, kdy město nepočítá s výběrovým řízením, ale plánuje dát zakázku předem dohodnuté společnosti: „Kupují zajíce v pytli, není jasné, kdo bude co od koho kupovat, co s tím bude dělat a kdo to vlastně je. Mohli bychom lidem v metru nabízet, převlečení za zajíčky, letáky s otázkami, ty bychom měli v tom pytli. Zvířátko jim něco dá, nebudou nejdřív vědět, že jde o problém. Taková milá velikonoční nadílka.“ Nakonec od akce upustili: „Zajíčci se nám líbí dál, ale opravdu se vytrácí pojmenování problému“.

Anonymní organizace⁴³

⁴² Protivníkem může být politik, který zdržuje projednávání zákona, společnost, která získala zakázku za podezřelých okolností, rada města, která odsouhlasila zdražení jízdného, nebo firma, která provádí pokusy na zvířatech. Za nepřítele můžeme označit nešvary v lidských vlastnostech, postojích, společenské problémy nebo převládající náladu ve společnosti, například lhostejnost, nadávání na život či latentní rasismus.

⁴³ Nepovedená a navíc neuskutečněná akce, proto nechávám organizátory diskrétně v anonymitě.

Tvar

Zpracování nápadu a tématu vede ke tvaru: „Tvar dostává happening ve chvíli, kdy se objeví jeho časová, prostorová a společenská dimenze. Místo, kde se akce odehraje, se stává improvizovaným jevištěm a ulice, náměstí či budovy se stávají symboly a kulisami. Nápad založit happening na tom, že člověk bude nehnutě stát, získává svůj tvar tím, že jej umístím do hektického prostoru města, kde nic a nikdo nezůstává ani chvíli na místě. Tvar se dále naplňuje tím, co udělají lidé kolem mě. Zastaví se také? Zpomalí a budou se dívat? Přistoupí blíž, aby viděli, co mám napsáno na cedulce pověšené kolem krku?“ (Tereza Vohryzková, doktoranda DAMU, Auto*mat)

Může se stát, že si téma nakonec vyžádá jinou formu než happening, třeba mystifikační článek nebo video.

Hledaný tvar nejde celý předem vymyslet, ale v situaci potřebuje svůj začátek a konec, aby se nerozpadl. Začátkem je impulz organizátora – rozehrávka nebo zachycení a odrazení příhrávky z reality. Začátek a konec mohou určit příchodem nebo odchodem nebo ohlášením – pouze pokud je jasný mně, může být jasný ostatním. Ale co když druhá strana zareaguje jindy a teprve reakci vnímáme jako ten hlavní happening?

Na oslavu narozenin brněnského primátora se shromáždilo asi dvě stě lidí. Organizátoři předčítali blahopřání a pokřtili sochu primátora v nadživotní velikosti. Pak se všichni přesunuli k Nové radnici, kde dar předali. Primátor si jej však převzít nepřišel, a tak sochu s blahopřáním a květinou převzal mluvčí radnice. Předtím než dorazil před budovu radnice, přítomní zazpívali na primátorovu počest studentskou hymnu *Gaudeamus Igitur*. Na podstavci sochy stojí psáno Mgr. Roman Onderka MBA. Na dotaz, zda už primátor příslušný titul konečně má, odpověděl mluvčí: „Zatím ještě ne, je to především primátor,“ a rozdál několik triček s logem radnice.

Socha pro Onderku, Žít Brno⁴⁴

Hlavní reakce na výše uvedený happening se však odehrála v noci, kdy primátor nechal polystyrenovou sochu rozbít, ukončili ho dělníci bušením do svého primátora. „Pokud se podařilo vytvořit povědomí, že Onderka nechal jako malej kluk rozmlátit sochu, kterou dostal, a lidem se podařilo ho naštvat, tak se traduje mýtus a je to úspěšné. Legenda, která je součástí kolektivního vědomí, je vytvářena na základě události a je jedno, jestli se stala tak, jak se traduje, nebo jestli se vůbec stala. Důležitý je symbolický význam.“ (Lukáš Kubina, student divadelních studií)

Happeningu dává tvar až přítomnost diváků prostřednictvím jejich reakce: „Někdy je dobré ke tvaru dojít před lidmi – třeba jen s představou, odkud a kam jdu, to může být součástí tématu. Nemusí být předem vymezen do přesných kontur. Happening by z principu neměl být statický, je dynamický a ve vztazích.“ (Ivana Vostárková, hlasová pedagožka DAMU)

⁴⁴ „Onderka dostal obří postavičku“ [online]. *idnes.cz* 11. 11. 2011. [cit 15. 5. 2015]. Dostupné z: <http://idnes.cz/eTmb5>.



Socha pro Onderku, Žit Brno, 2011



Cestující je balík, Pražské fórum, 2012

Nadhled

V jistém smyslu respektuji, že věci jsou tak, jak jsou. V určité rovině neřeším problém, ale zpracovávám téma; přestane být jen něčím, co je třeba napravit. Tak získám nový vztah, nový pohled, nadhled. Nadhled je snazší získat zpětně. Díky setkání, zážitku a objevení otázek prožíváme téma z jiné strany. Nepřečeňovat svou úlohu v řešení problému a nebrat se příliš vážně mi pomáhají rozhovory o tématu, stejně jako humor, který mně i divákům umožní se uvolnit a napojit na průběh akce. Veselost a smích zároveň neznamená smířovat se s nepříznivými skutečnostmi, které můžu měnit. Smích vede k větší duševní pružnosti a rozvíjí schopnosti dívat se na věci z různých stránek. Hemingway řekl, že „ha, ha“, může vést k „aha“.⁴⁵ Když umožním nadhled sobě, teprve ho mohu dopřát i ostatním. Dostanu se do něj, například pokud přijmu úlohu, které se ve skutečnosti bráním:

Město chce ušetřit na MHD, seškrtává trasy linek, prodlužuje i zkracuje intervaly, cestující musí častěji přestupovat a navíc jezdit přeplněnými prostředky. Tak jsem tedy balík a město mě z místa na místo převáží za minimalizace nákladů, krčí cestující rameny, přijímá svou roli a nechává se dobrovolně obalit do bublinkové fólie a převážet „zřízencem“, čímž se optimalizuje a šetří městu peníze.

Cestující je balík, Pražské fórum

„Ideální happening? Něco mi řekne a ještě to má nadhled. Ty zatěžkané a vážné většinou jen agitují. Můžeš cítit vážné téma, ale nezatěžuje tě to, máš šanci poodstoupit a zamyslet se nad tím, tak tu možnost dáváš i divákovi. S humorem máš svobodu se s tím spojit, neatakuje tě to.“ (Michaela Raisová, překladatelka, studentka DAMU)

Srozumitelnost

Když jako divák přistoupím k akci, dostanu šanci pochopit, o co jde. Nemusím rozumět všemu, ale mám se čeho chytit, i když neznám podrobnosti. Nejde jen o chápání rozumem, ale také o to, jestli lze s akcí rezonovat i emočně, například s pocitem marnosti nad bezvýsledným miliardovým projektem města. Nesrozumitelnou akcí mohu v divákovi vzbudit pocit provinilosti, že se dost neorientuje, protože netuší, čemu se malá skupinka směje nebo proč se hněvá. Po případných novinářích nechci, aby rozmatávali nesrozumitelnou situaci – jak do ní všechny uvedu, je na mně. Nestěžuji si, že se diváci dost neangažují, veřejnost nezajímá a novináři nepíší tak, jak jsem si představovala. To ovšem neznamená nutnost servírovat věci zjednodušeně. Neobracím se totiž na všechny, adresáty si vybírám: chci oslovit studenty, zastupitele, bezdomovce nebo lékaře? Srozumitelnost

⁴⁵ Dle Karel Nešpor. *Léčivá moc smíchu: smích a zdraví, smích a vztahy, smích a práce, smích a výchova*. 4., rozš. vyd. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 97.

neznamená zjednodušení, spíš přesnost, snahu vyjádřit problém jinak, přijít na alternativní vyslovení, uvědomovat si, jak to uvidí diváci.

Když akce mluví sama za sebe, nepotřebuje dodatečná hesla či transparency. K upřesnění tématu a argumentaci může sloužit tisková zpráva a rozhovory s médii. Akce na nich ale nestojí. Srozumitelnost může mít různé vrstvy a zákoutí, něco se dá říct přímo, něco zakódovat pro ty, kdo se víc orientují. Místo srozumitelnosti se organizátoři mohou nechat unést dada humorem; hlavní je si uvědomit svůj záměr.

Akce reaguje na rozkol a podivné přesouvání moci v sociální demokracii, kdy se místopředseda dožadoval odchodu předsedy, ačkoliv se jej ještě den předtím zastával. Před lidovým domem na místopředsedu čekají novináři a organizátoři, ale marně, místopředseda šel zadním vchodem: „Místopředseda ČSSD si vybral cestu kanálem. Chceme mu touto cestou přispět trochou moči, protože moč léčí. Techniku předání daru si mohou další účastníci vybrat: symbolické předání moči lze vykonat přímo do kanálu (za plentou), anebo si donést zkumavky či bažanty. Myslíme, že pan místopředseda si zaslouží, aby se mohl močí opájet.“

Moč pro Haška, Matěj Hollan a Ondřej Kobza

Otevřenost

Otevřenost jako přístup: Pokud akce neklade otázky, ale dává jen odpovědi, je prostor zaplněný a nic dalšího se do něj už nevejde. Taková je uzavřenost obsahová, názorová. Pokud se ptám, práce s tématem se může začít otevírat. Pak s „aha“ pochopením mohou odcházet nejen účastníci, ale i já. Zajímám se, kam téma a akce vedou, jak pokračovat.

Otevřenost jako přístup se prolíná s otevřeností jako formou: Nechat akci i téma otevřené je riskantní a vyžaduje to odvalu, protože ztrácím kontrolu nad výsledkem. Nechat věc otevřenou není jednoduché i proto, že rozumím tématu víc než většina diváků, protože se jím zabývám a stojí mi za úsilí uspořádat happening. Ale když si nechám prostor v sobě, budím otevřenost u kolemjdoucích a ta vyzývá k účasti. Otevřenost znamená, že jsem ochotná naslouchat a zvědavá, co mi k tomu řeknou ostatní; pokud přicházím jako aktér s hotovým názorem, diváci se brání manipulaci.

Jestliže už se jako účastník dovnitř tvaru nevejdu po svém a chování i myšlení je mi dáno organizátory, mohu zareagovat tak, jak se po mně chce, nebo zarytě nedělám nic a uzavírám se také. Diváka chci zaujmout i uklidnit, aby se necítil pod tlakem. Například po něm nepožaduju, aby tleskal, když nechce, a nechám mu prostor pro jeho reakci, ale ani k ní ho nenutím. Navrhuji, ale on může odstoupit a necítil se trapně, že nesplnil očekávané. Pokud je v akci dost času a možností, účastníci začnou jednat. Jde o to nabídnout jim úlohu, ne dát roli (viz úloha a role):

Při svatořečení Václava Klause byli účastníci na konci ceremoniálu, kdy svatý převzal svatozář a korunoval se jí, vybídnutí, aby jej zahrnuli

jeho atributy. Prvním z nich je narcis, těch v září na svatého Václava nebylo nazbyt, ale propisku měl každý, a tak se účastníci mohli spojit v jednom gestu. Bylo na nich, zda se k němu přidají. Někteří začali spontánně poklekávat a strhli k tomu i většinu ostatních.

Svatořečení Václava Klause, iniciativa Z.L.O.S.T.

Ptám se a nevím, jak to dopadne, beru do hry to, co se děje, co se mi vrací, inspiroji se tím, vzniká zpětná vazba. Hranice mezi organizátory a diváky je otevřená. Jako organizátor jsem i divákem, nechávám odehrát něco, co spustí dění a co není zcela pod kontrolou, i když různé reakce mohu očekávat a předem se na ně připravit. Organizátoři a nakonec i účastníci na sebe berou to dobrodružství i riziko, že nebudou dost pohotoví a že je nakonec ten, na kterého to celé míří, „přehraje“; že se plánované role a úlohy převrátí. Počítám s nevypočitatelností, díky níž jsem zvědavá, co se stane. Připravím část události a nechám ji otevřenou. Když téma zůstane po akci otevřené, nedořečené, o to spíš se na něj dá navazovat, může otevřít veřejnou diskusi.

Situace

Zprvė jako situace-stav, kontexty a témata, která si říkají o postoj, řešení: Situace-stav nás inspiruje nebo nutí k jednání. Teď, nebo nikdy. Pokud visí ve vzduchu jako diskutované téma, dá se na ni snadno reagovat, stačí ťuknout a happening budí zájem, protože se situace dotýká většiny. Je třeba provést analýzu situace a vstoupit do ní fyzicky.

Zadruhé situace-akce, kdy na situaci-stav reaguji jednáním, konkrétní aktivitou, a tím ji měním. „V happeningu situaci nezastavíš. Čím lépe projdeš konfrontací jako nůž máslem, tím víc happening to je. Proto je role záznamu médií nešťastná. Média musí znovu postavit situaci a musí to udělat z pozice aktéra. U happeningu je důležitý moment překvapení, neopakovatelnost. Jako nůž vjet do stabilní situace.“ (Petr Šourek, filozof a podnikatel v Corrupt tour)

Do situace aktéři mohou vstoupit a dotvořit ji: „V Národním divadle se při děkovačce po představení Lucerna přišlo klanět dřív než herci šest lidí, kteří v představení nehráli. V zákulisí pak byli konfrontováni popuzenými protagonisty představení. Ti na ně přivolali policii a hrozili jim požadavkem zaplacení celého představení.“ (Ukradené ovace, divadelní soubor Krepsko a Vít Klusák)

Nebo ji vytvářet, stavět od základu: „Dvě živé loutky v úloze úředníka a ředitele oddělení, navázané nad sebou, vodí muž v černých brýlích a černém klobouku. Před budovou vlády ztvárňují v tu chvíli projednávaný úřednický zákon.“ (Konkurz na loajálního úředníka, Rekonstrukce státu)

Pokud je situace-stav známá jen malému okruhu lidí, můžeme místo tvorby situace-akce sklouznout k ilustraci, tedy k popisu problému bez hlubšího zpracování tématu a tvaru. Ilustrací se dá začít, ale je třeba jít za ni, ne jen k ní, jako třeba když scénkou popíšeme, co přesně se děje v zákulisí schvalování zákona.

Základní stavební jednotkou situace jsou vztahy, ty vyvstávají už při zpracovávání tématu: Drží situaci pohromadě, skrze ně se lze v tématu orientovat: Například při svatořečení Václava Klause byl vztah účastníků k vládci jasný, byli jeho poddanými. Happening zároveň odrážel jeho vztah k sobě samému: na konci si nenechal svatozář nasadit, ale převzal ji z rukou svatořečícího sám.

Místo a čas

Dává smysl, proč se věc děje právě tady a právě teď. Lze tu potkat ty, kteří do akce patří, pro které se pořádá. Nebo je tu naopak potkat nelze a já se domnívám, že by tu právě být měli. Případně jsou za rohem nebo za zdmi budovy, ráda bych šla za nimi, ale nepustí mě tam. Místo může být symbolické a akcí se onoho symbolu dovolávám, navazuji na jeho konotace. Spíš než „Tak to uděláme na Staromáku, ne, tam je hodně lidí? Nebo na Palácového náměstí, tam nemusíme oznamovat shromáždění.“ platí: „Místo hraje v tu chvíli se mnou, je veřejné, nemá jen fyzické charakteristiky, ale i společenskou funkci, zde se věci ukazují, odehrávají, rozhodují a stávají zjevnými; happening místa proměňuje, např. průvodem i propojuje. Greenpeace jezdili na ropné plošiny, protože pochopili, že musí jet tam, kde se to děje. Lidé, kteří ropu používají, mají vzdálený vztah k tomu, co se děje, toto je zpřítomnění, vstup do silového pole místa.“ (Tereza Vohryzková, Auto*mat, doktorandka DAMU)

Místo je třeba volit citlivě. Platí to zejména pro centrum Prahy přeplněné turistickým ruchem, který chodce nutí uzavřít se do sebe. Otupělost je způsob, jak přežít například i na přetížených dopravních uzlech. Jak brát v úvahu podobně trpící kolemjdoucí – potenciální účastníky? Čas-trvání chci dát i jim, i sobě, organizátorovi; nespěchám a vytvářím tak prostor a čas pro situaci a vstup do ní. „Vyberu čas, kdy lidé kmitají do práce, nebo kdy mají volno? Chci, aby to bylo pod hvězdami, nebo aby pálilo slunce a tekly z nás čůrky potu? V nové stanici Motol není uděláno nic, kam by se člověk mohl při čekání na autobus schovat. Udělám tam happening, právě když se tam lidé škvaří?“ (Ivana Vostárková, hlasová pedagožka DAMU)

„Happening je happeningem proto, že dělá něco mimořádného na místě, kde se ta věc většinou neděje, jinak by si toho nikdo nevšiml a nebyl by to happening. Je to jednání, které narušuje obvyklý způsob chování, obvyklé využívání veřejného prostoru. Pokud je to happening v posteli, tak se jím stává jen tehdy, pokud je postel přeměněná na veřejný prostor třeba tak, že jsou u toho média.“ (Filip Pospíšil, sociální antropolog)

Účast, účastník

Divák je osloven nápadem, tématem nebo člověkem v úloze. Oslovení je putování tématu na cestě od akce k divákovi, ten se tím mění na účastníka a může odcházet proměněný nebo i jen s otázkou, zážitkem či odhodláním. Nemusí reagovat přímo jednáním, i když to bývá vítáno. Aby se mohl divák účastnit, potřebuje být doopravdy pozván, dostane čas na cestu dovnitř a zároveň možnost vyjít ven, aby se necítil lapen nebo zneužit. Ocení, když na něj happening netlačí, nespěchá a nemanipuluje. I když je divák do situace vhozen a musí jí projít, reagovat může po svém:

Na ranní cestě do práce jsou cestující ve vestibulu metra konfrontováni s existencí turniketů, které ztvárňují lidé s deskami „Pokusný turniket“. Cestujícímu je umožněno dělat jakoby nic, ale také se může spiklenecky usmát, zeptat se, jestli strkat Opencard turniketu do úst, nebo si může stěžovat, že turniket je nefunkční, protože ho pustil na neplatnou tramvajenku.

Test turniketů, Piráti, Pražské fórum

Účastníci se na akci podílejí, ať už viditelně, nebo slyšitelně, společně udržují napětí. Základem pro účast všech je organizátor, který nesmí z napětí vypadnout či se přestat účastnit.

Úloha a role

Rozdíl mezi úlohou a rolí spočívá v tom, že role je funkce, které se člověk drží, a úloha je úkol, který na sebe člověk bere a vědomě v něm jedná: „Když na sebe aktér bere úlohu například úředníka, je tam i jako občan, kterému vadí, že občané jsou loutky, tedy jako celý člověk. Ale role je redukce člověka, degraduje člověka na jeho užítkovost a funkci – úředníka, policistu, který jako by nebyl člověkem. Plnit roli znamená dělat jen to, co mám za úkol, angažovaná je jen část člověka. Lidé jsou zvyklí, že mohou být živí jen částečně, což znamená, že s sebou tahají i svou mrtvolu; to je dost namáhavé; happening se pokouší o to, aby si lidi uvědomili, že mohou být živí. Najednou to může policistu bavit, najednou není už jen v roli policisty, najednou ho může zajímat, co to vlastně chceme, o co tu jde.“ (Jana Pilátová, divadelní antropoložka, pedagožka DAMU)

Každý ví, co je jeho úloha, jakou úlohu a roli mají ti druzí, chápe vztahy mezi nimi – tak vytváří situaci. Vzít na sebe úlohu nebývá jednoduché, pokud nemám zkušenosti s veřejným vystupováním nebo přímo s divadlem a neumím pracovat s rozpaky, trémou a nejistotou. Zaskočení energií diváků může vést k přehrávání a křeči, nebo naopak ke ztrátě napětí, vypadávání z konceptu akce a tím ke zhroucení situace. Součástí úlohy je vědomí, že všechno patří na své místo, cokoli řeknu a udělám se děje v rámci situace. Dobře se doplňují aktivista, který zná kontext, a divadlem zkušený člověk, který ho podrží v úloze a nahrává mu. Pomáhají si mít jasno, proč tu jsou,

co tu dělají, a stát si za tím. Čím lepší nápad, téma a tvar, tím větší šance, že tréma organizátora nepohltní a svou úlohu zvládne:

Zdravotníci v bílých pláštích nabízejí poslancům pytlíky na zvracení, kdyby se jim ve sněmovně udělalo z politické situace nevolno. Jsou tu od toho, aby se o poslance postarali, zajistili jim komfort. Skrze svou úlohu, která jim také pomáhá překračovat společenské bariéry, se k nim mohou přiblížit, nabízet pytlíky, navázat komunikaci a nechat vznikat situaci, prostor pro reakci.

Eklpointy před Poslaneckou sněmovnou, Inventura demokracie, Pražské fórum

Setkání

Setkání s lidmi nás zasahují, jsme si nablízku. Nejde o fyzické setkání, ale o společný zážitek porozumění, vzájemné prožívání neobvyklé situace. Setkat se můžeme ve smíchu, rozhořčení nebo v rozhodnutí něco udělat. Setkání může proběhnout i s policisty, kteří nás legitimují, často netrvá dlouho, policista projeví sympatie k akci a spustí o poměrech v městské policii, můžeme se pak setkat v lamentaci. Setkání může proběhnout s novináři nejen jako těmi, kdo vykonávají svou práci, ale i jako s účastníky, kteří dotvářejí atmosféru i děj. Setkání probíhá především se sebou samým, odcházím proměněn, už nejsem týž člověk jako před čtvrt hodinou a jako před začátkem plánování akce. Setkání umožňuje sdílení a šíření hodnot a postojů. Vzniká společná, sdílená zkušenost, ke které se zpětně vztahujeme, pro leckterého organizátora i účastníka znamená iniciaci, ze které si odnáší chuť a odvahu udělat něco jinak.

V jihoevropské kulturní tradici staří lidé sedí na ulici, a když jde někdo kolem, tak se zastaví, pozdraví a povídá si. Tak jsme si to zkusili se sedmáky v hodině výtvarky. Když tam sedí lidi a jsou připraveni se s tebou bavit, tak se s nimi taky začneš bavit, stačilo to nastartovat pozdravem. Jeden z lidí dokonce začal přednášet básně, čekal na svou dcerku ve školce a chtěl si popovídat. Akce byla zaměřena na to, aby se lidi propojili, komunikovali spolu, přicházeli do akce a účastnili se jí. Vytvořili jsme umělou situaci a ta se začala rozvíjet přirozeně.

Ondřej Sýkora, výtvarník, učitel

Ukutečnit setkání pomáhá společný smích. Psycholog Karel Nešpor o něm mimo jiné říká: „Smích stmeluje, slouží tělu jako signál, že je možné se uvolnit a že je vše v pořádku. Při srdečném smíchu se zapomíná na to, co bylo a bude, a ocitáme se v holé přítomnosti. Smích může snadno prolomit rozpaky i ledy, pomoci konstruktivnímu řešení konfliktů nebo mírnit napětí. Spojuje lidi, ukazuje na jejich společnou životní zkušenost.“⁴⁶

⁴⁶ Karel Nešpor. *Léčivá moc smíchu: smích a zdraví, smích a vztahy, smích a práce, smích a výchova*. 4., rozš. vyd. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 11.

Obyvatelé sídliště se na pozvání organizátorů sešli k akci ztvárňující probíhající výběr projektu nové radnice. Komise zná ovšem správnou variantu dopředu. Obyvatelé, většinou v důchodovém věku, se sešli v mrazu podpořit nesouhlas organizátorů. Spojoval je společný protivník, mráz toho dne, ale právě i společný smích při představení. Mohli se setkat v jiné roli než obvyklé sousedské a při dalších náhodných setkáních pak mohli navazovat na společný zážitek z akce.

Transparentní levárna, Společně pro desítku, Pražské fórum

Sdílením společného tématu vznikají vztahy. V silovém poli happeningu, kdy jsme proti nebo pro, zažíváme nevšednost. Jsme v ní spolu: „Happening je příležitost k vytváření společenství a sounáležitosti. Nejde o to, kolik lidí se sejde. Jde o něco transcendentálního, přesah osobního prospěchu, osobního pohodlí. Je to modlitba svého druhu, konkrétní věc, kauza, vlamování tvůrčí síly.“ (Olga Richterová, lingvistka, Zaostřeno na desítku)

Shrnutí

Ani v těch akcích, které považuji jako účastník nebo organizátor za podané, nejsou všechny momenty stejně důležité po celou dobu, objevují se a mizí, podstatné je k nim směřovat. Pro švih akce považuji za základ nápad, který udělá z tématu a provedení neobvyklou událost. *Pro soudržnost a smysl je podstatná provázanost momentů a především linie nápad-téma-tvar a záměr akce.* Nikdy se nepodaří všechno: „Vždycky, když ti něco vyjde, je to proto, že tři věci předtím nevyšly. Jde o to, najít si svou možnost, kdo jen kopíruje, tak ji nenajde. Člověk se mění, a tak musíš měnit i svůj způsob. Proto máš tendenci opouštět to, co už umíš, protože už to přestává fungovat, protože podmínky i ty jste se už změnili.“ (Petr Šourek, filozof a podnikatel v *Corrupt tour*) Stojí za to potřebný tvar a provedení hledat. Komunikuje vše, co je vidět a slyšet, každé gesto, rekvizita, oblečení. Nedodělanou, ušmudlanou akcí vysílá organizátor do světa vzkaz, že mu na ní, a tedy na tématu, zase tolik nezáleží. Jako organizátor a aktér mám sice zodpovědnost za téma, ale ať chci nebo ne, v očích diváků (médií, čtenářů, kolemdoucích, politiků) mluvím i za blíže nespecifikovanou skupinu aktivistů a občanskou společnost. Chtě nechtě vstupuji do hry, kterou je třeba hrát pořádně.

Rozhovory

Otevřít se múzám

Rozhovor s Václavem Němcem, 25. 5. 2014

Alena Rybníčková

Václave, neokrádáme happening o něco, když ho užíváme z velké části jako prostředek ovlivňování politického života?

Podle mě není možný happening bez nějakého záměru. Aby byl happening happeningem, musí v něm být záměr nebo něco, co bych nazval poselstvím. Happeningem člověk vstupuje do veřejného prostoru, je to forma vyjádření ve veřejném prostoru. Happening je svého druhu politický akt. Tím se liší od taškařice, od masopustního průvodu či obecně od rituálního konání. Myslím, že je zásadní rozdíl mezi happeningem a rituálem. V rituálu jde primárně o symbolické jednání. Rituál může být čirou hrou, jejímž smyslem je symbolické ztvárnění skutečnosti, které právě předpokládá odpoutání od skutečnosti a od praktických účelů. To je také princip divadla, které se původně z rituálů vydělilo. Vrstva čiré hry je podle mne v rituálech vrstvou základní. Myslím, že radost z čiré hry, nebo spíš fascinace hrou jakožto symbolickou reprezentací skutečnosti je původnější motivací mytických slavností nebo rituálů než snaha prostřednictvím rituálů ovlivnit skutečnost. Nedá se popřít, že rituály v archaických společnostech často sledovaly nějaký záměr a jejich cílem bylo ovlivnit skutečnost, například zajistit dobrou úrodu atd. Pokud měl rituál v archaických společnostech nějaký záměr, byl to záměr jiného typu, než jakým je nesen happening. Rituál byl pojímán jako magické konání, jehož cílem bylo ovlivnit vyšší kosmické či božské síly a skrze ně dosáhnout kýžené změny ve vnějším světě.

Pokud dnes uvažujeme o účelovosti nebo záměru v souvislosti s hrou či happeningem, nemáme na mysli tuto účelovost v magickém slova smyslu. I když jsme například při vynášení Morany-Klause u příležitosti konce Klausova prezidentského funkčního období do médií neúnavně opakovali, že cílem této akce je mimo jiné rituálně zajistit, aby se dotyčný vynášený už nikdy nevrátil do vysoké politiky, nebylo to samozřejmě míněno zcela vážně. Byla to součást stylizace v rámci dimenze hry, z níž jsme nemohli vypadnout, pokud jsme do ní jednou vstoupili v rámci happeningu. Kdybychom něco takového netvrdili, tak bychom „kazili hru“, byli bychom kazisvěty světa hry.

Co je podle tebe happening, jaké je jeho místo mezi politickým záměrem a hrou?

Happening je cílené vyjádření, cílený vstup do veřejného prostoru. Na druhé straně rozdíl mezi happeningem a jiným vstupem do veřejného prostoru, vážným či „seriózním“ politickým aktem spočívá právě v tom,

že happening zároveň pracuje s dimenzí hry či symbolického ztvárnění skutečnosti. Jeden z významných aspektů účelovosti happeningu je ten, že slouží jako prostředek, jak vůbec vstoupit do veřejného prostoru, jenž je v moderní době do značné míry zprostředkován či suplován médii. Rozhodnutí zvolit happening místo jiného prostředku vyjádření politického postoje může být dokonce založeno na velmi racionální kalkulaci, že síla symbolu nebo obrazu je pro média atraktivnější než skvěle literárně propracované prohlášení, tisková konference nebo demonstrace. Když jsme s Ivankou Čonkovou zvažovali, jak reagovat na Klausův incident s krádeží pera, sám jsem dospěl k závěru, že v této situaci bude neúčelnějším prostředkem právě happening. Argumentoval jsem tím, že svolat demonstraci je organizačně náročné a stojí to spoustu sil. Nevíš, zda se ti podaří svolat dost lidí, aby to mělo dosah a význam. A i když se třeba podaří přitáhnout stovky lidí na náměstí, může být mediální ohlas minimální či nulový. Na počátku tedy hrál roli takřka „ekonomický kalkul“: jaká forma protestu bude neúčinnější, jak dosáhnout maximálního účinku s minimálními náklady.

Pokud bychom happeningy ekonomicky vypočítávali, nebude výsledný tvar poněkud upocený?

Tím ovšem nemá být řečeno, že happening lze snížit na pouhý instrument nějakého politického záměru či politického aktu. Ve chvíli, kdy se člověk rozhodne, že to, do čeho jde, bude happening, tak se musí otevřít specifické invenci a kreativité, která je spojená s hrou a na níž je hra postavená. Schopnost této kreativity a specifické hravosti je nezbytnou podmínkou zdaru každého happeningu. Bez toho je happening, jak říkáš, upocený. Upocenost může mít svůj původ právě v té čisté účelovosti či instrumentálnosti happeningu, která přiškrucuje či dusí kreativitu.

Uveď nějaký příklad.

Budiž. Za upocené pokládám některé happeningy, které dělal ProAlt nebo Holešovská výzva. V těchto happeninzích často chyběla právě ona hravost a kreativita, kterou vyplašíš, když bereš happening čistě účelově či instrumentálně. Takovým happeningem byl podle mne třeba ten, který pořádal ProAlt 17. 11. 2012 paralelně se Sametovým posvícením: „Členové vlády“ v policejních uniformách měli úbory policistů z roku 1989, na obličejích masky členů vlády Kalouska, Nečase atd. a harašili pendreký. Šlo o dost prvoplánový protest proti vládní koalici založený na jasném a jednoduchém ideologickém vidění světa.

Mezi záměrem a hrou hledám prostor pro happening.

Záměr a specifická hravost happeningu, kterou člověk nesmí potratit tím, že pojme happening jako instrument k prosazení politického cíle, jsou oba nezbytné a happening bez nich není happeningem. To, co mi na happeningu připadá zajímavé, je právě toto napětí mezi zmíněnými dvěma póly. A toto napětí musí být udrženo. Člověk nesmí upadnout do nezávazné hry, ale ani do účelového prosazování politického cíle. Jestliže jsem řekl, že happening má být politickým aktem a má být nesený záměrem, myslel jsem tím především to, že by měl mít ambici změnit poměry. Pokud rezig-

nuješ na tento nárok, pak se něco podstatného ztrácí. Tou ambicí „změnit poměry“ nemyslím nárok, že happeningem kauzálně způsobíš vykazatelnou změnu společenských či politických poměrů. Happening nemá větší (ale ani menší) ambici než reagovat na něco, co člověk považuje za abnormální či skandální, tím, že vstoupí do veřejného prostoru a nastaví tomu zrcadlo. Člověk tak dá jasně najevo, že to, proti čemu protestuje, není normální. Tím cílí plíživě normalizaci abnormálního.

Plíživě normalizaci abnormálního?

Géniem takové normalizace abnormálního byl právě oblíbený námět našich happeningů Václav Klaus. Klaus často dělal a říkal věci, které jsou nenormální, skandální, patologické, a přitom se tvářil suverénně, jako by to bylo v nejlepším pořádku. Klaus se vyznačoval schopností zblbnout a přesvědčit spoustu lidí kolem sebe, jimž se nedostávalo kritického myšlení a osobní integrity, o správnosti řady svých pokřivených postojů a názorů, a tak posouval hranice normality – to je ta „normalizace abnormálního“. V prezidentském úřadu udělal mnoho kroků či učinil řadu vyjádření, proti nimž se veřejnost neozvala tak, jak by bylo třeba, aby byly odkázány do patřičných mezí. Třeba když Libor Michálek upozornil na korupci ve fondu životního prostředí, do níž byl namočen i tehdejší ministr životního prostředí a místopředseda ODS Pavel Drobil, prezident se zastal ministra a jeho hlásní troubové Jakl, Hájek či Knížák zpochybňovali Michálkovu věrohodnost. Nebo když unikly odposlechy mezi Bémem a Janouškem, prohlásil, že úniky odposlechů ohrožují demokracii, aniž by se slovem zmínil o jejich obsahu, který svědčil o úzkém propojení primátora Béma s pražskou galerkou. Vrcholem jeho působení v prezidentském úřadu byla novoroční amnestie, jejíž článek II zastavil trestní stíhání pachatelů závažných korupčních kauz, kteří byli v mnoha případech spojeni s bezprostředním Klausovým okolím. Po svém neslavném odchodu z prezidentského úřadu už jako by ztratil poslední zbytky zábran. Tak např. v jednom rozhovoru pro MF Dnes, v návaznosti na knihu, kterou vydali v Institutu Václava Klause, řekl, že kmotři jsou prospěšní pro demokracii, protože nahrazují nefunkční strany.

V souvislosti s happeningem užíváš termín „sociálně hygienická funkce“. V čem spočívá?

Jestliže mluvím o záměru či funkci happeningu, mám na mysli i tuto. Kdykoliv ve společnosti dochází k sociálně patologickému chování, a dokonce když se ho dopouštějí tzv. „elity“ a toto jednání není vystaveno negativním reakcím či sankcím ze strany společnosti, poškozují to její „zdraví“. Vzniká dojem, že patologické je normální. Takže je samo o sobě důležité udržovat vědomí normality, jasné vědomí rozdílu, co je patologické a co je normální, i když v krátkodobém horizontu happening ničeho nedosáhne. Většina našich happeningů věnovaných Václavu Klausovi měla právě tento charakter. Nešlo o prosazení konkrétního požadavku, nedosáhli jsme odstoupení ani bezprostředního odsouzení, ani skutečného zatčení Klause či jeho kompliců, ale přesto jsme se my i mnozí lidé kolem nás hned cítili o něco lépe.

K čemu podle tebe happening ještě může sloužit?

Je také třeba říct, že happening často slouží jako vehíkl k propašování nějakého poselství na veřejnost. Mediální publicita spojená s happeningem poskytuje příležitost k vyjádření názoru v rozhovoru s novináři nebo ke zveřejnění satirických textů, které k happeningu patří. Happening lze také doplnit seriózním vysvětlením v tiskové zprávě, z níž pak média citují.

Mně by samotný happening s chilskými policistkami připadal jako nedostatečný, kdybychom následně nedostali příležitost k rozhovoru, který vyšel na titulní straně Lidových novin. V tomto případě posloužil happening jako beranidlo, které pomohlo prorazit hradby mediálního veřejného prostoru a dostat do něj naše poselství. Podobný smysl mělo i předání regionální Nobelovy ceny za literaturu pro Václava Klause. I když média citovala převážně satirické formulace z diplomu pro Václava Klause či tiskové zprávy, i tak bylo patrné, co chceme říct, jaký je náš názor na jeho literární tvorbu: že je to grafoman, který píše bez sebekritičnosti a sebereflexe věci, které by se jeden styděl psát i do šuplíku, a že si tím především pěstuje svůj kult.

A jak je to s happeningem a hrou?

To je další zajímavý rys happeningu, jeho specifická herní povaha. Happening je vpádem do veřejného prostoru, kdy se spoluaktéry nebo spoluhráči stávají lidé, kteří si neuvědomují, že s tebou hrají. Nejzajímavější je, když se těmito spoluaktéry stávají sami politici, proti nimž je happening zaměřen. Příkladem bylo to předání Nobelovy ceny, kde Václav Klaus začal hrát jednu z rolí v našem happeningu, aniž si to uvědomoval. V tu chvíli byl hloupější než my, protože celou věc bral vážně a neuvědomoval si, že se tam otevřelo herní pole, do něž byl proti své vůli vtažen, že se tam hraje nějaká hra, kterou i média vnímají jako hru a že jeho vnímají jako součást této hry. V takových situacích politik úžasně zvyšuje atraktivitu té hry, protože se nechtěně stává jejím protagonistou. A přitom se právě nezřídka ukazuje v nelichotivém světle. K nejzdařilejším happeningům patří ty, při nichž se dotyčný politik nechá proti své vůli vtáhnout do hry a přitom se ukáže tak, jak mu to není příjemné.

Protože ztratí tvář?

V jeho snaze o vážnost se ukáže jeho směšnost. Ale zajímavé je i to, že člověk sám neví, jak dotyčný politik zareaguje, a musí s ním nějak interagovat. Což platí nejen o politikovi, ale i o ostatních lidech, kteří se vyskytují na místě happeningu. Typickou zápletkou je zásah policie. Policie s námi občas hrála, aniž si to uvědomovala. Krásným příkladem je zatýkání Václava Klause, kdy příslušníci české policie zadrželi příslušnice chilské policie. V tomto případě s námi nejenom hráli, ale přímo pomohli se scénářem. Tenhle moment nebylo v našich silách zaranžovat a zorganizovat, a přitom to byla vrcholná scéna happeningu. Také to byla situace zvláště atraktivní pro média: Bylo to vizuálně atraktivní, jak se promíchaly ty chilské a české uniformy, přičemž v jedněch byly oděné dvě křehké dívky, zatímco v druhých policejní hromotluci. Šlo o vrcholnou scénu nejenom z hlediska dramaturgického, ale i estetického, která vznikla nenaplánovanou interakcí mezi aktéry happeningu a policisty.

Happeniny jsou velkou improvizací svého druhu. Jde o improvizaci na druhou, protože není jasné, kdo všechno je herec. Jdeš mezi lidi do veřejného prostoru na veřejné prostranství a hraješ, ostatní nehrají, nebo si myslí, že nehrají, ty reaguješ dalším hraním na jejich nehraní. A tím je stále znovu vtahuješ do hry. Přejde mi to nakonec nejpůvabnější u těch úředních osob, které vůbec neví, co si s tou situací počít, protože vystupují v úřední roli, kterou berou hrozně vážně. Happening je subverzivní zejména vůči jejich roli. Je subverzivní, protože oni úřední osoby vycházejí z toho, že se tam děje reálný akt, ale tím, že člověk reálnou situaci soustavně vtahuje do dimenze hry, podřívá jejich vážnost. Jejich jednání se jeví směšným už jen proto, že je neadekvátní situaci, která vybočuje z toho, co je předvídatelné v rámci jejich role, ať už jde o policistu, nebo člena ochranky parlamentu.

A není vůči nim nefér stavět je do role užitečných idiotů?

Oni mají vůči nám přesilu a my jí čelíme pomocí zbraně, kterou představuje subverzivita hry. Aby člověk v této nerovné bitvě vyhrál, musí hrát důsledně a nevypadávat ze hry. Když jsme např. u parlamentu rozdávali pytlíky na zvracení, hned jak jsme přišli do sněmovní ulice a oblékli si bílé pláště, byl u mě policista a vyzval mě, abych se legitimoval. Co jsem měl dělat? Já jsem tam byl od toho, abych hrál, takže jsem hrál a neodpovídal vážně. Když se mě policista zeptal, co tam dělám, řekl jsem, že jsem z hygienické služby a že tady je parlament, kde je velké množství sociálně patologických jedinců jako Pavel Bém, Pavel Drobil či Vít Bárta, a že jsme přišli okolí sněmovny vyhlásit za zónu se zvýšenou koncentrací sociálně patologického chování. A nabízel jsem mu pytlík na zvracení pro případ, že by některého z těchto politiků potkal a udělalo se mu špatně. V takovou chvíli vidíš jeho bezradnost. Nemyslím si, že je to nefér, protože ty se konfrontuješ s nějakou mocí, která je vůči tobě v nadřazeném postavení; která má vůči tobě převahu. Ale přitom tam jdeš jako občan poukazovat na to, že v parlamentu jsou lidi, kteří zneužívají svých funkcí a rozkládají právní stát. A policisté je bezmyšlenkovitě hájí, jen proto, že jde o ústavní činitele. Ty kompenzuješ situaci nadřazeností, kterou získáváš z pozice hry a humoru. Který je jak známo subverzivní.

Co přináší happening tobě? Jak ses k němu vůbec dostal?

Pro mě je na happeningu zajímavý rozměr satiry. Většinou jsem se na happeninzích podílel tvorbou satirických textů. Pro mě osobně to byla zajímavá zkušenost, jak jinak reflektovat politickou realitu, kterou jsem do té doby tematizoval v článcích do novin nebo na akademické rovině. Objevil jsem nové polohy, jak s tímto tématem zacházet. A začalo mě to docela bavit. Poprvé jsem si to uvědomil při psaní tiskové zprávy k zatýkání Klause. To bylo poprvé, kdy jsem napsal tiskovku, která měla čistě satirický charakter. Další zajímavá zkušenost bylo psaní žádosti o svatořečení Václava Klause, kdy vy jste v Praze připravovali první svatořečení a Olga Cieslarová mi posílala SMS zprávy do Mnichova, abych k tomu napsal nějaký text. Seděl jsem zrovna na břehu Starnberského jezera, díval se na Alpy a odpověděl po pravdě, že nic nemám, ale čekám, jestli mě osloví múzy. A tak jsem se tam na tom břehu učil obcovat s novými múzami, s nimiž jsem do té doby neměl příliš zkušeností. Přitom jsem si uvědomil, že ten satirický text dává příleži-

tost v kostce a celkově zhodnotit působení Václava Klause takovou zvláště koncentrovanou, zhuštěnou formou, jak to seriózní analytický text nedovolí. Nápad byl pojmut to celé jako oslavnou báseň na světce v pseudostaročestíně. Vznikla z toho parodie na životopisy světců, na hagiografické spisy. Měl jsem najednou pocit, že se stačí zahledět na skvělé činy velkého světce a ty činy samy mi předřikávají slova, která stačí jen zapsat. Zároveň mi došlo, že satira je zvláště vhodný prostředek k uchopení politické reality v situaci, kdy je tato realita natolik bizarní, že ji stačí jen malinko posunout a ona se krásně vyjeví ve své bizarnosti a abnormalitě.

Loni jsem na Sametové posvícení psal fiktivní rozhovor s Milošem Zemanem, kde jsem ze dvou třetin použil jeho autentické výroky, jen jsem lehce posunul jejich význam a vytvořil z nich takovou koláž. Ale pokud jde o nejvulgárnější výroky, ty byly přesně citované. Organizátorům Posvícení se ale zdálo, že jsem to příliš přehnal. Což mi přijde jako hezká ukázka toho, že realita našeho politického života je tak šílená, že se stává stěží uvěřitelnou. Realita je tak bizarní, že stačí někdy jen zopakovat slova politiků a třeba je jen jinak zkombinovat nebo zasadit do jiného kontextu. A vyjde z toho naprosto bizarní, absurdní nebo vulgární literární útvar, který se některým zdá jako příliš silná káva.

Proč ses podruhé Sametového posvícení neúčastnil?

Kromě toho, že jsem neměl moc času a organizoval debatu k 17. listopadu, v tom hrála jistou roli i skutečnost, že jsem pochopil, že se poněkud mýjím s Olgou v pojetí happeningu. Na prvním posvícení jsem se podílel, řadu věcí vymýšlel, přišlo mi, že mělo silné poselství a že mířilo do aktuální situace. První posvícení mělo do značné míry atributy happeningu, jak mu rozumím. Byl v něm ten náboj, to napětí, o němž jsem mluvil výše. Šlo v něm o to, vyslat jasný vzkaz veřejnosti a politikům, co si o nich myslíme a co považujeme za patologické. V pamfletu *Za demokracii ještě demokratičtější* jsem mohl pojmenovat politickou realitu satirickou formou. To mi dává smysl a baví mě to dělat jen za předpokladu, že tím nějak pojmenovávám to, co mě štve, nastavuju tomu zrcadlo a dávám najevo, že nehodlám ten stav tolerovat a že ho chci změnit. Důvod, proč nezůstávám uzavřený v akademické sféře a proč se pletu do občanského aktivismu, je ten, že stávající poměry nehodlám tolerovat a že je chci změnit. Jinak mi to nedává smysl. Nechci si jenom hrát. Politická tematika pro mě není zajímavá jen jako námět na hraní. Přijde mi to málo. To bych věděl o daleko lepších tématech, se kterými si hrát.

A nevyklučuje přeci jen nakonec záměr hru? Jak je dávkovat, aby se nám do opravdovosti hry nevloudila faleš postranních úmyslů?

Nevylučuje. Jde o nalezení správné proporce. Na to jsme narazili s tou upoceností či upatlaností. Upatlanost je typ falešnosti, nebo je snad vnějším projevem falešnosti. Faleš se do happeningu vloudí, když záměr vstřebá hru.

Aby měl happening sílu a přesvědčivost, musí se v něm uplatnit kreativita, jinak není autentický a přesvědčivý. Riziko spočívá v tom, že vstupuješ do sféry politiky a ta má svoje pokušení, ať už je člověk prezident, člen parlamentu nebo řadový aktivista. Podle mě síla happeningu může být také v tom, že člověk se učí zjednávat si odstup vůči tomu, s čím zachází a co

tematizuje. Schopnost otevřít se kreativě a múzám, které jsou spojeny se satirou a hrou, je něčím, co člověku pomáhá uchránit se těchto pokusů. Aby hra byla skutečnou hrou, tak si člověk musí nejen udržovat odstup od těch, proti nimž protestuje, ale také sám od sebe. To je jediná záchrana pro toho, kdo vstupuje do politiky. Sféra moci tě vtáhne, když nemáš odstup sám od sebe. Tím se dotýkáme dalšího zajímavého momentu: happening má nejen sociálně hygienický, ale i psychohygienický smysl a efekt pro toho, kdo sám happening organizuje a koná. Člověk si nakonec nedělá legraci jen z nich, ale i sám ze sebe. To je podle mě právě ten způsob, jak čelit falši. Podle mě se faleš do happeningu dostává také tehdy, když si chce člověk udržovat odstup jen od „nich“. Divadelní a satirické múzy jsou v tomto neúprosné. Faleš se hned projeví a je znát.

Například?

Projev se tím, že se happening nepovede... Blbé je, že se nám všechny povedly. Nebo máme nějaké nepovedené? No teď jsem neprojevils moc velký odstup...

Pořád si říkám, jestli je naše hraní si fér vůči těm, které do hry vtahujeme.

Podle mě to není nefér i proto, že si člověk dělá legraci také sám ze sebe, tím, že do této hry vstupuje. Sám to mohu dosvědčit. Jsem jinak docela seriózní akademik, který ze sebe čas od času udělá šaška. Vezme si na sebe bílý plášť a roušku a jde rozdávat pytlíky na zvracení před poslaneckou sněmovnu. Nebo na sebe vezme kněžské roucho a jde na pouť do Staré Boleslavi rozdávat ikony Václava Klause se žádostí o jeho svatořečení. Nebo chodí po ulici s maskou Pavla Béma v montérkách. Takže si ze sebe také děláme legraci, ne?

Ale abych byl úplně upřímný a spravedlivý: vlastně jeden z důvodů, proč jsem se letos neúčastnil Posvícení, je taky ten, že jsem si říkal, že mému věku a roli je přiměřenější organizovat veřejnou debatu, spíš než ze sebe dělat šaška. Ale když dostanu nějakou neodolatelnou nabídku, tak ze sebe šaška zase rád udělám...

Jak bys teď shrnul přístup, ke kterému se můžeme blížit? Jak na to?

Klíčem k bráně do světa happeningového hraní je tedy odstup: odstup od matérie, s níž zacházíš (zejména moci), a od sebe sama. Faleš se do něj vloučí, když převládá účelovost, když jsou hravost a kreativita převládány účelovostí a vše se stává instrumentem k politické akci. Tam, kde chybí odstup od sebe sama, se otevírá další skulina, kterou se vloučí faleš. Odstup je podmínkou opravdovosti.

A možná je tu ještě jedna podmínka. Ačkoli to bude znít pateticky, nemůžu si pomoci: je to oddanost ideji, za kterou člověk bojuje. Tím se nám možná lépe ozřejmuje, co je to onen záměr a jaká je jeho role v happeningu. Podle mě víc než o záměr jde nakonec o věrnost hodnotě a ideji, které tím člověk slouží. Hodnota či idea je nakonec možná vhodnější výraz než záměr, protože výraz záměr na můj vkus příliš evokuje účelovost, zatímco to, co je klíčové a co dává dimenzi pravdivosti happeningu, je oddanost ideji, které sloužíš. Je to trochu patetický závěr, ale asi to tak bude.

Happening je jako judo

Rozhovor s Ivanem Vyskočilem, 8. 4. 2014 a 18. 11. 2013

Alena Rybníčková

Ivan Vyskočil nepřemýšlí o happeningu v kontextu politiky a aktivismu, ale jako o otevřené dramatické hře. Pro něj samotného je samozřejmá tzv. *psychosomatická kondice*,⁴⁷ díky níž dokáže opouštět jistotu, vnímat příhrávky, které v situaci vznikají, a reagovat na ně. Momenty nečekaného, vše, co se děje, bere do hry. Říká, že je nutné na sebe zapomenout a nechat věc k sobě přijít. Mluví o tom, co je možné pro něj. Člověk, pro kterého veřejné jednání a reagování není běžná záležitost a navíc míří k vytyčenému cíli, je v takové situaci ale křehký a mnohem uzavřenější. Proto Vyskočilův přístup nelze brát jako instrukce, jako návod, ale jako směřování k tomu, čeho si všímat, kam se dívat, kam jít.

Vyskočil připomíná, o co v happeningu původně šlo a co bychom neměli ztrácet ze zřetele, ukazuje druhý pól k účelu akce. I happening, jehož organizátoři chtějí výsledně změnit např. rozhodnutí města, bývá snahou o navázání kontaktu a komunikace. Můžeme jej brát jako předstupeň k setkání v hlubším slova smyslu. Čili i happening s politickým obsahem směřuje k tomu, o čem Ivan Vyskočil mluví. Dosáhnout toho ale v plnosti je náročné. A i když nemůžeme chtít po happeningu víc, než čeho je naše společnost schopna, stojí za to k tomuto ideálu směřovat.

První polovina rozhovoru proběhla v rámci doktorandského semináře, druhá část byla vedena přímo jako rozhovor.

V každé akci hledám meze mezi hrou a cílem happeningu. Ujasňuji si, jak velkou otevřenost si mohu dovolit, abych neohrozila záměr, který happeningem sledujeme. Hledám funkční napětí mezi záměrem a hrou.

Lze přimět hru k tomu, aby – jak říkal Patočka – s člověkem hrála. Ne aby člověk hru hrál, ale aby ona hrála člověkem. Aby upozorňovala v tu chvíli, kdy se člověk skutečně stává partnerem, ne tvůrcem hry, aby ho upozorňovala na momenty, kterých je záhodno si všimnout. Případně podrobit tyto momenty rozboru. Z tohoto hlediska je hra velmi zvrtná. Jde o to, aby nebyla vnucena vůlí. Když na hru jdeme vůlí, tak už víme, co od ní chceme. Pak, aniž si to přiznáváme, na ni jdeme velice racionálně a vypočítavě. Hra to splní, ale pod naším nátlakem, protože není otevřená, protože není hraná svobodně. Z našich potřeb hra nám splní, dá nám to, co potřebujeme pro náš účel. Na to je třeba si dát pozor. Často je třeba si udělat určitou korekci hry i jejího cíle. Hra s sebou nese jako jeden z hlavních momentů potě-

⁴⁷ Psychosomatická kondice podle Ivana Vyskočila je připravenost a chuť veřejně jednat a prožívat, a to bezprostředně, kreativně, svobodně a odpovědně.

šení. Ve chvíli, kdy se hra vysuší do racia, když ztratí požitek z poznávání, zakoušení toho objevování, přestává mít inspirující účín, který ze začátku ani nedohlédneme. Ale když se povede, jsme často najednou překvapeni, že nás hra vzala za vlastní. A že jsme v její blízkosti, že jsme s ní zadobře a nesnažíme se jí něco vnucovat, ale že dáváme pozor, co přináší, a jsme vnímaví k naší otevřenosti, vůči poukazům, apelům hry. Hra má apely, hra má výzvy.

To je zajímavé, s tím cílem, s otevřeností vůči němu. Mám často pocit, že cíl je jasný.

To tak bývá, že cíl je stanoven příliš konvenčně a racionálně. Je stanoveno bez toho, že se děje, že se k němu dochází v dění, že už je jako takový uchopen, že už je, ani to slovo nechci použít, zvládnutý.

V našich happeninzích máme často jasný cíl – například zastavit odsouhlasení navrhovaného zákona, změnit politické rozhodnutí. Ale je to pořád naše přesvědčení, že náš postoj je správný, že to tak má být. Pravý cíl může být někde jinde a někdy mě ten, jak říkáte, konvenční cíl úplně ochromuje, uzavírá. Chci mít happening ve svých rukou, jasný, bezvadně připravený a pojištěný.

Myslím, že je třeba se ptát po smyslu takového pevně daného cíle. Co cíl chce, co vyžaduje. Jakou účast potřebuje, aby vůbec mohl být naplněn smyslem.

A je rozdíl mezi smyslem a účelem?

To jsou ty momenty, jako je navádění. Spíš než třeba určíme, spíš než dáme za úkol, tak raději navedeme na určitý směr, na určitý zájem, na určitou energii. Nám se zdá, že jsme nic nesplnili a zdá se nám to nehotové. Ty věci jsou nehotové, je třeba vědět, že když je děláme a sledujeme, tak neděláme výsledky, ale otevřenosti a nehotovosti hotovíci se k něčemu, k nějakému cíli, v nějakém směru. Jsou hotové ve směřování, nikoliv ve výsledku.

Čili změna směru, stačí malá změna směru? Ale když happening probíhá, i malá změna ho může odvést jinam.

To je to! Pokud jde o happeningy, tak to, čeho jsem byl svědkem, bylo velmi hotové jako výtvarný projev, ale velmi prázdné a nehotové jako sdělení a jako setkání s dalším partnerem. To jsem zažíval a byla to mučivá záležitost, kdy dotyční výtvarníci exhibovali jakožto herci, čímž se naprosto míjeli účínkem. Oni se dělali pozoruhodnými, chtěli být známí, ale přitom ta vlastní aktivita, navedení na společnou cestu, tam vůbec nevznikla. Převládala moment exhibice, proto nebyli vůbec schopni být empatičtí k tomu dramatickému. Bylo to výtvarné, bylo to hotové ve svém tvaru, ale ne ve smyslu.

Proto si myslím, že je potřeba happeningy vidět jako dramatické dění, jako dramatickou událost. To znamená jako něco se zpětnou vazbou, která je určitým způsobem ve více směrech. Odsud jsou možná ty vaše rozpaky, z toho, že to vidíte svázaně jen v jednom směru, zapomínáte, že to, co děláte, vstupuje do zpětné vazby a ta otevírá další zpětné vazby. Čili ono je to dobré jako tvar, nikoliv jako hotovost. Tvar je potřeba několikrát znovu prozkoumat.

Setkáváme se často se situacemi, kdy politik lže. Často by se daly jeho výroky použít jako nahrávka na velkou srandu. Co ale s tím, když je příležitost vzít to do hry, ale zároveň je za tím z mé strany cíl toho politika znemožnit? Je v pořádku, když hra není úplně čistá, že je tam takový záměr?

Mám za to, že v momentě, kdy máte před sebou skutečnost lži a podvodu a je to systém, na kterém jsou lidé zvyklí se živit, tak hra přestává být čistou hrou. Ona nemůže být čistá, je tou, která osvětluje, která ukazuje, agituje, ona se obrací k ostatním, k veřejnosti, i pomyslné, s určitým apelem, s určitým sdělením. S určitou výzvou nebo s určitým „Všimněte si. Račte vidět“. Záleží, v jaké to dokážete držet rovině. Jakou to dokáže nasadit nadsázku, protože i nadsázka je podstatná forma hry.

Judo je taky hra a ta využívá energie protivníka, aby se sám zničil. Nestavíte odpor, ale dovolíte, aby sám šel proti vám tak daleko, až spadne na pusu. Nechat ho, aby se uplatnil víc, než myslel. On se vrhá a myslí si, že to má ve hře, že to má v moci.

Je to pravda, je to judo, není to cíl a proti, ale cíl a ve směru.

Nepřidávat se příliš rychle

Jak udělat dobrý happening? Aby oslovoval a nebyla to exhibice?

Člověk musí mít téma a musí to být jeho téma. Nemůže mít takové, které si někde přečte, přizpůsobí se mu a udělá na to happening. Happening lze dělat, když člověk na své téma přijde a chce ho určitým způsobem ověřit. Téma se happeningem jednak ověřuje, ale také rozpracovává. Aby akce k něčemu byla, potřebujete zároveň umět udělat setkání, protože happening není jen událost, ale hlavně setkání. Je třeba si uvědomit, na jaké úrovni s účastníky jednáme. Jestli je umíte oslovit tak, aby poslouchali. To je velmi důležité, jinak jde o exhibici. Jestli je umíte oslovit jako své spolupracovníky, jestli je oslovíte jako účastníky společného tématu. Jde o to, své téma pochopit a prezentovat jako společné. Proto je potřeba umět poslouchat i sebe, což je dost velké umění. O to se pokoušíme při dialogickém jednání – aby nám to, co sami děláme, neutíkalo do neznáma. Když dokážeme poslouchat sebe, dokážeme poslouchat i ty druhé. My si myslíme, že sami sebe posloucháme, ale nejsme zvyklí poslouchat sami sebe jako někoho druhého, jako někoho, kdo nám něco přináší, něco říká.

Pokud to osobní je kultivované, verifikované, tak se tím zároveň vzdalujeme od nadvlády exhibice. Přestože určitá exhibice v happeningu být musí, jen nejde o exhibici jako takovou, ale o provokaci k něčemu. Pozornost nemá být věnována mně, ale tématu. Pak je vše v pořádku, jde o téma, a ne o to, jaký jsem pašák.

Kdy se může povést opravdové setkání? Jak souvisí setkání a téma?

To se povede v momentě, kdy se během happeningu otevře vědomí určitého postoje. Vědomí určité otázky, která otevře diskusi. Tak se dostaneme na cestu, kde vzhledem k našemu tématu potřebujeme být. Téma není

jen moje, ale stává se naším, a to tak, že se naučíme poslouchat sami sebe i jeden druhého a že si společně vyjasňujeme, upřesňujeme, jak společné téma vypadá. Já můžu být sebelepší, ale mé téma nesmí být exkluzivní. U málokterých happeningů, kterých jsem se mohl účastnit, bylo vědomí sebe jako toho, kdo něco otevírá, sděluje, do něčeho vstupuje, tedy byla tam malá účast dramatické kultury a tvorby, tvořivé komunikace. V momentě, kdy vstoupíme do tvořivé komunikace, kdy začneme být zvědaví na to, co kdo říká, přestaneme mít chuť se ukazovat. Protože naše zvědavost nás donutí brát to věcně. Brát to bytostně, osobně. Proto je důležité, aby byl člověk ochráněn před svodem exhibice. Exhibice je velmi svůdná, zvláště když člověk překoná moment ostychu a kdy převládne taková ta drzost „vždyť je to všechno jedno“. Když ztratíme strach, že budeme trapní, že se shodíme, potom má exhibice otevřené pole a daří se tomu, že jsem středem pozornosti, že se můžu vytahovat a produčirovat. Jde o to, aby se lidé okolo stali účastníky, ne diváky, ale uvědomujícími se pozorovateli. Jde o to, aby byli účastnými pozorovateli. Aby to byl někdo, kdo si zároveň s věcí bere díl odpovědnosti na sebe.

Říkal jste, že happening je událost a bezprostřední setkání. Co ještě?

Happening je událost mravní. Je to svým způsobem zpytování svědomí – z hlediska toho, co je dobré a v čem je nějaký vakl.

Jaká úskalí v happeningu mohou nastávat?

Nebezpečné jsou momenty, kdy děláte proti. Je vždy podstatné najít to pro, to pozitivní. Něco, co může být pochopeno jako osobní téma. Říká se tomu pozitivní energie, která je v přenosu a posilování se navzájem. Dotovat se navzájem.

Další svízelná situace je manipulace. Aby ten, kdo s aktivitou přijde, s těmi, kdo se chtějí účastnit, nemanipuloval.

Znamená to, že happening se musí hrát fér?

Ano, účastníci se mohou přidávat po chvíli s vědomím, že to vystihuje jejich postoj, že jsou s ním srozuměni, čili se nepřidávat příliš rychle. Jinak máme do činění s manipulací a se skandalizací. I když skandalizace je samozřejmě možná, ale bez momentu manipulace. Takže víte, když se kouknu nazpátek, tak ony byly ty akce dosti podmíněné tehdejšími zákazy. To znamená, že to svádělo k tomu, dělat něco mermomocí proti zákazům. To byla tematika nepřehlédnutelná. Dělat něco proti zákazům, proti státní moci, je vždycky velmi vošajších, protože policajti nemohou být, nesmějí být partnery, účastníky v tom vlastním slova smyslu. Čili, ne že by to nebylo možné, ale je třeba si vždycky uvědomit, kdo tím může být ohrožen, diskvalifikován. Kdo to je, a pokud jde o tu diskvalifikaci, to zostuzení, jestli je na místě.

Jak mají happeniny podle vás vypadat, co jim prospěje?

Dělat happeniny, které mají fantazii, otevřenost, pozitivní provokaci, naučit se je dělat a uvědomit si všechny pozitivní momenty takovéto činnosti, na to je tahle doba žádoucí. Umět udělat takové happeniny není

vůbec jednoduché, navíc je to dost zodpovědné. Happening může být pro lidi nepříjemný, ale díky němu potkají něco jiného, nového, něco si díky němu uvědomí. To je happening, který je na místě a který s celou situací harmonuje. Je třeba se pro tuto tvořivou komunikaci s lidmi připravovat a vzdělávat. Rozeznávat exhibici, téma, nevysmívat se terči, mít respekt. A nemanipulovat.

Tohle všechno je těžké rozeznávat, natož uskutečňovat.

Je to těžké, a jak! Ale někdy musíte to nebezpečí podstoupit, s vědomím, že jde o hubu. Je to velmi háklivé, ale nezůstat u té háklivosti. Jestliže odvaha něco použít splní svůj úkol, tak to nedržet, nepokračovat stejně. Chce to vynalézat, zkoušet, objevovat. Najít si téma trvá dost dlouho. To se nevymýšlí, to se nalézá, zjišťuji, že je přítomno.

O co dalšího v happeningu jde?

V happeningu jde o záležitost vztahu. Kdy je kdo schopen z nějakého vztahu vystoupit a do jiného vstoupit. To se týká happeningu jako takového. Pokud se snažíte o nějaké zlepšení, tak jste z tohoto hlediska moralistka. Mě taky vždycky považovali za moralistu, i když jsem se za mesiáše nepovažoval, ale šlo mi o zlepšení, že můžu určité věci uvést do pohybu. Proč bych jinak dělal divadlo než kvůli tomu, že můžu vstoupit do nějakých vztahů, ve kterých upozorňuji na změnu, na možnost změny. Ale proto mě happening také zajímá, protože je v něm étos působení, uvedení do pohybu. Podstatné je, aby lidé nechtěli být hned hotoví, ale chtěli být otevření a zrát. A to je to nalezení tématu. To je to zrání, cesta za tématem.

Kartotéka happeningů

Alena Rybníčková



Ve vybraných sedmi příkladech jsem nechala organizátory vyprávět průběh akce a otázkami jsem je vedla k reflexi. Ta se týká akce samotné, míru odstupu od jejich postoje nechávám na čtenáři. Vyprávěním si zvolené příklady ponechávají charakter příběhu, zachycují cestu od nápadu, zpracovávání tématu až po realizaci. Díky tomu se dostáváme k „neviditelným“ stránkám happeningu, jako je jeho organizační kontext nebo prožívání organizátora. Ten bývá vnímán jako někdo, kdo sebevědomě vstupuje do veřejného prostoru projevít svůj postoj. Ve skutečnosti jeho odvaha spočívá většinou v tom, že vstupuje, přestože obavy a pochybnosti má. Zvýraznění aspektu prožívání a organizace může být potřebné zejména pro ty, kdo nemají s akcemi zkušenosti, ale rádi by nějakou provedli. Detailnější rozbor akcí považuji za důležitý i proto, že v literatuře o klasickém happeningu je jeho popis často omezen na původní scénář, případně na interpretaci akce, a v současnosti novináři často zdůrazňují akční a konfrontační momenty, což vede k přehánění a děláním z akce něco jiného, než čím byla. Přicházíme tak o komplexnější představu o ní, například kde akce vážla, byla nepřesná apod.

Z vybraných ukázek vyčnívá příklad Traktůrkové blokády hranic. Podle názvu by se mohlo zdát, že výjimku bude tvořit přílišná radikálnost akce. Nicméně jednání organizátorů bylo naopak zcela symbolické, výjimečnost spočívá v tom, že organizátoři nepatří mezi ty, které jsme zvyklí řadit mezi tzv. aktivisty.

S většinou příkladů pracuji v kapitole *Mezi záměrem a hrou*, ale tam vybírám k reflexi jen určité aspekty.

Eklpointy před Poslaneckou sněmovnou

24. 4. 2012

Organizátoři:

prostor před Poslaneckou
sněmovnou ČR, Praha

Pražské fórum,
Inventura demokracie

Kontext

Happening reagoval na únik odpovědí poslance a bývalého primátora Prahy Pavla Béma a lobbisty Romana Janouška, podle nichž na pražském magistrátu docházelo k ovlivňování veřejných zakázek a zneužití pravomocí úředních osob. V souvislosti s údajným zneužíváním finančních prostředků na charitu byl obviněn poslanec Petr Hulínský a dva další poslanci byli obžalováni. Happening rovněž připomínal skandál poslance a bývalého ministra Pavla Drobila, který rezignoval kvůli podezření z manipulací s penězi v ministerském fondu. „Poslanecká sněmovna se dnes doslova hemží politiky odsouzenými za trestné činy, usvědčenými takřka v přímém přenosu z korupce či prokazatelně napojenými na organizovaný zločin. Je nemyslitelné, aby takoví lidé zastávali veřejné funkce. Nicméně přesto nadále zasedají v poslaneckých lavicích, jako by se nic nestalo, což je výsměchem zásadám politické kultury a známkou toho, že hranice normality v naší společnosti se posouvají stále níže směrem k pomyslnému dnu.“ (Václav Němec)

Záměr organizátorů

Vyjádřit znechucení nad mírou neetického a nezákonného jednání v české politice, zejména v řadách poslanců. Poukázat na nepřijatelnost stavu, kdy se podezřelí poslanci odmítají vzdát mandátu.

Popis

Poslanecká sněmovna byla organizátory prohlášena za „oblast se zvýšenou koncentrací sociálně patologického chování“. Proto zřídili před budovou sněmovny stanoviště hygienické služby, tzv. eklpointy. Hlídky hygieniků přichozím poslancům rozdávaly varovné informační letáky a sáčky pro případ nevolnosti.



Průběh akce a komentář podle organizátorky Kristýny Opletalové

Bylo jasné, že zvracet se bude do pytlíku. K tomu patřil i příbalový leták s nápisem „Pozor, nacházíte se v oblasti se zvýšenou koncentrací sociálně patologického chování“ a fotkami šesti poslanců. Netiskli jsme obličeje přímo na pytlík, aby se dotyční neproměňovali pod náporom zvratků.

Zvon z kostela sv. Mikuláše odbíjel právě dvanáctou, když nám začali volat novináři, že stojí před sněmovnou a nevidí žádný happening. Byli jsme nervózní, jestli se akce povede. Podle zákona se totiž nesmí v určité vzdálenosti od parlamentu demonstrovat. Bylo dohodnuto, že budeme stát v několika malých skupinách před všemi vchody do sněmovny tak, abychom nemohli být považováni za shromáždění. Sotva jsme si ale oblékli lékařské pláště a nasadili roušky, začala čtvrt hodinová lustrace. Když nás policisté propustili, začali jsme oslovovat všechny přítomné slovy: „Není vám zle? Nacházíte se totiž v oblasti se zvýšenou koncentrací sociálně patologického chování.“ Ne vždy jsme byli pochopeni, protože před sněmovnou probíhala i demonstrace členů Strany zelených proti zákonu o ochraně ovzduší. Na první pohled jsme působili jako jedna skupina, protože jsme všichni měli roušky. Legraci jsme si užili při konfrontaci se samotnými politiky, třebaže někdy to byl spíše mrazivý pocit zoufalství. David Rath byl tehdy ještě na svobodě. Postával opodál a potměšile se usmíval. Jeho kolega Bohuslav Sobotka nám vysvětloval, že musíme rozlišovat politiky, kteří byli pouze obvinění, a ty, kteří byli již odsouzeni. Zastával se i těch nejhorších. Václav Němec se některým politikům omlouval, že se nám již bohužel na leták nevešli, na to se někteří vrátili a ptali: „Co jste to řekl?“, jiní to nechali být.



Jiní přebírali pytlík jako osvěžení při cestě do práce. Děkovali a dodávali, že se jim bude hodit. Vítězslav Jandák se omezil pouze na sdělení, že je mu blbě už dlouho. Jiří Pospíšil nás odbyl, že jde pracovat. Václav se nedal a snažil se mu vysvětlit, že právě při práci by mu pytlík přišel vhod. Setkali jsme se tváří v tvář s politiky a dali jsme najevo, jak je nám zle ze situace, kdy je tolik poslanců ve vážném podezření z kriminální činnosti, ale svého postu se nevzdávají. Na Pavlu Bémovi a Petru Hulínském jsme ukázali propojení pražské komunální politiky s politikou sněmovní. Akce trvala dvě hodiny, střídalo se nás několik skupin. Stihli jsme tedy odchytit jak poslance, kteří šli do sněmovny dřív kvůli jednání klubu, tak i ty, co dorazili na poslední chvíli. Akce se dostala do všech hlavních zpravodajských serverů, včetně živého vstupu na ČT 24.

Průběh akce a komentář podle organizátora Václava Němce

Spoluhráčů bylo hodně, mohli jsme srovnávat, jak reagují, i z té chvilkové reakce se dalo něco poznat, člověk se projeví ve své podstatě, když ho konfrontuješ v překvapení. Hra začala hned, s policisty. Nejdřív klasické rozdělení rolí, přijde policista a pokouší se zabránit, abychom cokoliv dělali. Hned jsem začal hrát a vykládat, že jsme z hygienické služby a že jsme přišli prohlásit poslaneckou sněmovnu za rizikovou zónu. Evidentně nevěděl, co se mnou. Klasická situace: podrývání jeho role bylo vůči němu subverzivní, nevěděl, jak se má chovat. Už v tuto chvíli akce začala mít atributy happeningu. Začala hra vymezování hranic, což se u sněmovny dělá tradičně. Policie vždy zkouší, kam až tě mohou zahrnat, musíš trvat na svých právech, oni se tě snaží úplně vytěsnit. Říkají, že tam nesmíš demonstrovat, takže

musíte jít ve dvou a trvat na tom, že nejde o demonstraci. Když nás pustili, přišla šéfka ochranky. Perlustrace trvala čtvrt hodiny, šéfka si dlouho četla, a to už ta občanka nemá tolik stran. Nakonec uznala, že nás mají pustit. Jiný policista nás hned ale začal odhánět na začátek ulice, že obtěžujeme poslance. Je třeba být duchapřítomný a valit protiargumenty, nenechat si nic líbit, nenechat se vyhnat z prostoru, kde potřebuješ být. Když si předem zjistíš práva, můžeš tomu čelit, nemohou tě protiprávně dostat pryč. Musí se trochu zaútočit, aby člověk vůbec vyvolal reakci, ale nesmí být hrubý, chce to posunout do šaškovské dimenze. Moment překvapení, který tam dobře fungoval, byl v nabízení pytlíku na zvracení. Je to dost neobvyklá nabídka. I když před sněmovnu chodí protestovat leckdo, tak tohle asi není obvyklé. Něco vtipného, co zároveň trochu šokuje – pro přitáhnutí pozornosti a připravení půdy pro dialog. Často to bylo takové jiskření někdy až na ostří nože. Jeden poslanec se zarazil a chvíli to vypadalo, že mi jednu vrazí. Snažil jsem se neurážet, jen dát najevo, že pocit na blití je přiměřený. Kdyby byli dotyční odsouzeni, tak to dělat nemusíme. Děláme to ve chvíli, kdy právo nefunguje. Happeningem čelíš něčemu, nastavuješ zrcadlo nenormální situaci. Když selhávají právní mechanismy, vysíláš signál. Tito poslanci tu chodí beztrestně a zaujímají místa elit. Kdyby společnost byla zdravá, tak je odkáže tam, kde mají být, tedy do nápravných zařízení. Je to boj o normalitu.

Pod čarou

Komentář pedagoga doktorského semináře po zhlédnutí videa z akce:

„Hra je něco, co by se nemuselo stát, co se děje proto, že si chceme hrát a má svůj umělý svět. Objektivně to není tak, že se v poslanecké sněmovně zvrací. Pytlík je nadsázka, do reality zasáhl nepřímo. Sobotka nepřijal hru, využil ji pro své fráze, nedal průchod svým pocitům a neposlal zaměstnance hygienické stanice do háje. Dále je třeba neuvažovat o akci jen v rámci čtyř a půl minuty. Hra se nerealizuje jen před sněmovnou, happening může končit až večer, kdy poslanec vyndá z aktovky pytlík a má ho před sebou, pak ho třeba vyhodí, ale i to je odpověď. Otázka je, kde končí vliv akce.“ (Přemysl Rut, spisovatel a dramatik, pedagog DAMU)

Smíchovská truhlíková party

17. 8. 2012
Hořejší nábřeží, Praha

Organizátoři:
Anarch Architekt

Kontext

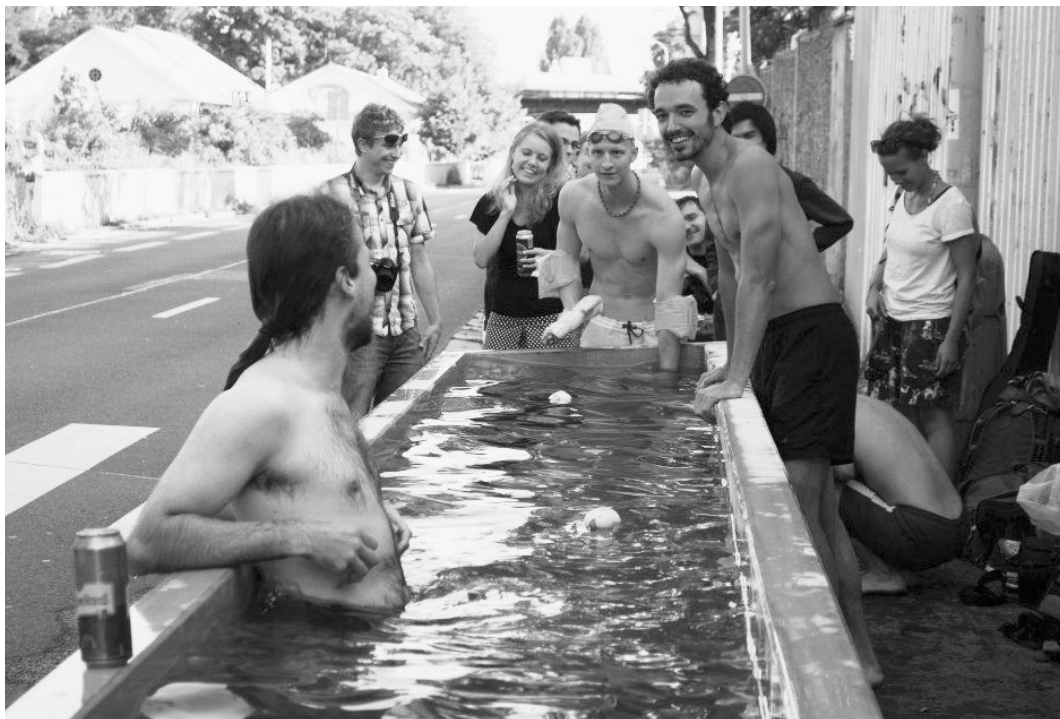
Radnice Prahy 5 bez ohlášení nainstalovala do ulic Smíchova 280 betonových van za dvacet milionů korun s odůvodněním, že se jedná o projekt ozelenění ulic. Vany čekaly na osazení stromy. Zásah vzbudil nelibost chodců, kterým znesnadnil chůzi, i odborníků, kteří vyjádřili pochyby, zda v takových květináčích mohou stromy přežít.

Popis

Skupina tří architektů slavnostně zahájila provoz Smíchovských lázní. Návštěvníci měli možnost se v srpnovém odpoledni osvěžit ve dvou vanách napuštěných vodou, pouštět kachničky, stříkat po sobě vodními pistolkami nebo jen přihlížet a vychutnávat atmosféru bazénu na kraji hlavní silnice.

Záměr organizátorů

„Veřejně poukázat, že projekt je od samého začátku marný a udělat si z něj legraci.“



Příprava, průběh akce a komentář podle organizátora Jakuba Kopeckého

Říkali jsme si v práci, že by na to chtělo upozornit a udělat si z toho nesmyslu legraci. Někdo z toho dělal popelníky a jiný jich pár polepil fólií jako zlaté rakve. To byl i jeden z našich nápadů, udělat z toho rakve na veřejné finance, ale pak mě napadlo do nich místo hlíny nalít vodu a vyhlásit Smíchovské lázně.

Chtěli jsme shodit vážnost toho, že někdo říká „my vám zazeleníme Prahu, máme na to studii o snížení dopadu emisí v intravilánu města a projekt“ – ale ve skutečnosti jde o truhlíky. A my jsme vážnost toho všeho podkopali tím, že jsme do truhlíků napustili vodu. Chtěli jsme na to upozornit nenásilně, nic neponičit, nesprejovat, udělat si z toho legraci. Městu už v té době bylo jasné, že je to hloupost, ale dál ozelenění prosazovali. Kdyby dali milion firmě, která by prozkoumala místa, kam zasázat stromy, bylo by to mnohem účelnější. Také nás rozčilovalo, že truhlíky jsou vyrobeny z pohledového betonu, to je výborný materiál. Někdo prostě viděl dotační programy, tak je využil a napasoval na ně projekt. Informace o účelu truhlíků jsme se dozvíдали postupně. Nakonec to byla rychloakce, nechťeli jsme, aby je město stihlo zasypat hlínou. Vytvořili jsme na Facebooku událost a dali vědět do jedné novin, ať lidé přijdou v šest večer do lázně. Pozvánka měla ohlas asi i proto, že mezi kamarády máme hodně architektů.

Museli jsme do nich nějak dostat vodu. Zvažovali jsme různé varianty – cisternu, pitnou vodu, hydrant, nebo do nich svést okap, nanosit vědra. Vše bylo komplikované, takže nakonec jsme si půjčili požární čerpadlo a sto metrů dlouhou hadici. Vybrali jsme si truhlíky, které byly blízko k řece. Chtěli jsme je napustit přes noc, abychom neomezovali dopravu, protože

ty hadice jsou tvrdé a někdo by se o ně mohl vybourat. V jednu ráno jsme na opuštěném Hořejším nábřeží pod rouškou tmy hadice vytáhli a nastarovali benzinové čerpadlo. Taky jsme balili polystyrenové zátky do truhlíků, aby neprotékaly – vypadali jsme jak drogoví dealeri, naštěstí se po nás projíždějící policisté jen koukali a na nic se neptali. Čerpadlo ale nečerpalo, byli jsme zoufalí, tak jsme se šli zeptat do pivovaru, jestli by nám nepůjčili cisternu, což nemohli. V pět ráno přijeli o kus dál policisté a odpočívali v autě. Vzbudil jsem je, vysvětlil situaci a zeptal se, jestli nemají nějaký nápad, ale neporadili nám. Chtěli jsme to už vzdát, když jsme si všimli, že v čerpadle byla dírka, kterou utíkal vzduch. Zalepili jsme ji a začali jsme konečně čerpat. Nejdřív jsme zpomalovali auta, pak projeli dvakrát policisté a nic nám neřekli, tak jsme se na to vykašlali. Voda byla pěkně špinavá. Po napuštění jsme dali na truhlíky nápisy „prosíme nevypouštět, Smíchovská truhlíková koupací party“ a kolem rozestavěli palmy jako na pláži. Kamarád říkal, že by to napustili hasiči, ale to by zas nebylo takové drama, takhle to byl adrenalin, celé na koleni šité, bez povolení, nic nebylo jisté, z mála se udělalo maximum, nikoho jsme se neptali a užívali si to – i když jsme věděli, že problémy být mohou, ale ty budeme řešit pak, nemá smysl se tím strachovat.

A večer opravdu přišli nějací lidé, nečekali jsme to, byla to spíš zábava pro nás – náš přístup byl, že na akci upozorníme a třeba si jí někdo všimne. Pokřtili jsme lázně nealko šampaňským, abychom nebyli nařčeni z pití na veřejnosti, a začali se koupat. Okolo jezdila různá auta, většina zpomalovala a koukala, co se to děje, policisté nám mávali z okýnka a pustili houkačky. To bylo nejlepší pozdravení. A taky projel Pavel Bém, stáhl okýnko, mával na nás a smál se. Kdyby to policistům přišlo blbé, tak nás přijdou pokutovat. Něco by si našli. Že jsme natáhli hadici, narušili plynulost silničního provozu, provedli neohlášené shromáždění, nebo by začali prošetřovat, že je v truhlíku voda. Jezdili kolem státní i městští, přišlo jim to asi jako dobrý nápad, protože i oni si, spolu se záchranáři a hasiči, na truhlíky stěžovali, že v těch místech nemohou zastavit a zasáhnout, dokonce se kvůli nim rozsekalo jedno auto – prostě nepromyšlené a na hlavu postavené, nevím o nikom, kdo by z toho měl radost. Je těžké dohledat, kdo to na radnici vymyslel a zorganizoval. My jsme nic nezjistili. Jedna strana se odvolávala na druhou, že převzali schválený projekt, mozek celého projektu jsme nenašli.

Nakonec se nás dohromady koupalo jen deset, většina lidí totiž neměla plavky nebo se štítily vltavské vody. Když se začalo stmívat a byla zima, ukončili jsme to, dál si povídali s lidmi a seděli v parku. Vodu jsme tam nechali a vypustili za pár dnů.

V pondělí jsme zjistili, že se o Smíchovské lázně začala zajímat média. Ten den jsme jen seděli u mailu a telefonu. Média vydávala zkrácené informace, jednou jsme byli studenti, pak Anarchové, potom studenti architektury. Nikdo to neotiskl správně, také nám zpatlali jména. A pak se k tématu truhlíků rozjížděly další věci, fotomontáže, články, zpětně jsme se dozvěděli, že první nápad to napustit měl architekt Kuzemský. Takže ty nápady vznikaly paralelně. Vany ve městě, co s nimi uděláš? Napustíš je. Získalo to respekt čtenářů Respektu. Asi to byla ve správnou chvíli správná věc. Zpráva o akci se objevila i v Polsku a na Slovensku. Na Prahu 5 byl najednou

silný mediální tlak. Šli jsme na zasedání zastupitelstva, ani jsme se nehlásili do diskuse, jen byli zvědaví, jak to budou řešit. Radní se zajímali, jestli jsme ty truhlíky nepoškodili, museli si zachovat vážnost, nemohli tímhle útokem proti jejich blbosti připustit, že jsou blbci. Byl to poslední bod jednání, což je taktika – dát to nakonec, když už jsou lidi unavení. Jedli chlebičky a jedna strana to házela na druhou, to je všude stejné. Nejlepší bylo, že přímo před zastupitelským úřadem stály vzorové květináče už se stromy, zastupitel Radek John vyšel ven, podíval se na ně a povídá: tak tohle je ono, jo?

Pak pokračovaly stížnosti, petice, akce a město začalo stahovat truhlíky do méně kritických míst, osazovat je stromy, naplňovat jejich poslání v souladu s evropskou dotací, protože kdyby to zastavili, museli by platit velké peníze. Největší paradox: začali je sestěhovávat na plonková místa, třeba k lihovaru nebo výjezdu u Strahovského tunelu, kde je křižovatka a tma. Truhlíky posadili na trávu, takže skomírající stromy byly v truhlíku na trávě. To nepochopíš. Zdarma vznikla spousta studií s návrhy, co s tím: od truhlíkového parku, skulptury, paintbalového hřiště, rozřezat je na grilovací místa, otočit a udělat lavičky, nebo ubytovny pro bezdomovce, různé nápady. Ale není zájem o přiznání hlouposti a chybných kroků. Jedna partička udělala guerillovou akci: vzali si oranžové vestičky a přijeli s autem k lihovaru, dvacet stromů vykopali, naložili na vozík a odvezli k Vltavě na cyklostezku, zasadili tam alej. Profesionálně s drenážními trubkami, opletli je pletivem. Nikoho se neptali, vykopali a zasadili někam, kde to má smysl.

Pod čarou

„Novináři si postahovali fotky a naši fotografové z toho byli přepadlí, za to se normálně platí a oni se nikoho neptali. Média tak jednají, udělají to hrr a řeší to jen, když se někdo ozve.

Akcí s truhlíky jsme si nasadili laťku hodně vysoko, chtěli bychom další věci, kde se všichni zasmějeme a nebude to nic vážného, vážné věci patří jiným aktivistům, asi proto nic dalšího nevzniklo. Slovo happening v té souvislosti někde zaznělo, ale my to tak neoznačovali, pro nás to byla truhlíková party.

Naší idealistickou, ale nevyřčenou, architektonickou vizí bylo, že se lidi aktivizují a naplní svou vanu před svým domem, když každý nemá svůj bazén, a bude pokračovat v započatém úsilí se svým bytovým družstvem.“ (Jakub Kopecký)

„Budoucí architekti Jan Gašpárek, Jakub Kopecký a Petr Vacek jsou spokojení, že se jim vyvedl jejich záměr: bez našťvanosti upozornit na věc, která je přitom neskutečně štve.“ (Adam Šůra, Respekt)

Korunovační průvod k výročí inaugurace

6. 3. 2014

Královská stezka, Praha

Organizátoři:

neformální skupina

Kontext

Uběhl rok od prezidentské inaugurace Miloše Zemana.

Záměr organizátorů

Akce rekapitulovala některé prezidentské činy. „Naivně jsem si myslela, že po tomto happeningu si třeba někteří lidé řeknou, že Zemana už volit nebudou, a začnou hledat vhodnějšího kandidáta. Chtěla jsem upozornit na to, že způsob, jakým vystupuje jako hlava státu, se neslučuje s tím, co by jako prezident měl dělat, a že dělá ostudu nejen sobě, ale celému státu. Taky by se mi líbilo, kdyby se tento ‚akt stěžování‘ líbil více lidem a příští rok by si každý, kdo by chtěl, přinesl svůj rámeček s tím, co ho štve. Ale asi je to utopické.“ (organizátorka Daniela Grohová)

Popis

Na dřevěném vozíku seděl král v obleku a s korunou, vytvořený z prasečích kůží, dobytčích kopyt, vykouřených cigaret, láhví od Becherovky a oděný do slušivého obleku. Vozík střídavě táhlo jedenáct účastníků průvodu, kteří se tvářili rozmrzele, měli šedé obličeje a oblečení. V rukou drželi rámečky s hesly arogance, lež, xenofobie, bezohlednost, nadutost, uzurpace, dehonestace a kolemjdoucím rozdávali letáčky, na kterých bylo heslo vysvětleno v kontextu v podobě zkrácené novinové zprávy. V popředí průvodu šel bubeníček, který zároveň upozorňoval kolemjdoucí na blížící se vůz. Za vozem hrála trumpetistka dekadentní fanfáry. Průvod vyrazil od Prašné brány a mířil královskou cestou na Hradčanské náměstí. Účastníci položili rámečky s prezidentskými nectnostmi před sochu T. G. Masaryka.



Průběh akce a komentář podle organizátorky Daniely Grohové

Před akcí jsem si dělala průzkum, zda nebude tento happening zbytečný. Oslovila jsem na ulici asi čtyřicet lidí: Co se vám vybaví, když se řekne Miloš Zeman? Odpovídali většinou: prezident, buran, chlast. Ptala jsem se, proč říkají, že je buran, ale v tu chvíli už většina nedokázala uvést argument, pojmenovat problém. Považuji Miloše Zemana za dobrého rétora a manipulátora, v debatě protivníka převládá suverénním vystupováním, je chytrý a charismatický. Což je zřejmě hlavní pocit, který v televizním divákovi zůstane a po pravdivosti jeho argumentů se dále nepídí. Pracuje s lidskou zapomnětlivostí i apatií. Proto jsem usoudila, že happening na Miloše Zemana zbytečný nebude, a celou akci ozdrojovala texty, které odkazovaly na jeho konkrétní skutky.

V akci samotné jsem podcenila choreografii. Jelikož jsme se domlouvali především přes internet nebo telefon, sešli se jen v předvečer happeningu a nevyzkoušeli si pochodování, tak nás plno věcí zaskočilo. Někteří měli problém s distribucí letáčků, protože táhli vozík a zároveň drželi rámeček, navíc se celá akce zdržela kvůli dopravě vozíku na místo akce o půl hodiny, takže jsme byli vystresovaní kvůli čekajícím novinářům. Před startem jsem formaci řekla jen: „Ty si hlídej tenhle roh, ty tenhle, ty troubíš za vozem a ty bubnuješ vepředu,“ a jeli jsme. Vyrázili jsme příliš rychle a tempo nezpomalili.

Reakce lidí byly různé. Bylo zde hodně cizinců, kteří nechápali, co se děje. Mnoho lidí někam spěchalo a tvářilo se nezúčastněně. Ovšem když stála socha u Prašné brány a poté na Hradčanském náměstí, průvodci rozeznali znázorňovaný objekt a vysvětlovali cizincům, oč se jedná. Zahlédla jsem



i Čechy, kteří se uculovali. Někdo si došel pro letáček a někdo jich chtěl i víc, protože byly různorodé. Někdo letáček nechtěl vůbec, stejně jako nechtěl thajskou masáž ani pozvánku na Guitar concert Vivaldi. Nezaznamenala jsem ale nikoho, kdo by byl vůči nám negativní, vulgární nebo agresivní – to až v diskusích pod články z akce. Na Hradčanském náměstí, při kladení našich stížností zavládla velice zvláštní ceremoniální atmosféra. Bylo zde hodně českých i zahraničních turistů, všichni se ale shlukli v jeden dav a dívali se, co se děje. Trumpetistka stála vedle našeho alegorického krále umístěného vedle T. G. M. a troubila fanfáru. Přitom jsme jeden po druhém přistupovali k Masarykovu pomníku a pokládali rámečky. Poté jsme se seřadili před T. G. M., uklonili se a fanfára dohrála. Lidi tam ještě několik minut stáli v hloučku. Někteří za námi chodili a ptali se, co se to děje, a pak si šli přečíst obsah rámečků. Je natočená scéna s paní, která po dočtení našich vzkazů jednoznačně prohlásila: „Všechno souhlasí!“. Za chvíli k nám přišel příslušník hradní stráže a zdál se mi poněkud podrážděn. Ptal se, zda je akce nahlášená a kdo ji organizuje. Odpověděla jsem, že je to happening. Odešel.

Překvapením pro mě byla účast novinářů. Když jsme tlačili vozík do kopce Nerudovou ulicí, už jsem nestačila s dechem z neustálého vysvětlování, neměla jsem s sebou připravený vytištěný popis události. S každým novinářem jsem mluvila osobně a vysvětlovala mu smysl akce. Nečekala jsem, že kvůli něčemu takovému by opravdu přišel kameraman a tři reportéři, navíc se v průběhu přidali další dva žurnalisté. Do rádia byl dokonce živý vstup, díky trumpetě a bubnu byl happening zajímavý i pro posluchače. Média zaujala nejvíce socha, takže o obsahu v rámečcích psala spíše okrajově nebo vůbec. Rekapitulaci prezidentských událostí si mohli připomenout lidé, které jsme míjeli s průvodem, i ti, kteří přišli k soše T. G. M. a přečetli si sdělení rámečků, které i s texty zůstaly u sochy do dalšího dne. Konotují s frazémem „to si za rámeček nedá“.

Pod čarou

Každá akce se dá jednoduše shodit argumentem, že ji děláte jen pro své zviditelnění nebo z rozmaru či nudy. Pro mě ale tento typ akcí znamená společenské sebevyjádření o tom, že ještě věříme v ideály. Někomu mohou připadat naivní nebo zbytečné. Podle mě je třeba za ně bojovat a ukazovat náš boj ostatním, zvláště těm, kteří už začínají podléhat skepsi. Je to příspěvek společnosti, zadostiučinění, povzbuzení a odlehčení tíživé situace. Ukazujeme, že dokážeme v našem zmateném světě zaujmout postoj a problém uchopit. V tomto případě byl narušen ideál o prezidentovi, který jakožto reprezentant státu či národa má být v ideálním případě zároveň i morálním vůdcem a kultivovaným člověkem.

Bylo nepříjemné číst internetové diskuse pod články. Víím, že je to zajímavý patologický fenomén, který se má brát s rezervou, nicméně mě to nemile překvapilo a zasáhlo. S ostatními často vzpomínáme na příspěvek, ve kterém jsme byli nařčeni z toho, že kdyby nás neživili rodiče, tak bychom určitě okrádali a znásilňovali důchodce a kojence. Kamarád se setkal s nepochopením doma u své rodiny v Sokolově. Říkal, že s ním celý víkend nemluvili.

Při přípravě akce jsme si osvěžili události, na které jsme pozapomněli a zasmáli se. Kolega měl v té době zraněnou nohu a chodil o berlích. Rád nesl rámeček s výrokem, který pobouřil invalidy. Diskutovali jsme, co do rámečků dáme, jak prezidentovo chování pojmenujeme. Díky této akci jsme se seznámili s novými lidmi a vytvořili podhoubí pro další aktivity. Důležité je nikoho nepřemlouvat, to zabírá jen čas a energii a nakonec můžete mít pocit – nebo hůř, přemluvení lidé můžou mít pocit –, že tam nejsou sami za sebe a že jste za ně zodpovědní.

Ideální stát

22. 5. 2014,
Náměstí Míru, Praha

Organizátoři:
neformální skupina

Kontext

Happening reagoval na agresivní kampaň do europarlamentu a opakované rasistické výroky poslance Tomia Okamury. Na jednom z plakátů jeho strany byly na podkladu české vlajky nakresleny bílé ovce vykopávající černou ovci.

Záměr organizátorů

Veřejně reagovat na Okamurovu kampaň. Vymezit se vůči jeho xenofobní populistické politice.

Popis

Jednalo se o rozehrání předvolebního plakátu „NE nepřizpůsobivým“ do živé scény ad absurdum. Účastníci si mohli vyzkoušet, jaké je stát se černou ovci. Tomio Okamura coby pastevec měl pasteveckou hůl, žlutý obličej a chodil po náměstí Míru a provolával populistická a rasistická hesla. Přesvědčoval kolemjdoucí, aby ho volili a žili s ním v ideálním státě. Ti se k němu začali přidávat a postupně vstupovat do vymezeného „životního prostoru“, který byl ohraničen červeno-bílou páskou. Pastevec každého jedince obdařil ovčí kůží a maskou ovce. Lidé se proměnili a klekli si na všechny čtyři. Když prostor zaplnilo asi osm oveček, pastevec prohlásil jednu ovci za méně přizpůsobivou a rozhodl se ji vyčlenit ze společenství. Hodil na ni černou ovčí kůží a rozkázal ovcím, aby ji nenáviděly. Ovce ji začaly šikanovat, utlačovat, až ji vytlačily ze svého území. Bečely přitom: „Nepřizpůsobivým BÉÉÉ!“ Tato scéna se opakovala, až v prostoru zůstala poslední ovečka, kterou pastevec nakonec sám vyhnal holí. Tak se stalo, že pastevec zase neměl komu vládnout. Chvilí stál překvapen a opět odešel hledat další ovce.



Průběh akce a komentář podle organizátorky Daniely Grohové

Skupinu tvořili různí lidé, převážně studenti, které dala dohromady averze vůči rasistické a xenofobní kampani hnutí Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury. Nápad provést happening, který by upozornil na krátkozrakost a štvavost kampaně, se zrodil na Facebooku. Happening byl určen nejen pro účastníky, kteří se s jeho scénářem mohli seznámit na Facebooku, ale také jsme doufali v zapojení dalších lidí.

Přišli jsme na místo s půlhodinovým předstihem a vytvořili pomocí červenobílé pásky a železných tyček, které jsme zatloukli mezi dlažební kostky, prostor Ideálního státu. Poté jsme nalíčili a oblékli pastevece Okamuru do roucha. Spoluúčastníci se rozptýlili po náměstí a pastevec začal hledat své ovečky, vyvolával: „Pojďte si zkusit žít v Ideálním státě bez nepřípůsobivých!“

Ale křičet na náměstí tři čtvrtě hodiny není snadné. Měli jsme pořídit zesilovač hlasu, akce by dostala jinou dynamiku. Takto se stádo octlo mimo vliv pastevece a mohlo mu klidně utéct! To se dokonce i stalo. Byl zde jeden účastník, kterého jsem neznala a měla jsem dojem, že byl náhodně sebrán z ulice pastevcem a zapojen do scény. Tento mladý muž se po pěti minutách chození do kola s ovčí kůží na hřbetě unavil a řekl, že jde pryč. V tom momentě mi projelo hlavou, ať počká, že to nejlepší teprve přijde. Ale happening je do jisté míry neřízená střela, a ne divadelní představení, zkouší se, má generálku, premiéru i derniéru v jedinou chvíli. Jsou to účastníci, kolemjdoucí, počasí i novináři, kteří ho utvářejí. A protože je to akce, která ožívá díky různým nepředvídatelným elementům, nelze očekávat dokonalé



naplnění programu; musíme dovolit, aby se stalo něco úplně nového. Proto jsem neměla právo mu říct, ať vydrží.

Před ohrádkou se zastavovali různí lidé. Někteří pochopili hned, oč se jedná, protože původní plakát znali, někteří prošli bez pozastavení. Děti se zajímaly o ovečky a hladily si je. Byli i tací, kteří si mysleli, že jde o Okamurovu podporu. Možná jsme měli rozdávat letáky s vysvětlením a vyvěsit více plakátů, na druhou stranu se mi líbí, když si na souvislosti přijdou lidé sami, zastaví se ve spěchu města, přepnou se ze svých každodenních myšlenek a soustředí se na neobvyklou scénu vytvářenou v jejich všedním prostoru. Scénu jsme opakovali dvakrát po sobě. Scénář umožňoval návaznost začátku a konce, takže kdyby zde byli lidi chtějící být ovcemi, mohli bychom tuto scénu opakovat do nekonečna.

Pohled podle pastevce Jana Vališe

Být pastýřem Tomiem bylo dost nepříjemné. Najednou jsem byl hláskou troubou něčeho, co je špatné. Jedna paní se toho chytla a říkala, že Tomio by měl jít taky. Bylo pro mě nepříjemné ty věci říkat a vidět, že mě poslouchají lidé. Neměl jsem brýle a neviděl jsem, jak se tváří, jestli se smějí, nebo ne. Už bych nechtěl něco takového zažít. Četl jsem si předtím jeho výroky, abych o něm věděl víc. Opravdu řekl, že omezením imigrantů předejdeme rasismu a xenofobii, „Ne nepřizpůsobivým“ je také jeho heslo. Když člověk hraje nepříjemného člověka, nemůže mu v tom být příjemně, leda že by ho parodoval. Neparodoval jsem ho zřejmě dost. Ještě že jsem nedostal kameňem od demokratů. Projev mohl být víc fašizující a sebevědomý, abych si držel lidi víc od těla. Báł jsem se jít do extrémů, ale takhle jsem zase nebyl v satíře vždy pochopen.

Projev pastevce Okamury:

Přijďte si vyzkoušet Ideální stát Tomia Okamury, už žádní přistěhovalci! V našem státě se bude líbit každému, budete mít práci, žádní nepřizpůsobiví! Řekněte ne bordelu v tomhle státě! Ale co to vidím? (Ovce s černou kožešinou přichází?) Takové ovce v našem státě nechceme! Ať jde tam, odkud přišla! (Ostatní ovce vytlačují černou ovci; přichází další černá ovce.) Ty nebudeš chtít platit daně, ale dostávat dávky! Jedeš odsad! A je klid. A ty vypadáš na to, že celý život žiješ z našich dávek, na to občané nestačí, Úsvit jim pomůže! Běž od hranic! Bojujeme proti xenofobii a rasismu. Čím déle bude ve stádě, tím déle ho bude vysávat a brát vám vaši práci! Takhle ničeho nedosáhneme... musíme se spojit a vyhnat je společně! Konečně máme stát, kde není žádný nepřizpůsobivý, jen my, příznivci Tomia Okamury. Volte nás do evropských voleb!

Pod čarou

„Začalo to pro mě fungovat, když se zapojili kolemjdoucí, když se o tom začali bavit nebo když šli přímo do akce.“ (Druhý z účastníků)

Transparentní levárna: Fraška o třech dějstvích

29. 1. 2014
před radnicí Prahy 10

Organizátoři:
Společně pro desítku, Pražské fórum

Kontext

Na tlak místních sdružených iniciativ museli zastupitelé Prahy 10 přizvat občany k řešení otázky nových prostor pro radnici. Rozhodovalo se mezi rekonstrukcí současné budovy, přestěhováním úřadu do jiné budovy nebo stavbou úplně nové budovy. Radnice tedy ustavila pracovní komisi a přizvala do ní dva odborníky z řad veřejnosti. Ti však po půlroce na svá místa rezignovali, protože komise postupně přestala pracovat a nesplnila jejich požadavek podílet se na vytváření a posuzování jednotlivých návrhů. Místo toho bylo od občanů-odborníků požadováno, aby schvalovali již hotové materiály, které ignorovaly návrhy veřejnosti. Radní proto vylosovali do komise nové dva občany ve věku mezi 85 a 90 lety a materiál k prostudování jim předali na CD několik dnů před hlasováním.

Záměr organizátorů

Záměrem akce bylo upoutat pozornost občanů Prahy 10 k chystanému zasedání zastupitelstva a zároveň zastupitelstvo upozornit, že jeho činnost někdo monitoruje. Konečným cílem bylo zabránit radním, aby vybrali předem připravenou zakázku.

Popis

Před budovou Radnice městské části Prahy 10 se odehrálo satirické představení parodující způsob, jakým zastupitelé plánovali vybrat řešení pro novou radniční budovu. Tři herci představující tři konkrétní politiky inscenovali jednání komise. Nejprve se pokusili přimět člena komise z řad občanů ke schválení předem připraveného řešení: „No tak si přečtete například to béčko!“ Člen komise se ale chce seznámit se všemi návrhy, politik ho odrazuje, když se mu to nepodaří, tak ho z komise vykáže. Je nahrazen jiným občanem, který za šišku salámu dodá potřebný podpis. Přešlo se to, co se reálně stalo (manipulace s komisí) i očekávané události (předem vybraný výběr tendru na novou budovu radnice).



Průběh a komentář podle režiséra Frašky Oskara Bábka

Akce měla připravenou půdu. Šlo o téma, které vzbudilo zájem občanů Prahy 10, zvláště sousedících s radnicí. Organizátoři pozvali na akci informativními plakáty a letáky, takže se i přes brzkou odpolední dobu a vlezlou zimu shromáždilo kolem stovky lidí, což předčilo očekávání organizátorů. Satirický styl představení se ukázal jako vhodně zvolená forma. Diváci chápali i skrytější nebo nedořečené narážky a „šli“ s herci od začátku do konce. Lze za to vděčit následujícím důvodům: scénář vznikl kooperací lidí se scénickou a autorskou zkušeností, lidí s happeningovou zkušeností a lidí znalých poměrů v dané městské části a na radnici. Představení tak mohlo zprostředkovat témata a problémy, na které chtěli organizátoři ukázat. Společnou prací vznikl bodový scénář, v jehož rámci herci improvizovali. Herci byli zkušení, invenční a se vztahem k tématu a čtvrti. Měli s místostarostou Milanem Richterem předchozí neblahou zkušenost z jeho funkce pražského radního pro kulturu, což pro ně byla další motivace k účasti. Rekonstrukce chování, vyjadřování, zvyklostí a vzezření zastupitelů působila jako karikatura. Herci „zvětšovali“ jejich nejmarkantnější a nejkomichtější znaky, například žoviální chování k „obyčejným“ lidem. Zde představitel Milana Richtera zapojoval diváky do představení, což obecenstvo přijalo s pobavením. Happening se odehrával pár metrů od místa, kde se fyzicky mělo odehrát finále výběru. Šlo o místo exponované a lidem z Prahy 10 známé. Socialistická budova a paneláky okolo dobře korespondovaly s nepříjemnou zimou a klientelismem na radnici. Akce cílila v první řadě na radní a zastupitele, byla prostředkem sdělení, že jejich záměry někdo prokoukl. Měla ale oslovit



i přítomné občany, alespoň na chvíli je vytrhnout z případné letargie a dát jim možnost se podílet alespoň svou účastí.

Rozpolcené pocity zanechalo účinkování u skutečného bývalého člena komise z řad občanů. V sympatické snaze vložit do představení autentický prvek jsme narazili na limity neherce, což kontrastovalo s výkony profesionálních herců. Skutečný účastník kauzy může být pikantním detailem pro média či organizátory, ale diváky už tolik nezaujme, pokud například není dostatečně slyšet. Zkoušením by se samozřejmě dal jeho projev zvýraznit, ale to by vyžadovalo čas, který jsme neměli. Akce vznikala v krátkém čase a všichni aktéři museli být pohotoví. Možná i díky tomu happening dostal údernost, neboť jsme museli jednat právě teď.

Lidé z okolí přišli, protože cítili ohrožení svého bydliště, které by přesunem radnice ztratilo na významu, ne kvůli prošustrovaným stamilionům. Organizačním nedostatkem byl nízký počet detailně informovaných organizátorů, kteří by kolemjdoucím odpovídali na dotazy. Stačily by i letáky se stručným shrnutím kauzy akce, která se tak připravila o některé diváky. Určitou matoucí reflexí byl kolemjdoucí penzista, který považoval představení za skutečné zasedání radních a jeho průběhem byl pobouřen. Po konci představení se divácká energie doslova přelila nahoru do budovy, když třicet lidí šlo z happeningu přímo za starostou do jeho kanceláře. Organizátoři akce také nabídli shromážděným lidem jako další činnost účast na zasedání zastupitelstva, kde se bude o radnici rozhodovat.

Pod čarou

„Je to zřejmě jediná cesta, jak dostat kauzu do médií. Pokud bychom ji komunikovali věcně a odborně, nemusila by se do médií vejít, je příliš komplikovaná, tudíž pro článek do novin nevhodná, navíc ještě nedošlo k porušení zákona. Obyčejný článek stejně přelétnu očima, získám zásadní info, ale ne impuls k přemýšlení, k další interpretaci, díky akci mohou vznikat vtipy, může se o tom povídat v hospodě.“ (Martin Veselý, urbánní antropolog, původní člen komise)

„Zapojil jsem se proto, že mě oslovili lidi, které považuji za důvěryhodné, a vytrhli mě na chvíli z občanské letargie. Považuji za obdivuhodnou vytrvalost, se kterou se kauzám věnují, a proto jsem věc rád podpořil, i když na Praze 10 nebydlím.“ (Oskar Bábek, student DAMU, režisér)

„Nestačí mi limit tří minut, kdy se můžu na zastupitelstvu k něčemu vyjádřit, navíc není zvykem na dotazy jasně odpovídat. Ze zpětné vazby od sousedů vím, že nemají vnitřní sílu si pouštět záznamy z jednání, protože je to frustruje, mají dojem, že se s tím nedá nic dělat. Ale forma happeningu může být pro ně přijatelná – jako parodii, frašku si to pustí a dojde jim, o jak velkou věc jde, začnou se zajímat a překonají původní frustraci. A pak třeba přijdou i na zastupitelstvo. Fraška může být začátek, který naláká, ale to skutečné rozhodování proběhne na zastupitelstvu.“ (Renata Chmelová, Společně pro desítku)

„I když jsem o kauze předtím nic nevěděl, vycházel jsem z informací organizátorů a považoval je za pravdivé, navíc zde bylo svědectví člověka z komise. Nejvíc mě bavil pocit, že jsem aktivován a dělám něco, co má smysl.“ (Richard Rozkovec, student DAMU, herec)

Objímání DAMU

27. 2. 2012
budova DAMU
Karlova 26, Praha

Organizátoři:
Studenti DAMU

Kontext

Po oznámení návrhu reformy vysokých škol se zvedl odpor proti ministru Josefu Dobešovi a celé politice ministerstva. Reforma se týkala například zavedení školného a také hrozila narušením suverenity vysokých škol kvůli zvnějšku dosazované správní radě. Proti reformě studenti a pedagogové organizovali manifestace.

Popis

Studenti DAMU a další účastníci udělali živý řetěz kolem budovy školy.

Záměr organizátorů

Během Týdne neklidu – týdne protestů proti vysokoškolské reformě – vyslat jasný vzkaz, že DAMU se protestů také účastní. Upozornit studenty na situaci ohrožení akademické svobody. Akce během celého Týdne neklidu zároveň upozorňovaly na hlavní protestní průvod před úřad vlády, kterého se nakonec zúčastnilo 10 000 lidí.



Průběh podle organizátora, studenta Jana Skovajsy

Happening byla jedna z aktivit studentů DAMU celého týdne, jako například koncert „S Dobešem nehrajeme“, kdy jsme vstupovali mezi kapely s neformálním povídáním o tom, co se děje, protože spousta divadelníků a herců netušila, že je tu nějaká nedotažená reforma, a nevěděli, kdo je ministr Dobeš. Všichni jsme se učili za chodu, například jak pracovat s médii. Jedni organizovali studenty, druzí byli přichystaní na novináře tak, aby vše, co řeknou, bylo jednoduché a jednoznačné, na dvacet vteřin, aby sdělení nemuseli ve studiu stříhat a vyvarovali jsme se dezinterpretace. Hlavní sdělení znělo: „Objímáme, bráníme školu vlastními těly, protože se cítíme ohroženi, protože jsou ohroženy akademické svobody. Může za to Dobeš a nedomyšlená reforma.“ Škola se vizuálně proměnila, byly na ní satirické transparency hanící ministra Dobeše nebo figuríny děvčat s cedulí: musím si po nocích vydělávat, abych měla na školné. Z Divadla DISK se stalo Divadlo Zisk. Děkan Hančil řekl: dělejte, jak potřebujete. Tehdejší rektor AMU Ivo Mathé se studentů zastal v televizním pořadu Hyde Park, když řekl, že studenti jsou autonomní síla. Měli jsme jeho podporu a mohli jsme dělat, co jsme uznali za vhodné. Nebojovali jsme s vedením školy jako jinde.

V řetězu kolem školy byly stovky lidí. Probíhal jsem DAMU a vyzýval jsem studenty přímo na seminářích k zapojení. Bylo to jak divadlo pro média, tak realita – pocit momentální sounáležitosti. Nechal se strhnout například i děkan a šéfové některých kateder, zvali jsme bývalé studenty a příznivce DAMU. V celé škole nakonec možná krom vrátného nezůstal nikdo a všichni objímali fakultu. Běhal jsem okolo a nabádal všechny k natažení rukou, protože



v řetězu ztrácíš pozornost, a celé to trvalo patnáct minut, potřebovali jsme vědět, jestli se někde řetěz nerozpojil. Původně jsme plánovali Potěmkinovu vesnici, udělat řetěz jen tam, kde ho zabírají kamery, tam byl spojený brzy, ale v celku to vázlo. Nakonec se ho podařilo spojit celý, dospojili ho zverbovaní kuřáci z prostoru před kavárnou. Spojení řetězu bylo satisfakcí, mělo ohromný symbolický rozměr.

Obejmutí DAMU mělo naše protestní úsilí prezentovat mediálně. Den předtím se na Filozofické fakultě odehrál happening „Hoří akademické svobody“, kdy všichni vyběhli z fakulty v pyžamu. Oponoval jsem, že je to přeintelektualizované a metaasociační. Naproti tomu naše sdělení vyrůstalo z reálného obrazu, který byl čitelný a nebyl pouhým intelektuálním přirovnáním. Děláme živý řetěz, personifikujeme školu a ukazujeme, že sem nechodíme jen proto, abychom dostali profesní statut. Školu objímáme, protože se cítíme ohroženi. Pod fotku z akce se může napsat: studenti brání svou školu a akademické svobody. I když ne každý si uvědomoval, co dělá, v tom to bylo ušito damákům na míru: herci vyšli ze svých hereckých zkoušek a šli obejmout školu, někteří proto, že „je to dobrý, ne? Jsou tu všichni kámoši a učitelé. Slyšela jsem, že ten ministr je nějaký debil, nebo co.“

Pod čarou

„Akce může na pohled vypadat jednoduše: studenti si stoupnou okolo budovy a chytí se. Nicméně není samozřejmé představu naplnit, je třeba sehnat dost lidí, což není jednoduché, protože těch, kteří veřejně manifestují svůj názor, je vždy málo. Také nestačí úvodní instrukce: běžte se chytnout, ale je třeba fyzického nasazení, dotáhnout to do konce.“ (Jan Skovajsa, lektor Feldenkrais, student DAMU)

Traktůrková blokáda hranic

20. 7. 2001,
rakouské hranice

Organizátoři:
sekce mladých při České nukleární
společnosti společně s Jihočeskými
taťky – zaměstnanci Jaderné
elektrárny Temelín

Kontext

Na česko-rakouských hrani-
cích pravidelně demonstrovali
a blokovali dopravu protijaderní
aktivisté kvůli dostavbě Jaderné
elektrárny Temelín (ETE).

Záměr organizátorů

Dát najevo podporu jaderné
energii a poukázat na absurditu
blokování hranic.

Popis

Akce začala na parkovišti benzi-
nové pumpy nedaleko hraničního
přechodu, kde už čekali zástupci
rakouských protijaderných skupin.
Po krátké diskusi s policisty se
organizátoři a jejich děti vydali
k hranici a symbolicky ji na tři
minuty zablokovali dětskými
vozidly.



Průběh akce podle vyprávění organizátora Radka Svobody vysvětluje a komentuje jaderný chemik Martin Přeček

Skupina organizátorů vzala své děti, jako si je brali rakouští zemědělci, a všichni s malými traktůrky, nákladáčky a dalšími dětskými vozidly vytvořili blokádní linii vůči rakouským zemědělcům. Ta tam v tu chvíli nebyla, jen pár protijaderných aktivistů, kteří se s organizátory nechali vyfotit, takže „Jádro je dobré“ a „Nein, danke“ – reakce s antireakcí – se setkaly. Součástí celé akce byla i diskuse a tisková konference.

Mladí jaderníci a Jihočeští taťkové tak nastavili zrcadlo Rakušanům, kteří pravidelně blokovali hraniční přejezd v bezmoci, že v jejich sousedství vzniká jaderná elektrárna, a chtěli tak dostavbu zastavit, nebo alespoň zpomalit. Mediálně atraktivní blokáda ale vzbuzovala špatné emoce proti Rakušanům jako národu a hlavně se tak obcházela základní otázka, jestli jádro ano nebo jádro ne. Blokáda plastovými hračkami měla ukázat, že toto není vhodný způsob pro řešení debaty o jádru a že se z toho stává projev národního kontrastu, který se na jednom aspektu uměle zvyšuje a že se z protestů stalo obléhání ČR.

To probíhalo dlouhodobě i u bran ETE, kde se aktivisté opakovaně přivazovali k bráně, což vyvolávalo v zaměstnancích určitý pocit obležených, kdy se racionální hodnocení situace vytrácí a lidé se chovají podle jiných pravidel; buď jednoznačně vytrvávají na svých pozicích, nebo přemýšlí o tom, že nemají potřebu na takovém místě být. Nechápu to – vždyť přeci nedělají nic špatného, tak proč jsou trestáni? Happening byl jako parodie,

ukazoval, že se blokování stalo mainstreamem, pravidelným jevem, který neříká nic nového, ničeho nedosahuje a poškozuje obě strany.

Akce nevzešla z nejvyššího vedení ETE, ale vymysleli ji studenti a jaderní inženýři zodpovědní za technický provoz. Byli přesvědčeni, že svou práci dělají dobře, a proto na ně nejhůř doléhala psychologická blokáda protijaderných aktivistů, kteří vysílali, že to, co dělají, někomu škodí. Protijaderní aktivisté jsou přesvědčeni, že jaderná energie je morálně špatná, protože ubližuje lidem a životnímu prostředí. Ale reaktoroví fyzici museli podstoupit léta vzdělávání a tréninku a ví, v jakých stavech dokáže reaktor někoho ohrozit, na takové situace byli připraveni a navíc byli přesvědčeni, že je to ekologičtější způsob získávání energie než většina tzv. ekologických zdrojů.

Těžko říct, jestli k tomuto závěru došli na základu racionální analýzy celého konceptu jaderné energie, nebo proto, že jsou v oboru dlouhá léta. To je problém jakéhokoliv oboru, kdy si odborníci myslí, že tomu rozumí víc než laici. Je to začarovaný kruh, není možné vytvořit hlídače, kteří by věděli víc než odborníci. ETE je na světě unikátní tím, že před spuštěním na ní proběhla řada mezinárodních kontrolních misí, že zahraniční experti říkají, že je vše pořádku, bez „vrozených“ chyb. Přemýšlet o bezpečnosti jaderného systému, to je to hlavní. Reaktor je řízen automatickým systémem tak, aby se při jakékoliv výchylce z bezpečnostních parametrů vypnul.

Takže operátoři byli přesvědčeni o své pravdě (stejně jako jsem já), ale vždy je tu míra pochybnosti, konflikt v člověku vždy existuje a je velmi nepříjemné, když je takový typ názoru napadán nějakou skupinou lidí, kteří hovoří odlišným jazykem a nejsou schopni argumentovat na stejné úrovni, zejména když formulují názory extrémně nepoučeně o tom, jak funguje jaderná energie. Je to jako spor rodiče s malým dítětem, kdy je malé dítě postavené na stejnou úroveň jako dospělý. Pro dospělého je to nepříjemné, nepřesvědčivé, protože má svou moudrost a vzdělání, ale může se stát, že má dítě pravdu. Konflikt o jaderné energii je podobný. Skupina lidí se cítí v pozici rodičů a proti nim povstává hněv malých dětí, které se z nějakého nelogického důvodu naštvou a nenechají si domluvit.

Jen se snažím pochopit, situovat psychologické rozpoložení projaderných aktivistů, kteří potřebovali ventilovat svůj postoj, ale velká firma jim to neumožňovala. Je to asymetrický systém – firma, kde pracují desítky tisíc lidí, nemá jednu mysl, jen zřídkakdy je schopna komunikovat se skupinkou aktivistů. Navíc je to český stát, který za ETE stojí. Ti taťkové byli vnitřně nešťastní, že nemůžou jít proti aktivistům v barvách svého zaměstnavatele a vytvořit protifrontu, protože to by byla pro ETE zcela neadekvátní odpověď. A tak vznikla iniciativa zezdola, uvnitř firmy, která nakonec měla jen omezenou podporu.

ETE na aktivitu svých několika zaměstnanců nijak nereagovala, ani pozitivně, ani negativně. Podporu měli organizátoři mizivou i od ostatních zaměstnanců, kteří prožívali psychologii obležení a snažili si zachovat neutrální pozici, nechtěli se nechat zatahovat do dialogu s protestujícími, měli by dojem, že se shazují, kdyby používali stejný komunikační prostředek. Asi hrálo velkou roli i to, že v té době chodili lidé na protesty ještě méně než dnes. Veřejný protest je považován za neslušný, je při něm třeba pře-

konat bariéru výchovy: „to není slušné takhle hulákat s transparentem na ulici a vměšovat se do osobního prostoru lidem na ulici“. Tato skořápka „slušnosti“ je naučená umělá bariéra, jako malé dítě tě rodiče učí, že tady se nehuláká a nevyplazuje jazyk. Jsme naučeni, jak slušnost funguje, jak funguje etiketa na ulici. Stejnou konformitou trpěli i zaměstnanci elektrárny, zúčastnit se protestu proti protijaderným aktivistům znamenalo překročit podvědomá pravidla slušnosti a zúčastnit se něčeho, co je tak trochu protispolečenským chováním. Přestože byli přesvědčeni, že to, co dělají ve své práci, je správná věc, tak neměli takový postoj, aby vyjeli s ostatními autobusem, doprovodili je a zúčastnili se protidemonstrace.

Pod čarou

„Naším cílem bylo udělat si z rakouských blokády legraci, zabránit stupňování napětí mezi Čechy a Rakušany a vrátit tehdejší mezistátní diskurz o spuštění Temelína do patřičné civilizované roviny – na úroveň expertní a mezivládní. Pokud se dobře pamatuji, tak po naší recesistické blokádě se už žádná další skutečná blokáda neuskutečnila, takže cíle bylo dosaženo.“
(organizátor Radek Svoboda)

Martin Přeček připouští svou zaujatost: „Tím, že o jaderné energii tolik vím, ztrácím instinkt, který veřejnost proti tomu problému má, zmizel pro jadernou propagandou, kterou jsem si sám v sobě vytvořil. Jsem si toho vědom, ale nejsem schopen se tomu bránit, jadernou energii podporuji, protože je správná.“

Mezi záměrem a hrou

Alena Rybníčková



Stát se umanutou aktivistkou mělo své výhody. Rozdělení na dobrou a zlou stranu barikády mě vytáhlo do boje proti „temným silám“. Přesvědčení o správnosti jednání mi pomáhalo i přes nezkušenost realizovat nápady, přemáhat strach z veřejného vystupování i z konfrontace s mocí a mocnými. Pohlcená pocitem naléhavosti situace a důležitostí tématu jsem díky adrenalinu v noci před akcí neusnula, což mi pomáhalo připravit happening do konce. Potřeba porozumět podstatě a účinkům akcí mi pomáhala překonat únavu a ostych a pozvat známé i neznámé účastníky do hospod a získávat je pro další spolupráci. Dlouho mě nenapadlo, že by to mohlo jít i jinak.

Asymetrická válka

Aktivista Václav Vašků přípravu akce přirovnává k dávným pocitům při přípravě k boji⁴⁸ – a happening svým způsobem boj je, i když se při takovém označení může leckterý aktivista-pacifista ošívát. Akci si můžeme představit jako zápas Davida s Goliášem, kdy David zůstává v bezpečné vzdálenosti, odkud střílí prakem. Organizátor si vytváří bezpečný prostor – odstup – humorem a střílí vtípem. Goliáše nemusí přímo složit k zemi, ale může ho ostřelovat a zasahovat, na což Goliáš musí reagovat. Je náročné udržet úsměv, když vás trefí do rtu, navíc vám nikdo neuvěří, že to nebolí. Zóna humoru ovšem není ani pouze pohodlná, ani zcela neprůstřelná. Aktér musí sebrat odvalu, čas, energii a jít do toho – což neznamená nebát se a jít, ale jít, přestože se bojí. Organizátor je ten, koho policisté legitimují, kdo žije s vědomím, v kdovíjaké protiteroristické složce na něj BIS schraňuje informace. Zároveň riskuje, že se akce nepovede, problému nepomůže a navíc bude odmítnut i on a jeho postoj, prostě nebude David, ale nula.

Nenahlížím na happening jako na něco nevinného a neškodného, ale jako na jeden z prostředků tzv. asymetrické války, což je vojenský výraz

⁴⁸ Fotograf a bývalý tiskový mluvčí Greenpeace Václav Vašků v jednom rozhovoru říká, že při spoustě akcí (myslí hlavně radikálnější typy, než bývají happeniny, ale pokud pořádáme happening, ve kterém konfrontujeme protivníka přímo, je jeho zkušenost přenosná) cítil mrazení v zádech a věří, že „[...] akce nesou nějakou archetypální zkušenost. Žijeme v době, kdy už nemusíme nasazovat život nebo zdraví pro dobrou věc a možná nám to chybí. [...] Lidi, kteří jdou do akce [...] a čekají na ráno, kdy přelezou plot a budou někde utíkat, aby vylezli na komín a podobně, se cítí tak, jako se možná cítili naši předkové, když se připravovali na nějakou rozhodující bitvu. Nevěděli, jestli to nedopadne špatně. Je to něco, co máme prostě v sobě, v genech a co se v té chvíli probouzí.“ Filip Pospíšil (ed.). *Umění protestu*. Praha: Rubato, 2013, s. 133.

pro boj mezi skupinami, které mají nesrovnatelné zdroje. V těchto střetech ovšem nemusí být znevýhodněná skupina bezmocná. Může se opřít například o znalost terénu a odhodlání – jako to dělali Indiáni v koloniálních válkách. Tuto paralelu používám pro „boje“ mezi zajištěnými institucemi a skupinami, které nemají stejné zdroje (peníze, materiál, lidi), protože obě strany mají své slabiny a silné stránky. Například ochranka budovy instituce může na happening vyslat deset policistů, kteří všem účastníkům prověří totožnost, čímž je znervózní a naruší průběh akce. Například pokud médiím dá vyjádření ministr, pak cokoliv řekne, bude otisknuto. Na jednu stranu se politici mohou zaštiťovat mandáty od občanů, na druhou stranu v současné době politická reprezentace ani státní instituce přílišnou důvěru většiny veřejnosti nemají. Na stranu třetí hodně lidí má tendenci věřit silnějšímu a přidávat se k němu (což zase může pomoci organizátorům happeningu, pokud na chvíli získají převahu). Instituce mají také delší životnost než skupiny aktivistů a mohou doufat, že je svou netečností či kličkováním unaví a rozloží, což se leckdy stane. Organizátoři happeningu bojují jinak: napadají slabá místa. Malá akční skupinka může připravit kvalitní akci během dvou dnů, protože přemýšlí a tvoří i mimo pracovní dobu, není zatížena schvalováním jednotlivých kroků shora. Na rozdíl od institucionálního kolosu ví, co se v rámci jejich skupiny děje. Instituce šíří své názory skrze mluvčí, nakloněná média a think tanky, ale happeningem se může na chvíli v daném tématu získat padesát procent mediálního prostoru.

Happenings nedělají jen aktivisté

Někdy ovšem happening nepořádají aktivisté, ale skupina, od které bychom to nečekali, například specialisté z Jaderné elektrárny Temelín, kterým byla situace s obléháním hranic a jejich pracoviště nepříjemná natolik, že se s ní rozhodli vyrovnat akcí (kartotéka s. 93). Akce typu happening organizují i politické strany, zejména ty menší, ve kterých je dost původně stranicky nezačleněných aktivistů a málo členů s mandáty – prostě nejsou veřejností vnímány jako součást establishmentu. Potíž s používáním happeningů „opačnou“ stranou je ta, že divák si na prvním místě nepokládá otázku, na co chtějí upozornit, ale proč to dělají. Když dělá happening politik, je větší riziko, že bude laciný, protože jedna z nejdůležitějších věcí je pro něj PR,⁴⁹ což se u aktivistů nepředpokládá (i když s PR profesionální organizace pracují také). Aktivista, který dělá věci jen proto, aby se zviditelnil, začíná být šaškem v negativním slova smyslu, (jde mu o živení ega, ne o téma) a přestává být důvěryhodný. Ale politik pozornost veřejnosti potřebuje, protože se tak dostává na regál se zbožím a to mu pomáhá vyhrát volby. Proto, i když mi například akce slovenského poslance, který na výročí okupace '68 postavil Vasilu Bilákovi na zahrádku tank a namířil kanónem do okna, přijde na místě a vtipná, ptám se hned, zda chtěl především upozornit na téma

⁴⁹ PR – public relations, vztahy s veřejností, i ve smyslu „to, jak člověk vypadá“, či „aby to nějak vypadalo“ či „dát o sobě vědět“.

a podtrhnout svůj názor, nebo se zviditelnit a nahnat si body. Politici mají proto vyjadřování svého postoje akcí a priori ztížené.

U aktivistů většinou nepochybujeme, jestli myslí happening opravdově; nedělají to ani média. Zde se dostáváme k zajímavé otázce: proč to ti lidé – politici i aktivisté – dělají, co je jejich puzení? Ke stereotypnímu černobílému vidění patří například přesvědčení, že politikům jde o PR a aktivistům o věc. Odpověď je jistě složitější, každému z nich může jít o různé věci. Například v kauze Opencard oponentům – aktivistovi i politikovi – vadí různé věci: jednomu vadí možnost být kvůli čipu v kartičce sledován, druhému samotný princip sledování lidí. Dalšímu vadí víc předražená zakázka (placená z jeho daní), navíc pro jistou firmu (a ne třeba pro jeho) a absence peněz v samotné MHD. Nebo že úředníci na nižších pozicích, kteří o věci vědí, mlčí ze strachu z vyhazovu, protože obvinění v této kauze padlo na obyčejného úředníka, a že tento přístup ke správě otravuje politiku i celou společnost. Aktivistům i politikům může vadit celý zaběhnutý systém plodící předražené a nesmyslné zakázky, které jsou připraveny na míru konkrétním firmám a které ve výsledku město navíc poškozují, a tak dále.

Motivace mohou být i skrytější: třeba politikům nakonec vlastně závidím, že si mohou beztrestně postavit dům v Prokopském údolí, kde bych taky chtěla bydlet, a chci, aby je někdo „chytíl za flígr“. Nebo jdu ráda do konfliktů a bojů podílet se na velkých věcech a rozhodujících okamžicích. Když člověk vstoupí do veřejného prostoru a něco v něm vyvolá, vstupuje do silového pole, kde jde o moc. Mívá tendenci sám sebe přeceňovat a brát se příliš vážně: „Moje zkušenost i z občanské společnosti je, že člověk podléhá moci, i když žádnou nemá. Vstupuje do pole, které je zvláštní směsí příslibů, že může něco ovlivnit, něco být a stýkat se s důležitými lidmi. Už jen toto vědomí může stačit, aby ztratil soudnost.“ (Václav Němec, filozof) Motivací je spousta a rozhodně to není tak, že jedna patří politikům a druhá aktivistům; každý máme namíchaný vlastní koktejl. Pokud si to uvědomím a přiznám, pomůže mi to vyjasnit si svůj postoj, který bude plastičtější a důvěryhodnější, a nebudu se tak podílet na zjednodušování a dělení světa na dobrý a zlý.

Změna přístupu: moc a hra

Časem se ukázalo, že čerpání síly z umanutosti a záměru konat dobro může fungovat jako impulz pro rozhýbání, vkročení do akce, ale setrváváním v tomto přístupu se síly po čase vyčerpávají, a navíc člověk začíná podivně tuhnout a hořknout. Při soustředění se na nápravu zla může člověka pohlcovat právě ono zlo, které chce překonat svou vůlí k dobrému. Ale vůle nezná míru⁵⁰ a aktivista při umanutém přístupu k úkolu spotřebovává sám sebe (na rozdíl od politiků ve vyšších funkcích, kteří na to mají tým). Může sice mít pocit dobře odvedené práce, ale to nestačí k občerstvování a radosti, natož pak k objevení svých možností. Z neustálého podřizování

⁵⁰ Pedagožka Ivana Vostárková nás v seminářích upozorňuje na záludnosti volního přístupu v souvislosti práce s hlasem a obecně přístupu k tělu – tedy sobě – kdy nás přemíra vůle uvádí především do křeče.

svých kroků výsledku a setrvávání v pozici bojovníka asymetrické války plyne jen velká únava.

V asymetrické válce nemohu užívat stejné prostředky jako mí protivníci, protože je nemám. Aktivista Jan Piňos připomíná, že i jedinec se může postavit proti velkým silám, měnit osud a politický běh věcí tím, že vydá osobní a odvážné svědectví, ale jinými prostředky: „Naše reálné síly jsou proti systému nedostatečné. Když se mu budeme snažit vzdorovat početní silou, tak nikdy ničeho nedosáhneme. Je potřeba jít na to chytře.“⁵¹ Ve svých protestech (se zkušeností spíš z blokád a demonstrací než z happeningů) užívá k vyjadřování složité reality symboly. Prací s nimi, převrácením významů a situací, svět „systému“ přenáší jinam, jako to udělali jaderní fyzici (kartotéka str. 98), kteří nahradili zemědělský traktor, který používali rakouští aktivisté k zatarasení hranic, traktůrkem plastovým. Traktory, symboly mocných strojů a zdrojů jídla, byly najednou neškodné, „blokádníci“ jim vzali moc hračkou.

Tak mohu vytvářet vlastní území, vlastní hrací pole. Pokud takto přenáším moc, beru ji mocným a svým způsobem ji neutralizuji. Beru moc i samotné moci nad sebou i protivníkem. Zároveň tímto procesem nějakou získávám, přestávám být bezmocná. Rozdávám karty znovu a jinak a to mi dává možnost nastolit pravidla hry. Hra je „žolík“ – hrou můžeme reálně a příznaně měnit své běžné jednání a tím i to, co se pokládá za neměnné – tedy lecky nepřiznávaná a neuvědomovaná pravidla takzvané reality.⁵²

Moc a pravidla

Na první pohled to vypadá, že pravidla určují ti, kdo jsou u moci. Ta ale vyplývá z jejich pozice a do té se dostali především dodržováním pravidel,⁵³ jež určují mocenské tlaky, případně rigidní stav institucí. Možnost politiků ve vysoké funkci ovlivnit nastavená pravidla je menší, než se zdá. Návrh změny, se kterým ministr přijde, nejspíš začne žít svým životem a on nad ním bude mít jen omezenou kontrolu⁵⁴ (což se hodí mít na paměti,

⁵¹ Rozhovor s Janem Piňosem: Filip Pospíšil (ed.). *Umění protestu*, s. 92–93.

⁵² Z konzultací s J. Pilátovou, červen 2015. Odkazuje ke stati Victoria Turnera: Týž. „Body, Brain, and Culture“. *Zygon*. 1983, nr. 3, s. 221–245.

⁵³ I když leckteří překračují ta oficiální pravidla, dodržují ta skrytá. Například veřejné losování, ve kterém je výherce předem daný, má jasná pravidla – musí se vyjednávat s těmi a podplatit tamty – a na místě se veřejně hraje na losování a tím na dodržování vnějších pravidel. Proslulý je karlovarský případ: „Termín karlovarská losovačka je spojený s výběrem stavební firmy pro výstavbu multifunkční karlovarské arény v roce 2007. Organizátor soutěže vybíral vítěze z uzavřeného osudí několik desítek sekund, zatímco ostatní lístky vytáhl podstatně rychleji. Losující to komentoval, že jsou lístky slepené a nemůže je v osudí oddělit. Přihlížející notářku mužovo počínání rozesmálo.“ „Trest pro Karlovy Vary za ‚losovačku‘...“ [online]. *lidovky.cz*. 4. 9. 2014. [cit. 25. 5. 2015]. Dostupné z: <http://ldvk.cz/wZT>.

⁵⁴ Z britského seriálu *Jistě, pane premiére*, díl *Vítězství demokracie*: „Bernard: Co když na tom bude premiér trvat? Sir Humphrey: V tom případě postupujeme podle čtyřfázové strategie. Bernard: Co je to? Tajemník MZ: Standardní reakce našeho ministerstva zahraničí pro období krize, v 1. fázi odpovíme, že se nic nestane. Sir Humphrey: Ve 2. tvrdíme, že se něco stát může, ale my s tím nesmíme nic dělat. Tajemník MZ: Ve 3. připustíme, že něco by se s tím možná dělat mělo, ale my s tím nic dělat nemůžeme. Sir Humphrey: A ve 4., že něco jsme s tím dělat mohli, ale teď už je pozdě.“ *Jistě, pane premiére* [film]. Režie Sydney Lotterby. UK: BBC, 1985.

když po takovém člověku chci, aby něco prosadil). Moc sama o sobě se tedy nemusí týkat možnosti pravidla ovlivňovat. Skutečnost, že pravidla udává někdo jiný, není pro politika nic zvláštního, ale není zvyklý je přijímat z občanských pozic. Ovšem v happeningu, jelikož vstupuji do světa hry, kde to funguje jinak, udávám pravidla právě já. Určuji s kým, kde a kdy se hraje – jsem to já, kdo přichází připraven a ustavuje novou situaci:

Při předávání Nobelovy ceny za literaturu Václavu Klausovi jsme, díky slavnostnímu oblečení, květinám a diplomu, prezidenta a jeho ochranku na chvíli zmátli a získali čas pro provedení ceremonie, při které se prezident rozzářil jako sluníčko. Poté, co prohlédl, že je Nobelova cena pouze regionální, nás nechal se slovy „Co je to za nedůstojné šašky? Zrušte to!“ vytlačit bodyguardy.

I když jsme byli vytlačeni, prezidenta jsme přehráli, protože jsme ho nacyhtali při dětinské radosti z pochvaly a následné absurdní reakci „Zrušte to“. Situace pro nás byla připravena – seděl za stolem a přijímal na své autogramiádě fanoušky, čili byl nastaven na přijímání, nemohl utéct nebo situaci ignorovat a musel reagovat. Vyvolání reakce je to, o co v happeningu jde a není samozřejmé, že se to vždy podaří. Výzvou pro nás potom je nejen akci takto nachystat, ale pak ji i ustát. Ne vždy je protivník tak vděčný objekt, jakým byl bývalý prezident.

Možnost udávat pravidla je různá. U Eklpointů (kartotéka str. 74) čle nové hygienické stanice rozdávající před sněmovnou poslancům sáčky na zvracení byli na hru nachystáni a její pravidla znali, ale poslanci se museli orientovat za pochodu. Na první pohled záleželo na nich, jestli se zúčastní a kolik času ve hře stráví, jenomže zrovna u sněmovny poslance oslovuje kdekdo, a ti si proto pochopitelně tvoří obranné mechanismy a chtějí jen projít. Pokud chci, aby někdo na mou hru zareagoval, potřebuji ze všeho nejvíc vytvořit prostor a čas na přijetí pravidel. Myslím tedy na dvě zásadní pravidla: krom času a prostoru na naladění je to samozřejmě srozumitelnost, aby měl šanci chytit, o co jde. Pravidly vymezují existenci hry, ke které přizývám, jednáním ve své úloze nabízím úlohu druhému a dodržuji střídání tahů: teď hraji já, teď hraješ ty.

Možnosti času a prostoru bývají podstatně otevřenější, když se nejedná o akci konfrontační, ale přátelskou, kde si čas a prostor určujeme zcela sami (nemusíme lovit poslance apod.) a účastníci pak mají i bezpečnější prostředí pro své jednání:

Průvod s ikonou Václava Klause procházel Václavským náměstím. Kolemjdoucí měli příležitost se zastavit, zaposlouchat se do slavnostního chorálu Klausieleison, prohlédnout žádost o svatořečení podloženu důvody a rozhodnout se, zda budou diváky, průvodu se zúčastní nebo půjdou dál. Jezdec na koni s Klausovým obličejem kynul na všechny strany a nakonec převzal a sám si nasadil svatozář. V jednu chvíli byli účastníci vybídnuti k pokleknutí a hození atributu světce – propisky – na světce. I k tomu se mohli a nemuseli přidat.



Nobelova cena pro Václava Klause, Pražské fórum, 2012

Přítomnost a srozumitelnost pravidel je důležitým aspektem happeningu. Nicméně v tom konfrontačním je situace komplikovanější tím, že do hry zatahujeme někoho, kdo o ni nestojí a on svou úlohu chtěl nechtěl sehrává i proti své vůli.⁵⁵ Jak tedy vzájemné pozice nastavit tak, abychom hru v happeningu spíš nabízeli, než nutili?

Boj jako agón

Pro hru je nutné vymanit se ze vzájemného nastavení bojovníků. K tomu mi pomáhá pojetí hry podle antropologa a filozofa Rogera Cailloise. Ten je třídí na základě našich potřeb a postojů do několika kategorií. Z těch si vybírám právě agón, protože je pro uchopení hry v happeningu nejdůležitější.⁵⁶ Agón-soutěž, zápas, je hrový způsob, jak přistupovat k realitě boje. Proto být stále ve střehu, bojovat za pravdu, právo a lavičky na náměstí je dost vysilující, stejně jako vyjednávání, upevňování pozic a přímá konfrontace. Pokud přistoupím k boji jako k soutěži, ke hře na přetlačovanou či židličkovanou, může ze mě pocit závažnosti problému a zátěž z vlastní důležitosti spadnout. Postoj k zápasu ovlivňuje mé naladění a vztah k okolí (situaci, tématu, protivníkovi, účastníkům atd.). Agón, kde hráči pomocí pravidel vytváří pro všechny nejrovnější možné podmínky, není přímou paralelou k asymetrické válce. Ale podobá se jí a svedením boje na rovinu hry se obě strany do jisté míry zrovnoprávňují. O to víc je pak případná „výhra“ organizátorů neoddiskutovatelná, protože mají reálně menší moc. V agónu nejde o to přivodit druhému újmu, ale prokázat svou převahu. V happeningu může jít o obojí, protože často chci protivníkovi reálně překazit jeho plány.

Caillois zdůrazňuje přístup ke hře, který pomáhá i psychohygieně happeningu a aktivismu vůbec: Jistěže chceme ve hře „zvíťzit s nejlepším využitím svých schopností a bez nedovolených kroků“. Chceme ale ještě víc: „je třeba vyniknout nad soupeře gentlemanstvím, vnukat mu zásadní důvěru a zvíťzit nad ním bez nevraživosti. Dále je třeba předem akceptovat možný neúspěch, smůlu nebo nepřízeň osudu, smířit se s prohrou a nést ji bez hněvu nebo zoufalství. Ten, kdo se v takových případech zlobí nebo si

⁵⁵ Do hry se dají těžko vtáhnout potenciální účastníci konající ve funkci podřízeného, například ochranka budovy. Nemůžeme se divit, nemohou jednat za sebe, dělají svou práci a bojí se nadřízených. Tento zvláštní druh boje při akci nazval kolega z Rekonstrukce státu „teritoriálním“: Když jsme u Úřadu vlády připravovali prostor „kanceláře“ pro scénku ilustrující projednávaný zákon, zkusel nás šéf ochranky vyhodit. Přesunuli jsme se na chodník. Šéf se hned vrhl na židli, která přesáhla z chodníku na plácek patřící k Úřadu, a strkal ji o pět centimetrů zpět. Tady už nešlo jen o strach z nadřízených, ale o animální projev obrany svého území.

⁵⁶ I ostatní kategorie – Alea-náhoda; Mimikry-předstírání, hraní postav; Illinx-závrať mě upozorňují na možnosti chápání hry, které by mi mohly jinak uniknout a které mohu pěstovat a rozvíjet. Právě tyto postoje (hazard, předstírání a vytržení) mohou pomoci se stavět k politické realitě a realitě v happeningu jako ke hře a jejich uvědomění nám pomáhá se do jejich možností a nabídek vpravit: Přístup alea mi umožňuje nechat náhodě věci, které nemohu mít v moci – počasí, skladbu kolemdoucích nebo výslednou interpretaci akce – беру do hry, co se děje. Mimikry: V happeningu se s postupováním fikce a reality počítá, rozhovárám ho úlohou, kterou nepředvádím jen k podívání, ale jedním v ní i v realitě, která se fikcí a mystifikací blíží podmiňovacímu způsobu: „co kdyby to bylo takhle?“ Illinx: Vytržení a uchvácení se vyskytují při davových akcích, ale o to se happening nesnaží. Snad je paralelou hladina adrenalinu, se kterou musíte počítat například při vědomí, že zítra půjdete zatknout svého prezidenta.

stěžuje, se diskredituje.⁵⁷ Caillois uvažuje o hře jako o škole, kde si můžeme cvičit a rozvíjet schopnost plně se angažovat a zároveň si zachovat odstup: „Výhra může být ztracena, dokonce je ke ztrátě předurčena. Způsob, kterým se k vítězství dospělo, je důležitější než samo vítězství.“⁵⁸ Herní přístup nám pomáhá být v agónu-zápasu naplno, ale zároveň si držet od vítězství odstup a tím se soustředit na hru samotnou. Boj může být nelítostný, ale zápas, tím že se děje v rámci hry, získává jinou dimenzi. Jako ten fotbalový, kde mužstva, ačkoliv stojí proti sobě, na jiné rovině hrají spolu (a mají své diváky). Nastražit past, aby v ní politik jako hráč neobstál, je spíš válka. Otevřeností se blíží víc hře – zápasu. V rámci aktivismu a happeningu mohou oba přístupy, podle možností, střídat.

Hra je nad pravidly

Hra mi umožňuje získat převahu i tím, že si nastavím vlastní pravidla. Pokud ale přijdu s hotovou situací, pak hru, jak říká v rozhovoru Ivan Vyskočil, využívám a ona mi může můj cíl splnit, ale za nějakou cenu. Podle něj je podstatné, aby si člověk všiml, kdy přestává být tvůrcem hry a stává se jejím partnerem, aby hře nevnucoval svou vůli a nešel na ni vypočítavě, jinak se nejspíš připraví o jeden z jejích hlavních momentů – potěšení a požitek. Pokud je hra příliš racionální, přestává mít inspirující účín, který ze začátku nedohlédneme. To znamená nechat prostor pro účastníky, včetně protivníků, a být na jejich jednání, na vývoj situace zvědavý. Jde o vnitřní nastavení, otevření se ke hře. Takto mohou přistupovat k nabídce úlohy pro protivníka-soupeře. Takový přístup ke hře mi pomůže nastavit pravidla tak, aby se situace mohla rozehrát.

Ještě jednou k Eklpointům: Zaměstnanci hygienické stanice si pravidla částečně ušili na míru. Zčásti proto, že si nemohli vybrat prostor a čas, jinde by poslance nepotkali. Nicméně blicími pytlíky jasně určili rámec, který mohli poslanci jen těžko převrátit naruby nebo z něj uniknout. To je způsob, jak čelit moci v asymetrické válce a dát najevo svou převahu. Zároveň tu ovšem byl i prostor pro setkání, poslanci měli šanci jednat podle svého, a i když se jejich reakce většinou nerozvíjely, byl v nich rozdíl. Jeden hru nepřijal a chrlil fráze, druhý se vrátil: „Co jste to řekl?“, třetí si pytlík vzal se slovy: ten budu potřebovat. V prvním případě vyšel poslanec z konfrontace jako ten, kdo nemá smysl pro humor a je trapný, druhý neměl smysl pro humor a byl agresivní. Třetí, ač situaci k blití potvrdil, vyšel z konfrontace nejlépe. Z nastavené situace nemá šanci vyklouznout zcela nebo zvrátit vyznění, ale sám za sebe může v úloze poslance-člověka díky hře jednat svobodně.

Představme si situaci, v níž by poslanci nespěchali exponovaným místem do práce, ale v příznivějším prostředí, které by více nahrávalo možnosti hru přijmout a rozvinout. Co kdyby se třetí vrátil s tím, že potřebuje ještě

⁵⁷ Roger Caillois. *Hry a lidé*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 1998, s. 18.

⁵⁸ Na další stránce pak shrnuje: „Stavět se ke skutečnosti jako ke hře, rozšířit prostor velkorysého herního chování, které dokáže zaplašit skrblictví, chtivost a zlobu, znamená pracovat na díle civilizace.“ *Tamtéž*, s. 19–20.



Eklopynty před poslaneckou sněmovnou, Inventura demokracie a Pražské fórum, 2012

nějaké pytlíky pro kolegy, kteří dnes nedorazí? Nebo – pozor – co kdyby pytlík opravdu použil a začal zvracet? Tím by nepochybně aktivistu přehrál. Získal by kredit možná ne jako poslanec, ale jako hráč. Spolu by se dostali k jiné kvalitě jednání, hra by je posunula na vyšší úroveň. Aktivista by ztratil část výhody a ještě by se mohl sám dostat do situace, kterou by neustál. Například by řekl, že je to nechutné, čímž by hru zkazil. Ale jako ten, kdo je teď na tahu, by mohl poslanci otřít ústa rukávem hygienického pláště s omluvou, že na blící ubrousky nepomyslel. Nebo by začal zvracet s ním. Politická situace by se tím nezměnila, ale happening by rozhodně působil v subtilnějších vrstvách, vztahy mezi účastníky i vztah k situaci na blití by se určitě přerovnaly.

Kdo by vyhrál? Zvracením by poslanec sice potvrdil nastavenou situaci, ale na druhou stranu by se jeho čin dal vykládat jako satirický prostředek inverzí a karikaturou, vyjádření postoje opakem. Od začátku prohrává jako poslanec, ale má šanci vyhrát jako hráč. Spolu s aktivistou se dostanou na novou rovinu skutečnosti, nehrají proti sobě, ale spolu. A to je vrchol toho, co hra nabízí. V podařené hře získáváme k protivníkovi respekt a on k nám. Stáváme se partnery, což není v často hysterickém vztahu politik-aktivista samozřejmostí. Připravujeme si i půdu pro případné vyjednávání. To se děje i v případech, že je akce úspěšná mediálně a vyzní v politikův neprospěch, to ale zůstáváme na mocenské úrovni. Vztah založený na vzájemnosti uvolňuje ochotu k politickému jednání. Hra je nad pravidly, má převahu i nad hráči. Převaha je v hravosti. Ale stalo se to někdy, usilují o to organizátoři happeningu? Součástí happeningu jsou výzvy a toto je jedna z nich. Vyfabulované pokračování Eklpointů beru jako ideál herní situace, který bych sama chtěla zažít. K tomu mohu směřovat, i když podmínky nejsou ideální, pokud nastavím pravidla tak, aby se podobné rozehrání předeem nevyloučilo.

Hra je způsob, jak k otevřenosti účastníky svádět: „Děti si hrají spontánně, dospělí ne, proto je dobré je svádět, netahat ani nestrkat. Nejde o kauzalitu, jasnou příčinu – účinek, ale právě o možnost hry. Hra může člověka upoutat, uchvátit – ale nutný předstupeň je, že svádí.“⁵⁹ Předpokladem hry je svobodná účast – hraji, protože chci. Poslanci, kterým před parlamentem zastoupím chodník, nepřišli hrát hru, ale přišli do práce. Někdo smysl hry nahlédne a bude se chtít účastnit, jiný ne a já jeho odmítnutí respektuji. V tom se happening pohybuje mezi hrou a pastí: Lidé jsou postaveni do situace, kde se musí projevit – a to je jiný princip než princip hry. Musím něco udělat, musí se něco stát – *to happen*. Opravdová otevřenost je podle mě nejtěžší a nejdůležitější část. Právě tu první organizátoři v happeningu hledali, ačkoli byla zároveň tím nejtěžším momentem; těm dnešním jde často o přesvědčování. Ale bez dostatečné otevřenosti (udělám něco a dám čas na reakci) se akce nestane happeningem, ani když ji tak organizátoři z nedostatku jiných pojmů nazvou.

Hra, účel a smysl

Hra jako soutěž mi pomáhá se postavit k situaci a jejím podmínkám: Unesu protivníka z jeho pevnosti do agónu, kde určím pravidla a nechám věci náhodě. Ve zvědoměné hře-soutěži se mohu uvolnit a nechat vystoupit hru v jejím jádru tak, jak ji popisuje fenomenolog Eugen Fink:

Hra má v poměru k běhu života a k jeho neklidné dynamice, temné problematickosti a k neustále štvoucímu odkazu na budoucnost charakter uklidněné „přítomnosti“ a soběstačnosti smyslu – podobá se „oáze“ dosaženého štěstí v pustině našeho ostatního pachtění za štěstím a tantalovského hledání. Hra nás *unáší*. Tím, že si hrajeme, jsme na chvíli propuštěni ze životního shonu, jsme jakoby přesazeni na jinou hvězdu, kde se život zdá být světlejší, odpoutanější a zdařilejší.⁶⁰

V této oáze mohu s protivníkem (či přátelskými účastníky) zapomenout své společenské role a setkat se na stejné úrovni jako lidské bytosti. To je ovšem vzácné a v praxi jde opět o okamžiky, a ani ty nelze naplánovat ani požadovat. K takto charakterizované hře staví do protikladu honbu za budoucností, kterou běžně praktikujeme, a uklidněnou přítomnost hry, jež nás oslovuje a obcerstňuje, dovoluje nám být právě teď. Zaměření na budoucnost nazývá účelem a upozorňuje, že účel hry kontaminuje:

[...] když už si třeba hrajeme „za účelem“ tělesné zdatnosti, [...] tak je hra narušena, protože se stala cvičením kvůli něčemu jinému. V takovém provedení je hra postavena před cizí cíle [...], neděje se potom jasně sama kvůli sobě. Právě čistá soběstačnost, plný, v sobě uzavřený smysl herního aktu umožňuje, aby se ve hře zjevila možnost lidského pobytu v čase, který nás nestrhává a nepopohání, nýbrž spíše poskytuje prodlevu, je jakoby zábleskem věčnosti.⁶¹

Takové hry je těžké v dospělosti dosáhnout vůbec, natož v happeningu, kterým sleduji účel, který nás od hry odvádí. O vztahu mezi účelem a konáním píše německý filozof a teolog Romano Guardini; ve stati *Liturgie jako hra* uvažuje o „bezúčelnosti“ liturgie, dětské hry a tvorby v souvislosti s komplementárním pólem životních účelů: „Účelem [...] nazýváme jisté pořadající, cosi, jež určité věci či úkony podřizuje jiným a způsobuje, že jedno směřuje k druhému, že něco je tu kvůli čemusi jinému. To podřizené, prostředek, čerpá svůj význam ze své způsobilosti sloužit něčemu nadřazenému, účelu.“⁶² Hledisko účelu přemísťuje těžiště věci mimo ni, k určitému cíli; zároveň každá věc však také spočívá v sobě a je svým vlastním účelem neboli smyslem:

[...] nemají přísně vzato žádný účel, ale mají smysl. A tento smysl se nenaplnuje tím, že vyvolává nějaký účinek, který se uskutečňuje mimo

⁶⁰ Eugen Fink. *Oáza štěstí*. Praha: Mladá fronta, 1992, s. 15.

⁶¹ *Tamtéž*, s. 16.

⁶² Romano Guardini. *O duchu liturgie*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1993, s. 3.

ně samy, že přispívají k existenci nebo k proměně něčeho cizího; jejich smysl spočívá v tom, že jsou, čím jsou. Z pojmového hlediska jsou bezúčelné, ale smysluplné. Účel a smysl představují dvojí podobu faktu, že jsoucí věc má svůj důvod a své oprávnění k tomu, aby měla vlastní bytí a vlastní bytnost. Z hlediska účelu se věc začleňuje do řádu, který ji samu přesahuje; z hlediska smyslu spočívá v sobě samé.⁶³

Toto řešíme při happeningu – pořádáme ho jak kvůli něčemu vně, protože chceme změnit politickou realitu, tak kvůli jeho vnitřnímu smyslu, který se klube už při přípravě, ale především v dění při akci, kdy získávám novou zkušenost, setkávám se s účastníky, uvědomuji si a proměňuji své postoje. O smysluplnosti mluví Přemysl Rut v události staršího data, která nevznikla za účelem, ale spontánně:

Na začátku normalizace ČSSR porazilo SSSR v hokeji. Duch šedesátých let ještě nebyl udušen a lidé, kteří měli smysl pro dění a potřebu se setkat, se večer po zápase vydali z radosti do ulic, někteří měli v jedné ruce vařečku, v druhé poklici a zpívali. [...] Byla to atmosféra karnevalu s charakterem hry, přestože tu byla okupační vojska, a takto jsme dávali najevo nechuť k velkému bratru. Vztah hokeje a skutečnosti okupace je žádný. Nikdo si nemyslel, že hokejovým zápasem se změní poměry v socialistickém táboře. Hokejový zápas byl záminkou, aby se lidé, na které se šlape a zmenšuje se jim životní prostor, nadechli a vydali se do neprobádaného území, kde se může stát cokoliv, ale bude tam radost.⁶⁴

Ovšem happeningy by se téměř neděly, kdybychom k nim nedostali impulz zvenčí, a je to právě účel, který nás často vybudí k aktivitě. Organizátoři jeho váhu ale často přeceňují: V extrémním případě chtějí přitáhnout pozornost k tématu a přímočaře sdělit, jak by se situace měla řešit. Takové akce bývají součástí dlouhodobé kampaně, důvodem pro ně nebývá ani tak nápad nebo vnitřní potřeba se veřejně ozvat akcí, jako spíš střízlivé uvážení prostředků a poměru cena/výkon. Organizátoři většinou neplánují zapojit kolemjdoucí nebo jiné případné účastníky, ale připravují akci pro média

⁶³ Guardini k tomu dále dodává: „Ztratí-li život přísný řád účelů, stává se hříčkou krasoduchů. Je-li však vtěsnán do strnulé soustavy výlučně účelového pohledu na svět, umírá. Obojí, účel i smysl, patří k sobě. Účel je cílem usilování, práce, pořádací činnost; smysl je obsahem existence, kvetoucího, zrajícího života. Jsou to dva póly bytí: účel a smysl, snaha a růst, práce a plození, pořádání a tvorba.“ *Tamtéž*, s 33.

⁶⁴ Konec happeningu už ale radostný nebyl, situace se změnila zásahem zvenčí: *Takhle jsme došli na Václavské náměstí a tam vypuklo něco divného, v happeningu se něco změnilo a začaly létat kameny na výkladní skříně sovětského Aeroflotu. Byl z toho průšvih a zatýkání, moc toho využila k represím. Pak se ukázalo, že šlo o provokaci státní bezpečnosti. To je rozdíl mezi bezúčelným, ale smysl majícím radováním se v ulicích, a konkrétním účelem, který byl jiný, než jak to vypadalo a lidé se k tomu přidali a nevěděli, že jsou manipulováni mocí, které se chtěly vymknout. Účel zde dosadili provokatéři svým chováním. Pravý smysl akce, radování se ze symbolického hokejového vítězství nad protivníkem, se ale vytunelovat nedá, ani když ho mocenští protihráči ukradnou a přejmenují. Pro účastníky oslavy vítězství (Davida nad Golíášem) bylo zfalšování jejího smyslu (agresivita u Aeroflotu) jasné, usvědčovalo to režim, ale těm, kdo o tom dostali jen zprávu, to jasné být nemuselo.*

a sociální síť a eliminují možnosti dezinterpretace názoru, který chtějí sdělit. Nápad a práce se symboly bývají kvůli srozumitelnosti plošší a akce neoplývá hereckými výkony. Nepracují s otevřeností, nekladou (si) otázky, které jsou pro formu happeningu klíčové – a především nemají zájem o setrvání v akci samotné. Akci mají pod kontrolou, dělají ji pro věc, která stojí mimo ni. V prosazení (veřejného) zájmu může být úspěšná, jen už ji oproti běžnému pojmenovávání nepovažují za happening:

Vedli jsme kampaň proti znefunkčnění zákona o svobodném přístupu k informacím. Téma bylo mediálně nezajímavé, proto bylo pro ministry jednoduché zákon v tichosti změnit, a tak jsme uspořádali scénu, kdy se občané dožadují informací a úřednice jejich žádosti za dohledu politiků skartuje. Akce ilustrací problému splnila funkci mediálního beranidla a v kombinaci s kampaní a vyjednáváním se podařilo změnu zákona zastavit.

Účel nás sice od smyslu happeningu může odvádět, ale nemá cenu účel a smysl (a účel a hru) stavět jen proti sobě, protože fungují i spolu. Happening není ani ryze účelová akce srovnatelná s propagandou nebo reklamou, ani nezávazná hra s politickým tématem. Happening oba póly kloubí, vytváří mezi nimi napětí, ve kterém sám vzniká, je na tomto protikladu založen. Účel a smysl můžeme hledat u následující akce:

Členové Buskerville (příliš) dlouhodobě vyjednávali s radou města možnost hrát na ulici. Členka skupiny proto i vystoupila na zasedání zastupitelstva s požadavkem změny vyhlášky – a ten zazpívala. Tímto způsobem přitáhla k tématu pozornost zastupitelů, což byl účel. Zpívat (natož v takové situaci) je velmi osobní záležitost. Díky tomu mohli zastupitelé odložit svá brnění a zasedací místnost proměnit na koncertní sál, při kterém rozdělení aktivistka-politici (a politici mezi sebou) na chvíli zmizelo. Všichni se setkali v poslechu a potlesku. Zažili si, jak může fungovat oživení nehostinného místa.

Účel a smysl se propojily. Zároveň smysl mohl mít pro každého účastníka tento výstup trochu jiný, protože smysl není zcela v naší moci, může se vyjevit a projevit teprve za několik let a v úplně jiných situacích.

Účel a záměr

Změnit vyhlášku se sice podařilo, ale rada se už nechtěla zabývat navrhovanými pravidly (hlukové limity, časové omezení hraní), a tak ze situace, kdy policisté běžně brali buskerům hudební nástroje, bylo najednou možné cokoliv. Město nejprve okamžitě ožilo živou muzikou, po čase se ale většina umělců i neumělců začala stávat součástí podivného disneylandu centra města, spolu s voskovými figurínami a plyšovým žralokem, který turistům nabízí thajskou masáž. Z buskingu se stal byznys buskerských profesionálů a možná i mafie, kteří se podílí na požívání centra a vytváření neregulovaného hluku.

Účel, změnu vyhlášky, se podařilo splnit, ale původní záměr oživit město jen částečně. Účel a záměr jsem doposud v knize příliš nerozlišovala, ale i když je v běžné řeči vnímáme většinou jako synonyma, nepokládám tyto dva pojmy za ekvivalentní. Účel je „jisté, pořádací cosi“, je vně a pořádá mě. Zatímco záměr vychází z člověka, je to má cesta, kterou se vydám. Směr cesty může pomáhat určovat účel, ale záměr ho přesahuje, ve směru záměru mohu pokračovat, i když jsem účelu dosáhla. Pokud se soustředím pouze na stanovený účel, tak hledám účinné prostředky k přiblížení a vše, co potkám, upravuji tak, aby mě to k němu posunulo. Je to racionální konstrukt, který si stanovím, zatímco záměr je otevřenější, tvořený nejen rozumem, obsahuje nás celé i s prožíváním a jednáním. Záměr je proces, který se cestou a v situaci mění – zatímco pokud jdu za účelem, mohu kosit hlava nehlava.

Happening je osobní záležitost a mluvit pouze o účelu by nás od sebe odvádělo příliš k vnějšku. Přenesením těžiště a pozornosti z účelu na záměr zdůrazňuji svou úlohu. Nemohu se odvolat jen na „dělám to, protože je to správné“, i když s tzv. veřejným zájmem má smysl své záměry poměřovat vždy, ale za záměrem si stojím především osobně, беру ho na sebe. Zaměřím a stávám se činným účastníkem toho, kam mě to vede. Proto považuji za výhodné se soustředit spíše na svůj záměr než na účel akce.

Záměry a situace

Při přípravě akce vnímám nejen záměr, ale i danou situaci, do které vstupuji:

Plánovaný scénář: Rozšíříme zprávu, že jsme si nechali udělat sochu korupce. Vybereme pro ni místo, ideálně v parku, pozveme veřejnost a novináře, sochu zahalíme. Proneseme projevy, poděkujeme magistrátu, ministerstvu financí, Evropské unii, zatáhneme za šňůrku... a tam nebude nic, prázdko. Jen cedulka, kolik na sochu přispěla EU na dotacích. Všechno rozkradeno. To je socha korupce.

Piráti

Nápad vznikl, když byl zatčen hejtman David Rath za zneužívání peněz z EU. Organizátoři jej ale uskutečnili až o půl roku později, týden před krajskými volbami. Akce tak nemohla vyznít jako legrace ze zaběhaného systému zneužívání dotací, ale jako předvolební kampaň. Nápad s ukradenou sochou, jako metaforou ulití (nejen) peněz EU, nalévaných do projektů, které nakonec nikdo neuskuteční nebo nejsou vůbec potřeba, považuji za přesný. Ale ač je korupce věčné téma, tak volby ho přebily, nezapočítaná změna situace způsobila schizofrenii akce, protože happeningová forma je se situací-kontextem zcela provázána. Je třeba počítat s tím, že čím déle trvá příprava akce, tím víc se mění situace a s ní i záměry – a tím spíše je třeba je znovu diskutovat, protože si organizátoři jejich proměny nemusí uvědomit a pojmenovat. V případě Sochy korupce byl rozpor navíc ještě v tom, že organizátorů bylo víc a každý si akci představoval trochu jinak:



Socha Korupce, Piráti, 2012

Řečníci při odhalování sochy začali v satirickém modu: „Kdo z vás ví, jak korupce vypadá, jak pojmout něco, co si každý představuje jinak? Proto jsme se rozhodli korupci konkretizovat a dokonce zhmotnit, abychom mohli pojmout zkoumaný jev z více úhlů pohledu a vnímat jej i smysly.“ Ten postupně opouštěli a dostávali se k tématu transparentnosti státu. Projevy završila lídryně Pirátů pro Středočeský kraj: „Chceme otevřít hospodaření kraje, aby bylo vidět, kam proudí peníze institucí. Otevřenost máme na programu dlouho.“

Tento poslední vstup ale nebyl v souhře s happeningem, udělal z celé akce předvolební propagaci pirátského přístupu k transparentnosti. Pokud bych se této akce na protest proti zneužívání dotací účastnila, cítila bych se nejspíš zneužitá, protože se akce tváří jako něco jiného, než co je, a já tak pod záminkou organizátorů podporuji akci o něčem jiném. Což by bylo zároveň i naivní, protože když akci pořádá politik, divák si stále klade nejprve otázku, proč to dělá. Politik, který užívá způsoby „patřičí“ aktivistům, musí počítat s tím, že je to matoucí a zejména před volbami s nimi musí zacházet citlivě. Lze udělat slušnou prezentační akci podobného rázu, ale jen pokud organizátoři v pozvánce svůj záměr prezentovat program přiznají, pak bude moci divák brát s důvěrou, co se bude odehrávat. Jinak akce povede k dvojitému vyznění vždy, přestože nápad vznikl spontánně v reakci na situaci a organizátoři měli chuť udělat akci kvůli pointě, kdy spadne zahalení, socha bude fuč a zbude jen nablýskaná cedule „Tento projekt je spolufinancován Evropským fondem soudružnosti a konkurenceschopnosti Operační program umění – výzva budoucnosti.“

Rozpor mezi záměrem opravdovým a prezentovaným (který nemusí být vědomý) nejspíš vyjde najevo. Vždy stojí za to se ptát, jakou roli hraje záměr propagovat nějakou osobu, organizaci nebo její činnost – a to se týká i aktivistů.⁶⁵ Dále to, že má záměry nakonec každý trochu jiné, je samozřejmé, ale organizátoři by si je měli vyjasnit a rozhodnout se pro ten hlavní, který akci povede a bude tvarovat. Ty další se stejně projeví, ale zapůsobí jen jako doprovod. Rozlišování, tříbení a vybírání je podstatné, jinak směs motivů ovlivňuje přípravu, provedení i vyznění. Například pokud záměr neplyne ze spontánního impulzu, třeba emoce zlosti nebo dobrého nápadu, často pak v přípravě chybí elán, a namísto toho je živena ze zdroje vůle a pocitu povinnosti – a to je v akci nakonec poznat.

⁶⁵ Snaha upozornit na vlastní organizaci se v mém případě projevila například tak, že jsem její jméno zbytečně zdůrazňovala a jednou i vytiskla logo A4, které jsem nenápadně držela v záběru fotografií; oboje vyznělo dost křečovitě. Je pravda, že když organizátor médiím neřekne, kdo akci pořádá, nejspíš budou psát „mladí lidé“ nebo „recesisté“, čímž mohou osten akce shodit. Na druhou stranu přílišná snaha být za akcí rozpoznán, natož se jí přímo zviditelňovat je kontraproduktivní, protože divák tuto snahu vycítí, což ovlivní jeho přístup k akci i tématu. Organizátoři často míru tohoto záměru nepřiznávají ani nahlas, ani sobě. A právě o míru jde, protože podepsat se je v pořádku; je třeba si být vědom, co to s akcí dělá, když se to přezene.

Záměr reálný a záměr herní

Při přípravě happeningu nechci přemýšlet účelově, práce se záměry mi nabízí jiný přístup, kdy si víc všímám situace a jsem citlivější vůči jejím proměnám. To mění i můj přístup – nechávám otevřený konec, což mi poskytuje i možnost se zřeknout přemrštěného pocitu odpovědnosti za výsledek. Plánovat happening účelově je protimluv, protože v jeho podstatě je otevřenost – co se při něm stane, co vyvolá. Akce konaná za účelem se může v happening proměnit, může se to přihodit, ale nejspíš se to nestane. Otevřený konec se podařil například u Nobelovy ceny, která nebyla zatížena konkrétním účelem:

Médii prolétla zpráva, že Václav Klaus hrozí Nadaci Konráda Adenauera, že jí vrátí cenu, kterou mu před lety udělila, protože nenechala na své konferenci přednášet jeho oblíbeného ekonoma. Nicméně vyšlo najevo, že nadace prezidentovi nikdy toto prestižní ocenění nedala. Aby to nebylo prezidentovi líto, rozhodli jsme se mu předat rovnou Nobelovku. Záměr vymezit se vůči ostudě a udělat si z něj legraci jsme vtáhli do akce, ztvárnili ho cenou a mohli k němu od té chvíle vše směřovat – vytvoření diplomu, příležitost k předání, naše úlohy a jednání v nich. Na autogramiádě jeho nové knihy jsme si stoupli do fronty, a i když jsme se cítili nejistě – nevěděli jsme, jak to na místě bude vypadat a neměli s takovým veřejným jednáním zkušenosti – provedl nás situací právě záměr.

Při přípravě, a zejména když se happening rozjede v akci, začne být zásadní, jestli se vztahuji k vnějšmu účelu, nebo jestli plně vnímám situaci, která je nepředvídatelná. Čili chci protivníka ztrapnit, nebo mu předat cenu a reagovat na to, co se stane dál? V praxi nelze mluvit jen o bud' – anebo, ale o odstínech: soustředím se spíš na předávání nebo ho chci ztrapnit nebo se snažím neztrapnit se při tom – a kolik zajců najednou můžu chytat? Záměr mi pomáhá se v těchto dilematech a pokušeních orientovat a soustředit. Jednání v happeningu je hlavně situační, ne vypočítané na výsledek, efekt nebo srozumitelnost. Cesta se objevuje při našlapování a já musím jednat okamžitě. Realizace záměru je proces ve vnitřním čase, soustředění na účel mi ale prožitek bytí v situaci příliš nepopřává. Při předávání jsme se nesoustředili na výsledek, ale na proces. Záměr neznamená, že vím do detailu, co udělám, ale je to mé vnitřní nastavení, které mi pomáhá orientovat se v situaci a nepropást to, co od ní očekávám. Nechávám se záměrem vést a беру do hry vše, co se děje.

V happeningu chápu záměr ve dvou významech. Zaprvé záměr ve významu reálném: vymezit se a udělat si legraci. Pak je tu záměr ve významu herním, zaměření jako dynamický proces v situaci-akci, který mě vede. Podle mě se podařeným happeningům blíží nejvíc ty akce, kdy se *podaří záměr reálný převést na záměr herní*, kdy svůj postoj vyjádřím jednáním v herní situaci a ten reálný v podstatě pustím. Zde náš herní záměr určoval náš tělesný postoj, vystupování a načasování. Směřovali jsme k předání ceny a vše, co se dělo, k tomu patřilo, i když hrozilo, že nás vyvedou příliš brzy.

Původní reálný záměr organizátorů Sochy korupce bylo vymezit se vůči zneužívání dotací. Nápad ztvárňoval záměr přesně – v původním plánu se jím tedy podařilo záměr reálný na záměr herní převést. Nesoulad ale vytvořila nepojmenovaná změna záměru, což způsobilo, že překrytí mezi sochou korupce a propagací strany už nenastalo. Více záměrů vede k rozpadu happeningu i z toho důvodu, že se záměr reálný a herní nakonec nepřekryjí.

Při této příležitosti shrnu vztah mezi hrou, účelem, smyslem a záměrem: Organizátoři kladou často důraz víc na účel než na smysl akce, ale happening není účelový prostředek, nýbrž otevřená událost, při které si nemůžeme být předem jisti jejím vyzněním. Snahou dostat ho pod kontrolu přestává být happeningem; to, že jím tak akci pojmenujeme, nic nezmění. Pokud jdu za účelem, soustředím se na něco vnějšího, ale happening se děje, jeho podstatou je přítomnost. Rozpor mezi účelovostí, která happening kazí, a smyslem, který ho naplňuje, řeším uchopením celé situace jako hry-agónu. Hra má moc unést protivníky – aktivistu a politika – z boje na hrací hřiště a proměnit jejich vztah v soupeření. Přirovnání je i obrazné, nemusí jít o přímou konfrontaci tváří v tvář, ale o můj vztah – mým protivníkem/nepřítelem může být i lhostejnost lidí k veřejnému prostoru. Přijetím agónu se účel dostane dovnitř hry a stává se účelem herním – součástí hry. Akce se mění z prostředku ve věc samu, dostává smysl.

Ke zpřítomnění hry nám dále pomáhá, když místo s účelem pracujeme se záměrem, který se od vnějšího účelu liší – jde o vztah, prostor mezi mnou a tím, čeho chci dosáhnout. Předefinováním pojmu „záměr“ komplikuji situaci proto, abych nabourala běžnou provázanost záměru a účelu a uvědomila si, že záměr někdy lépe naplním právě tím, když se na vnější účel nebudu tolik fixovat. Pokud beru záměr jako prostor, cestu, mění se můj přístup – nemusím si ji kolikovat předem, ale mohu přeměřovat a respektovat záměr v proměnách vůči situaci, a tak mě neodvádí z akce. Záměr reálný v happeningu získává další rozměr převedením na záměr herní, který provedu přímým jednáním – znechucení ze zametání kauz poslanců pod koberec dám najevo například rozdáváním sáčků na zvracení, a ne že budu rozdávat barevné a vtipné letáky a při tom metat kotrmelce, aby to byl happening. Při zpětném pohledu mohu zjistit, že happening posloužil i konkrétnímu účelu, ale mít na něj i na sebe takový požadavek předem mě, a tím pádem i happening, omezuje.

Se záměrem a hrou

V následujícím příkladu chtěli organizátoři upozornit na nesmyslnost betonových van ve veřejném prostoru. Nalili do nich vodu (tak objevili a doslova naplnili jejich skrytý účel) a herní záměr byl jasný – jdeme se koupat:

Když po sobě a po projíždějících autech stříleli účastníci koupání v truhlíku vodními pistolkami a hráli si s kachničkou, jejich jednání nesměřovalo v tu chvíli ani ke zviditelnění kauzy, ani proti radnici, ale existovalo samo v sobě. Dováděli ve dřívě nenáviděném truhlíku, až je zdravili i policisté, které oslovilo téma, nápad a prožívaná situace, a proto se zúčastnili. Vystoupili ze své funkce a jednali za sebe – akci podpořili houkáním.



Smíchovská truhlíková party, Anarch Architekt, 2012

Organizátoři výsledek pustili ze zřetele, happening se mohl dít a hra rozvinout. Přesto akce nakonec zasáhla i do reality: vytvořila mediální tlak na radnici, která umístění betonových van začala řešit. Divák by mohl říct, že akce splnila účel. Ale organizátoři takový úspěch nepředpokládali, měli potřebu na téma upozornit – a když přišel nápad, tak ho realizovali. Kdyby se o takový úspěch-účel snažili, racionální směřování k němu by hru kontaminovalo. Chtěli by, aby to vypadalo dobře, místo aby událost stavěli zevnitř a šli po smyslu a hře. To, co diváky oslovilo a co televize vysílala, byl nápad a hra, prožívaná přítomnost – zasazené do kontextu.

Je těžké udělat takto dobrou akci, když je součástí dlouhodobé kampaně a organizátor je zatížen představami o tom, jak má dopadnout. Happening není show pro upoutání pozornosti, má smysl sám v sobě, jinak je, jak zaznělo v rozhovoru s Václavem Němcem, upocený. To hrozí nejen, když je užitý jako prostředek k dosažení plánované změny, ale i tehdy, když mu pořádný záměr chybí. Natož když se uskutečnit musí, a ještě k tomu má za úkol být „hravý“:

Jednou jsme u Rudolfina, když byla červená pro auta, skákali přes švihadla na přechodu. Chtěli jsme ukázat, jak by mohl prostor fungovat jinak. V rámci mezinárodní skupiny jsme dělali dohromady pět akcí, kamarádka na to napsala projekt, čímž to bylo vymezené, museli jsme pak dělat akci, i když jsme neměli nápad. To je nejhorší, když nemáš nápad a uděláš si ze hry povinnost. A na tom to skončilo, protože to bylo umělé.

Anna Dosoudilová, bohemistka, studentka DAMU

Potíž byla v samotné hře, která byla nalajnovaná od začátku do konce (přechodu) a jako hra se jen tvářila. Nápad skákat přes švihadlo na Palachově náměstí je poněkud mimo zájmy věkových kategorií, které se zde pohybují, a dost možná i mimo zájmy samotných organizátorů. Pokud akce vnitřně neoslovuje ani je, těžko může navázat hlubší vztah s okolím. Skákající skupina na přechodu snad kolemjdoucí i jedoucí zaujme i pobaví, někteří zamávají a zahoukají, ale co s tím dál? Kdyby to byla spontánní recese, kdy si chceme zablbnout a uvidíme, co se stane, proč ne; ale proč ano? Ambicí bylo tematizovat veřejný prostor, což se nepodařilo zpracovat do tvaru i proto, že si aktéři vybrali téma i záměr příliš vágně a nepřevedli ho do konkrétního herního záměru akce. K happeningu patří mísení hry a reality, opravdového světa; kdo by ale ve skutečnosti chtěl trávit čas skákáním přes švihadlo na křižovatce? Organizátoři nepracovali pořádně s prostorem a lidmi na Palachově náměstí, hra byla uměle dosazená a samoučelná. Vytvoření brouzdaliště pro cachtání s kachničkami může sice na první pohled vypadat stejně dětinsky jako švihadla, ale tam situace vstupovala do kontextu: truhlíky jsou k ničemu, ale ráchat se v nich ve špinavé vodě u silnice je lepší než celý betonový projekt. Organizátoři užívali podmínky, které pootočili, a dostali se tak do jiného kontextu. Na Palachově náměstí je lákavý spíš kulatý betonový útvar, střecha podzemních garáží. Dal by se zde umístit například ping-pongový stůl a uspořádat mezi organizátory a účastníky turnaj, ke kterému by plakáty lákaly i kolem-

jdoucí, ukázka jiného fungování veřejného prostoru by se tak otevřela všem zájemcům.

Je to záměr, který dává happeningu směřování, obsah, pravidla a vnitřní řád, a tím organizátory vede v jednání. Hra pak naplňuje prostor a čas situace přítomnosti, která diváky oslovuje a zve k účasti. S happeningem, divadlem, médií, s jasným formulováním názorů nemá zkušenosti každý potenciální organizátor, se záměrem a hrou ale ano. Organizátorům švihadel se podařilo hru pokazit, dokonce zničit. Nebyli sice hnáni vidinou viditelné změny, ale podlehli skrytému účelu – nutnosti splnit projekt: museli předstírat, hráli, že si hrají.

Záměr a postoj

O záměru píšu jako o překlenování vzdálenosti zevnitř ven. To ve mně, z čeho záměr vychází a co souvisí s impulzem a důvodem, proč se do akce pouštím, je můj postoj. O ten se opírám a opírám o něj i svůj záměr. Ten z mého postoje jak vychází, tak ho zpětně ovlivňuje. Happening je vyjádřením nejen názoru, jak by věci měly být, ale také co já s nimi, jak já se k nim stavím. Happening je osobní záležitost, protože postoj i záměr jsou osobní. Není samozřejmé, že svůj postoj známe: „Mít postoj znamená zaujímat vztah, stanovisko. Člověk si ho nejen formuluje, ale i zažívá. Nejde o to se přesvědčovat, to pak postoj přejímám, ale nemám ho vnitřně prožitý, vytvářený zkušeností. Je těžké si to vyjasnit, člověk se musí provrtat k sobě, proto spousta lidí říká ‚já nevím.‘“ Postoj si zvědomujeme i vytváříme při přípravě ujasňováním záměrů a přímo v akci svým jednáním. Nejde jen o postoj ke konkrétnímu tématu, ale o postoj k politice, společnosti, ke světu: „... zároveň je to obraz toho, jak se vztahuji k sobě. Když má někdo kritický postoj k okolnímu světu, vztahuje se stejně i k sobě. To se pak fyzicky propíše i do postoje fyzického.“⁶⁶ Při aktivismu může člověk propadnout pocitu, že celá republika je prolezlá korupcí a mafií a slušného člověka aby pohledal. Po čase se ale spravedlivé rozhořčení může začít obracet proti němu. Může se stát, že to, nad čím se rozhořčoval (a povyšoval), začne vtahovat a požírat jeho samotného.

Fyzický popis do těla si můžeme představit – nebo i na sobě vnímat – jako stažená ramena v neustálé obraně, bradu bojovně vysunutou (známe z kovbojek), zaťatou čelist atd. Ten si sice na sobě nemusíme ani my, ani druhý uvědomit a pojmenovat, ale přesto jej ostatní vnímají a reagují na něj. Happening je fyzická akce, tím se liší od tiskové zprávy, článku, petice apod. Člověk přináší osobní svědectví a je v něm vidět celý, je vnímán po všech stránkách, vydává se všanc, i když jedná v úloze. Ta mu může pomoci, ale rozhodně se za ni neschová úplně. Stejně jako se nemůže zakrýt slovy, protože druzí budou vnímat ne jen to, co říká, ale především jak to říká, a to plyne právě z jeho postoje. Diváci vycítí, jestli má aktivista zájem, nadhled nebo je vzteklý. Vycítí rozpory, proto je ošidné používat tzv. hravé prvky, protože to prý funguje, když ve skutečnosti máme právě vztek. Podle našeho ladění

i protivník pozná, jestli ho chceme ztrapnit, nebo jestli mu doopravdy nabízíme hru. Vývoj situace samozřejmě záleží na jeho citlivosti a ochotě ke hře – čili na jeho postoji. Ale proto je třeba si při přípravě co nejpřesněji (což neznamená nejstatičtěji) pojmenovávat své záměry. Je mým hlavním záměrem poslancům ukázat, jaká jsou pakáž, nebo jim nabídnout pytlík na zvracení? Záměr má samozřejmě každý účastník i organizátor trochu jiný, ale vyjasněný a pojmenovaný záměr je to, co je může sjednocovat, ladit na podobnou notu.

„Postoj a záměr nás pravdivě ladí, všechno se chystá v nevědomí. Vědomí může sáhnout po ušlechtilých slovech, ale když je záměr potopit, tak agrese a invaze jsou v hlase obsaženy. Pravda z člověka vždy vyjde, ne ta argumentační, mentální přesvědčenost je málo.“⁶⁷ Čili je to nejen nápad, zpracování, tvar, záměr atd., na kterých akce stojí, ale především náš postoj – to, jak se k tématu, protivníkovi a světu vnitřně stavíme, je dobře vidět a slyšet. Tuto dimenzi akce aktéři často podceňují, proto považují odbočku do psychosomatiky za důležitou. Happening provádíme jednáním, což je záležitost celého člověka, nejen samotného těla a nejen intelektu; proto často trpí tím, že organizátoři dostatečně neopracují nápad a odbydou provedení. To pramení podle mě nejen z nedostatku času na přípravu, ale i z nepochopení, že happening je živá akce, čili tady a teď, fyzické jednání v situaci, kdy se toho odehrává mnohem víc než jen představení intelektuální glosy určité situace. Jak může tělesný postoj podpořit postoj názorový, je vidět v následujícím příkladu:

Akce Optimalizování žádostí o informace a akce Konkurz na loajálního úředníka měly společné okolnosti. Obě jsme pořádali jako scénku pro média, ale rozdílně jsme si poradili s tvarem a provedením. U Optimalizace hrály dvě skupiny a dva jednotlivci – houfek občanů a řada politiků, občanka a úřednice. Ve výsledné scéně úřednice drží škrtnutý nápis „platy náměstků“, politici naddimenzovaný transparent „Naše protikorupční vláda se rozhodla, že občané mají příliš dobrý přístup k informacím“, občanka „Po novele zbudou z informací jen cáry“ a transparent „Optimalizované vyřizování informací“ drží pro jistotu i skartovačka.

V Konkursu procházel kandidát úřednickými disciplínami. Proměnil se v živou loutku, se kterou horní patra systému – pán v kravatě a pán v černých brýlích – pracovala ke zdárnému řešení úkonů na pracovišti. Kandidát pan Pavel se proměnil v loajálního úředníka především tělovým napětím, tedy spíš totálním povolením, jeho postoj se – v rámci herní situace – zcela zhroutil. Namísto slov sděloval právě postojem. Zřejmě díky tomu pak používala média záběry a fotografie ze scénky opakovaně.

S postojem přímo souvisí naše ladění, to hravé může přijít, když se při přípravě ponoříme do tvoření a v akci do jednání, uvolníme se, necháme se být a (chvillemi) na účel zapomeneme. Tím se přeladujeme z neklidu a vypětí



Optimalizování žádostí o informace, Rekonstrukce státu, 2013



Konkurz na loajálního úředníka, Rekonstrukce státu, 2013

do modu, v němž se takové stavy, odpoutány od účelů, mění v napínavost hry. Co myslím laděním: v divadle se mluví o přenosu napětí mezi herci a diváky, které způsobuje, že nejen díky hercům, ale právě i díky divákům je každé představení jiné. Nejde jen o smích, výkřiky, potlesk, ale i o zpětnou vazbu tělového napětí, která mezi diváky a herci vzniká. Ladění, a tím pádem i můj postoj, mohou přejímat účastníci-diváci do sebe a reagovat na něj; i tudy happening působí, není to jen intelektuální či estetická událost (asi jako když někdo v místnosti zívá a mě to nutí taky – tělově se napojím). Tělové napětí mě upozorňuje, v jakém (výmluvném a sdělném) ladění a tedy i postoji se nacházím a co tím pádem předávám dál – spoluúčastníkům v procesu přípravy i v akci – novinářům i divákům. Hra v happeningu můj postoj pomáhá transformovat, ten výsledný vysílá jako komunikační signál do okolí – což ovlivňuje postoj diváků k akci. Může se stát, že vysázím argumenty, ale když budu v křeči, výsledek bude nejspíš upocený. Ke křeči vede málo času na přípravu, pocit zodpovědnosti, adrenalin z akce a nakonec marná snaha mít vše pod kontrolou. To, co v happeningu oslovuje, je hra a tah na bránu spíš než tlak.

Postoj a hra

Happening není primárně o vnějších účincích, ale o těch, které má na své aktéry. V následujícím příkladu organizátoři nebyli zatíženi ani konfrontací s protivníkem, ani dlouhodobou agendou:

V Okamurově ideálním státu v ohradě bečely ovečky a poslouchaly na slovo pastýře. Pastýř si hrál s nimi a ony si hrály na šikanu, jaké to je být vystrkovaný a vystrkovat: To, co jim vadilo v realitě, vzaly na sebe. Roli, kterou jim Okamura určil, zvětšily v zrcadle. Jedna ovečka chtěla svou účastí především upozornit na rasismus, ale najednou zjistila, že s ní hra něco dělá: „Když do mě ostatní tlačily a štouchaly, nevěděla jsem, kam uhnout. I když to byla jen hra, bylo to nepříjemné. S lidmi, co znám, to nevádí, ale od někoho v masce... to jsou cizí ovce, ty nemám ráda! Takže jsem začala také utlačovat.“

Účastnice znala scénář a měla danou úlohu, ale mohla v ní jednat – hrát – podle svého, nemusela ukazovat kamerám, o co přesně tady jde, protože to vyjadřovala celá situace. Kdyby dělala ovci jen na oko, pro scénu, tak by se do hry nezapojila tak otevřeně a naplno. Díky tomu mohla prožít šikanující vzorec i z druhé strany. Zjistila, co cítí, jaký postoj se může v takové situaci projevit. Možná tím víc pochopila i sebe, i Okamuru. Postoj objevujeme a ověřujeme i během akce.

Čím víc rozehráváme, tím víc nás hra může překvapit. Může nás i zaskočit, to je ten moment, kdy hra hraje s člověkem a otevírá nás k naplňování dalších momentů happeningu, jako je otevřenost, společenství, nadhled atd. Nechávám se hrou prostoupit, pojmout do zvláštního stavu, který mě proměňuje a tím mění i můj vztah k tématu a situaci. Můj přístup k zápasu jako ke hře pomáhá rozpouštět zatuhlost a pocít důležitosti, které s sebou

aktivismus nese. Hra je podle mě způsob, jak se vyrovnat s mocí a nechat se jí pohltit. Hra může být přístupem k těživé skutečnosti, která na první pohled vypadá, že s ní nejde hnout. Proto happening může být občerstvujícím momentem a může inspirovat nejen při přípravě a pořádání akce, ale i prosakovat do celkového přístupu člověka v konání tzv. dobra.

Chtít po sobě a po happeningu, aby obsahoval všechny momenty, účinkoval po stránce psychohygienické, proměňoval vztahy a unášel nás do uklidňující přítomnosti hry, by nás nejspíš zablokovalo. Taková příprava a promýšlení by pohltily naši spontaneitu a hru samotnou. Nejde o manuál, jak udělat akci, aby byla podařená. Sleduji, co happening vytváří a co ho kazí a mé úvahy nejsou vodítkem k plnění úkolu, ale ke všímání si, co může happening nabídnout.

Sametové posvícení



Úvod

Radek Chlup a Martin Pehal

Zatímco hlavní část naší knihy byla věnována happeningům, ve zbývajícím třetině si dovolíme menší exkurz k poněkud odlišnému typu symbolicko-performativní akce ve veřejném prostoru, jaký představuje Sametové posvícení: karnevalový průvod občanských iniciativ, který od roku 2012 každoročně ve státní svátek 17. listopadu prochází centrem Prahy a v němž zúčastněné skupiny s pomocí obřích masek, alegorických konstrukcí a zábavných pamfletů za doprovodu živé hudby zhmotňují aktuální společenská témata.⁶⁸ Sametové posvícení čerpá inspiraci z basilejského festivalu Fasnacht, jehož náplň je velmi podobná, ale který má navíc zásadní výhodu dlouhé tradice sahající až do středověku.⁶⁹ Ačkoli se v případě Sametového posvícení nejedná přímo o happening, jde o žánr v mnohém příbuzný. Díky tomu může představovat zajímavý kontrastní bod, který nám umožní některé aspekty happeningů lépe uchopit.

Sametové posvícení má s happeningy mnoho společného. Obojí provádějí typicky občanské iniciativy či aktivistické skupiny s konkrétním společenským programem, jehož téma se snaží divákům a ostatním účastníkům zprostředkovat. Obojí pracuje s hravým symbolickým ztvárněním nějaké společenské reality s cílem tuto realitu nějak proměnit. Vydeme-li z definice, kterou Alena Rybničková podává výše (s. 37), můžeme říci, že Sametové posvícení sdílí s happeningem veřejné zpracování tématu a vyjádření postoje, který aktéři „ztvárňují fyzickým jednáním“, a to zpravidla „obrazným způsobem a v symbolické rovině“.

Přesto mezi oběma typy akcí nalezneme i výrazné rozdíly. Oproti happeningu stanovili u Sametového posvícení jeho organizátoři⁷⁰ v první řadě některá pevně daná pravidla. Nejnápadnější z nich je povinnost nosit masky. Kromě ní mají účastníci zakázanou též přímočarou sémantickou práci s jazykem: svá poselství musí ztvárňovat především fyzicky a obrazně, a chtějí-li k tomu používat jazyk, smí tak činit pouze hravě a nepřímě. Dlužno ovšem říci, že v tomto ohledu se Sametové posvícení v praxi od happeningů liší spíše v míře než v principu. Při happeningu je sice možné se slovně projevovat

⁶⁸ Viz www.sametoveposviceni.cz. Množství filmových záznamů k prvním dvěma ročníkům Sametového posvícení lze nalézt na stránce grimescourse.twohornedbull.ca, kterou kanadský ritolog Ronald Grimes zřídil v rámci kurzu Field Research in Ritual Studies pořádaného na podzim 2013 pro studenty religionistiky na FF UK.

⁶⁹ Viz blíže Olga V. Cieslarová. *Fasnacht: V Basileji karneval?* Praha: Brkola, 2011. Právě Olga Cieslarová, absolventka religionistiky na FF UK a Katedry autorské tvorby a pedagogiky DAMU, byla původní iniciátorkou Sametového posvícení.

⁷⁰ Mezi ně patřil v letech 2012–2014 rovněž jeden z autorů tohoto textu Martin Pehal.

v mnohem větším rozsahu, ale má-li jít o happening v silném slova smyslu, jak o něm hovoří Alena Rybníčková, je třeba i zde jazyk používat výhradně hravým způsobem. Jakékoli přímočaré informace o svých tématech podávají aktéři až mimo rámec vlastního happeningu na informačních letácích, tiskových konferencích apod. V tom se shodují s organizátory Sametového posvícení, kteří rovněž před vlastním průvodem, a prostřednictvím oficiálních moderátorů dokonce i během něj, jasně vysvětlují, co je jejich cílem.

Asi nejdůležitější rozdíl mezi oběma typy performancí spočívá v tom, že happening vždy stojí na dynamickém rozehrání určité nečekané a jedinečné situace a na schopnosti ji improvizovaně rozvíjet a brát do hry reakce okolí. Právě tím happening nejvíce rozvíjí svůj hravý a neúčelový rozměr. Sametové posvícení má oproti tomu situaci jasně danou: odehrává se ve standardní čas na víceméně standardním místě (17. listopad v okolí Národní třídy), chybí v něm prvek nečekaného vpádu do veřejného prostoru, celé je jasněji ohraničené a s diváky komunikuje pouze „na dálku“, aniž by se je snažilo přímo zatáhnout do hry. Interakce s okolím tu samozřejmě je a je důležitá, ale zdaleka ne tolik jako v happeningu: zatímco happening se podobá experimentálnímu divadlu stírajícímu rozdíl mezi herci a diváky, Sametové posvícení odpovídá divadlu tradičnímu, v němž na sebe diváci a herci sice reagují, ale přitom jsou od sebe jasně odděleni.

Pro happening i Sametové posvícení shodně platí, že – ve shodě s definicí Aleny Rybníčkové – „vstupuje do reálné situace v konkrétním prostoru a čase“. Pokaždé se tak ovšem děje v jiném smyslu slova. Happening vstupuje do jedinečného času a prostoru zvoleného tak, aby dobře odpovídal rozehrávané performanci. Často reaguje na aktuální kauzu (schvalování zákona apod.) a je pro něj klíčový správný moment pro realizaci akce, který představuje jakýsi jeho hnací motor: právě aktuálnost daného tématu tady a teď činí performanci srozumitelnou a dává jí tu správnou dynamiku. Sametové posvícení naopak tento typ aktuálnosti nemá, konkrétní prostor a čas je tu pouze generický, aniž by souvisel s tématy jednotlivých iniciativ. I v tomto případě jsou zvolený čas i místo klíčové a dávají průvodu jeho sílu, činí tak ale z úplně opačné strany: nikoli přes aktuálnost, ale naopak přes periodickou evokaci základnějších sentimentů, které jsou pro naši společnost důležité a které se pojí právě se 17. listopadem.⁷¹

17. listopad je symbolickým datem, od něhož dnešní demokratická společnost odvozuje svůj vznik a k němuž se periodicky obrací, když si potřebuje připomenout své kořeny a načerpat z nich novou energii. Je datem oficiálním, k němuž se hlásí naše politická reprezentace, ale zároveň i datem, které na hlubší rovině evokuje schopnost občanské společnosti aktivizovat se proti establishmentu. V neposlední řadě je datem, v němž naše společnost hromadně zakoušela to, co antropolog Víctor Turner označuje jako *communitas*:

⁷¹ Některé předrevoluční happeningsy se sice také konaly u příležitosti významných výročí (např. akce „modrá velryba“ Společnosti za veselejší současnost 21. 8. 1989, viz výše, s. 32), která v zamrzle statickém prostředí předrevoluční politiky představovala jediné výrazné body, k nimž bylo možné se smysluplně vztáhnout. Nicméně i v těchto případech se jednalo o jedinečnou, neopakovanou akci, nikoli o periodickou připomínku. Porevoluční happeningsy oproti tomu mohou reagovat na množství stále se proměňujících aktuálních politických událostí, a výrazná výročí jsou proto pro ně málo zajímavá.

pocit sounáležitosti, v němž jsou překonány všechny společenské struktury a hierarchie a v němž se všichni aktéři setkávají ve svém společném lidství. Zatímco v listopadu 1989 lidé *communitas* po několik týdnů zakoušeli v reálném historickém čase, každoroční připomínka těchto dnů ji umožňuje evokovat alespoň chvilkově v rámci času svátečního.⁷² Podle Turnera je takový občasný zážitek *communitas* (typicky navozovaný v rámci rituálů) podmínkou toho, aby členové společnosti trvale neuvízli v bezvýhodné změti konfliktů, které každé společenské uspořádání postupně generuje, a aby dokázali pravidelně nacházet společnou vůli hledět na věci jinak a společně překlenovat rozpory v sociálních vztazích. V tomto smyslu je *communitas* hnací silou občanské společnosti a její schopnosti se lokálně aktivizovat. A právě na tuto sílu se snaží napojit i Sametové posvícení.

Historický a společenský kontext oslav 17. listopadu 1989 nahrává specifickému naladění lidí v ulicích. Je to den, který je pro mnoho lidí silně emocionálně a symbolicky nabitý ať už pozitivním, nebo negativním způsobem, jak o tom svědčí mnoho demonstrací, pochodů, happeningů, setkání, koncertů, proslovů a dalších událostí, které jsou během tohoto dne pořádány. Sametové posvícení se na tuto symbolickou citlivost diváků snaží napojit a zesílit ji využitím nejrůznějších prvků, které se symbolickými významy pracují v mnohem intenzivnější míře a jaksí sofistikovaně.⁷³ Vychází přitom z předpokladu, že určitá otevřenost, schopnost udržet dva protikladné postoje resp. vidět věci v jejich širším společenském (a kosmickém) kontextu není jen inherentní vlastností řeči symbolů a náboženských rituálů, ale je zcela nezbytnou vlastností pro fungování demokratické, pluralitní a svobodné společnosti. S jistou nadsázkou by se dalo říci, že Sametové posvícení svou formou tyto základní ideály demokracie zhmotňuje.

Z těchto všech důvodů má Sametové posvícení naprosto odlišnou funkci, než jaká je vlastní happeningům. Jelikož se odehrává v generickém čase a prostoru, nehodí se pro upozorňování na specifické aktuální problémy vztažené ke konkrétním politickým událostem tady a teď (schvalování rozpočtu, výrok politika, výběrové řízení apod.), nýbrž se musí soustředit spíše na obecnější a dlouhodobější témata, neboť jedině ta mohou být při takto nastavené události diváky rozpoznatelná (vztahy společnosti k menšinám, ekologie, bezbariérovost veřejného prostoru apod.). To opět dobře odpovídá povaze 17. listopadu, kdy je na místě klást si obecné otázky po základních principech naší společnosti, po ideálních hodnotách a srovnávat je se současným stavem. Je to den, kdy od konkrétních jednotlivostí abstrahujeme k obecnějším problémům. Přesně této dynamiky využívá Sametové posvícení.

Je pochopitelné, že podobná obecnost má i svá rizika. Václav Němec například v rozhovoru výše naznačuje, že zatímco první Sametové posvícení v jeho očích „mělo silné poselství a mířilo do aktuální situace“, a v tomto smyslu „mělo do značné míry atributy happeningu“ (s. 64), počínaje druhým

⁷² Viz Victor Turner. *Průběh rituálu*. Přel. Lucie Kučerová. Brno: Computer Press, 2004, kap. 3–4. Srov. Radek Chlup. „Struktura a antistruktura: Rituál v pojetí Victora Turnera I“. *Religio: Revue pro religionistiku*. 2005, 13.1, s. 3–28, zejm. s. 17–27.

⁷³ Viz blíže statě Martina Pehala a Radka Chlupa níže.

ročníkem svou aktuálnost ztrácelo a proměňovalo se v čirou hru. Tento postřeh je do jisté míry oprávněný: zatímco při prvním pořádání mohlo být Sametové posvícení ještě chápáno podobně jako např. happeningové Svatořečení Václava Klause, s každým opakovaným konáním v dalších letech nutně ustupovaly do pozadí aspekty aktuální a zvyrazňovaly se rysy obecné. To ovšem neznamená, že by Sametové posvícení ztratilo svůj politický rozměr. V souladu s konceptem politického jednání tak, jak bylo definováno v této knize (viz str. 19), není schopnost Sametového posvícení ovlivňovat politické prostředí o nic menší než u happeningu, je ovšem rozvíjena na jiné rovině. Organizátoři přiznávají, že zhruba dvouhodinový průvod masek centrem Prahy pravděpodobně nepohne žádného zákonodárce k tomu, aby změnil legislativu. Na rozdíl od cíleného a trefně vedeného happeningu např. přímo v prostorách Pražského magistrátu není Sametové posvícení ze své podstaty politicky nátlakový nástroj. Je proto velice snadné ho ignorovat. Politická síla Sametového posvícení ovšem tkví v něčem jiném.

Dobře ji lze zahlédnout na zvnějšku neviditelné, ale v praxi zásadní přípravné fázi, která vlastnímu průvodu předchází. Přípravy na Sametové posvícení s aktivním zapojením jednotlivých skupin začínají zhruba na konci srpna daného roku. Stručně řečeno zahrnují sérii workshopů, během nichž jsou témata jednotlivých skupin diskutována v širším plénu. Často velice specifické problémy jsou zde chápány jako symptomatické vyjádření obecnějších principů, které se dotýkají samotných základů demokratické společnosti. Vzájemným usouvztažením těchto partikulárních problémů a obecnějších principů a jejich následným výtvarným zpracováním dochází nejen k jejich kontextualizaci, ale zároveň je zde i snaha tento obecnější rámec následně opět přetavit v dostatečně silný obraz, který bude na diváky působit. Takto byla např. v interpretaci Člověka v tísní na Sametovém posvícení v roce 2012 velice konkrétní problematika fungování zvláštních, resp. praktických škol přetavena do obecnější otázky strachu většinové společnosti ze všeho cizího symbolizovaného špínou, věcmi mimo zavedené kategorie, odpadem. Zároveň se ovšem divákovi fyzicky předvedlo, že všechny tyto obavy plynou z vnitřního „zanesení“, komplexů a strachů, které v sobě všichni skrýváme, za které se stydíme a které proto následně promítáme do ostatních.⁷⁴

Sametové posvícení má tak podle jeho organizátorů zejména pomoci aktivnímu formování a posilování občanské společnosti v ČR, a to tím, že podporuje iniciativy, které svou dlouhodobou činností občanskou společnost pomáhají budovat. Sametové posvícení těmto iniciativám pomáhá v sebe-propagaci, a to nejen během průvodu, ale i po něm: masky totiž iniciativám zůstávají a ty je pak mohou používat v dalších kampaních, aby ozvláštnily své PR.⁷⁵ Několikaměsíční přípravné workshopy umožňují vzájemný kontakt

⁷⁴ Je samozřejmě otázka, do jaké míry je možné takto komplexní úvahu srozumitelně výtvarně vyjádřit. Viz blíže stať Evelyne Koubkové níže.

⁷⁵ Dobrým příkladem může být iniciativa Věda žije, která se zúčastnila Sametového posvícení 2013 s performancí na téma pokřiveného financování vědy v ČR, již dominovala figura tehdejšího předsedy Grantové agentury ČR Petra Matějů. Když o několik měsíců později Česká televize natáčela reportáž, jež posléze přispěla k rezignaci Petra Matějů, prokládala ji krátkými působivými scénkami, které členové fóra Věda žije sehrávali v maskách ze Sametového posvícení. Viz *Reportéři ČT*. TV, ČT1, 12. 5. 2014, dostupné také z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1142743803-reporteri-ct/214452801240018/video/?page=2>.

zúčastněných skupin během příprav a přispívají k vytváření netradičních sítí (neziskové organizace, výtvarníci, odborníci, lidé zvenčí), díky nimž mohou iniciativy získat nové kontakty a příznivce. V neposlední řadě pak přípravy na Sametové posvícení iniciativám pomáhají získat větší odstup od své činnosti a často i oprášit jádro své vlastní motivace tím, že jsou konfrontovány s nárokem nalézt v diskusi s organizátory a s jinými iniciativami skutečnou podstatu svého tématu a vytvořit pro ni adekvátní vizuální zkratku. To vše může posílit jejich odhodlání tím, že si připomenou důvody a ideály, které je k jejich činnosti původně vedly. Důraz na humor a satiru přitom kultivuje nadhled nejen u diváků, ale v první řadě u samotných zúčastněných iniciativ.

Zdůrazněním aktivity iniciativ se tak organizátoři snaží poukázat na pravý smysl svátku, jímž je oslava obnovy občanské společnosti v ČR. Staví přitom na předpokladu, že úroveň politiky v dané zemi odráží úroveň občanské společnosti. Sebevědomá a zodpovědná občanská společnost bude dosazovat sebevědomé a zodpovědné politiky.

Sametové posvícení jako hra symbolů

Martin Pehal

Jak jsme viděli v předešlých částech knihy, neoddělitelnou součástí podařených happeningů je nadsázka, schopnost odstupu a nadhledu, což jsou všechno důležité ingredience humoru. Ten přitom není jenom přidanou hodnotou, ale důležitou součástí happeningu. Síla povedeného žertu mimo jiné spočívá v jeho schopnosti mísit kategorie, které nám připadají nespojité.⁷⁶ Jejich propojením jsou nejen odhalovány samotné hranice systému daných kategorií, ale zároveň s tím jsou i tyto kategorie, a tím pádem systém samotný, relativizovány.⁷⁷ Smích je pak fyziologickou reakcí na tuto skutečnost, na pojmenování nesamozřejmého. Tato vlastnost vtipu je přitom přesně to, co jej činí nepostradatelným pro jakýkoliv podařený happening. I jeho cílem je totiž vytvořit prostor, v jehož rámci je možné určité vztahy (mocenské, politické) postavit do kontrapunktu, a odhalit tak jejich omezení, případně omezenost těch, kteří moc reprezentují.⁷⁸

Velice nápomocnou formou se v tomto procesu zdají být symboly. Slovo „symbol“,⁷⁹ původem z řečtiny, je možné vztáhnout ke slovesu *symbollein*, které v překladu znamená „skládat dohromady“, „spojovat“. Významy jednoho a téhož symbolu se mohou lišit kulturu od kultury (např. v Asii je za barvu smrti obecně považována bílá, zatímco v Evropě má konotace zcela opačné), dokonce jednotlivce od jednotlivce v rámci téže kultury. Symbol se proměňuje na základě kontextu svého výskytu, je prostorem, kde dochází

⁷⁶ Z toho hlediska se humoru věnuje například filozofie nebo může být dokonce vnímán i jako náboženská kategorie, viz např. text Radka Chlupa. „Vtip a náboženství. Posvátno jako mysterium ludicrum et ridiculum“. *Religio*. 2005, 13.2, s. 259–278.

⁷⁷ Tato vlastnost činí z humoru ideální formu, která může pomoci evokovat *communitas* tak, jak je popsáno výše (viz s. 135).

⁷⁸ Podařený happening a dobrý žert mají společnou ještě jednu důležitou věc: obojí dokáže vytvořit pro posluchače/diváka prostor, v jehož rámci si dokáže najít svůj interpretační klíč. Pro žertovnost vtipu není nic horšího, než když nám ho někdo vysvětlí. Stejně tak je pro happening ubíjející, když je příliš doslovný (viz s. 60). Síla vtipu a happeningu totiž spočívá zejména v procesech vytváření nesamozřejmých asociací, které dokáží oba fenomény v lidech vyvolat. Pokud nás někdo o tento proces připraví, pak i potenciálně zajímavý žert zkrátka přestane být vtipný a happening přestává být happeningem. Podíváme-li se na to z této perspektivy, pak celá příprava, místo, kde se happening odehrává, a celkový kontext slouží jako sofistickovanější paralela k tomu, jak vyprávět dobrý vtip. Organizátoři vytvářejí pro přihlížející kontext, který jim umožní happening/vtip interpretovat. Na organizátory jsou přitom kladeny mnohem větší nároky než na vypravěče vtipů. Happening totiž zahrnuje více smyslů. Všechno se počítá. Kromě slova musí brát v potaz vizuální stránku, koordinaci skupin lidí, místo, zvuky, čichové případně chuťové podněty, atd.

⁷⁹ Pro přehledné shrnutí dějin tohoto termínu v západním myšlení viz Peter T. Struck. „Symbol and Symbolism“. In: L. Jones et al. (ed.). *Encyclopedia of Religion*. 2nd ed. Vol. 13. Detroit – New York: Macmillan, 2005, s. 8906–8915.

k propojování různých kategorií podle toho, kdo k němu přistupuje. Není fosilizovaným spečencem významů, je v něm přítomná jasná dynamika.

Alena Rybníčková několikrát v předešlých kapitolách naznačila, že organizátoři happeningů se symboly pracují. Dynamiku happeningů popisovala za užití jiných termínů, z nichž pro tuto kapitolu budou nejdůležitější *záměr* a *účel*. Ačkoliv tyto termíny často zaměňujeme, ve vztahu k happeningu je považuje za dobré od sebe odlišit. Účel je vždy jasně definovaný (např. změnit určitou část legislativy, přesvědčit politika ke změně názoru, atd.), stojí mimo akci samotnou, která je pouhým nástrojem (viz s. 117). Přísloví „účel světí prostředky“ toto hezky dokresluje. Ovšem nikoliv tak záměr. Záměr účel přesahuje. Spíše než nějaký konkrétní cíl, kterého chceme dosáhnout, je možné záměr v pojetí Rybníčkové charakterizovat jako stav pobývání v určité situaci. Záměr je proces, při kterém necháváme prostor pro nejrůznější podněty zvenčí a začleňujeme jejich energii do vlastního jednání. Záměr je dynamický proces „dávání dohromady“. V tomto smyslu tedy záměr i symbol obsahují podobnou dynamiku a v určitém smyslu se tak doplňují. Ovšem zatímco záměr se v ideálním případě projevuje na úrovni psychofyzického stavu jednotlivce, symbol je většinou předmět vnější, který výše uvedený proces dokáže evokovat.

Organizátoři happeningů symboly využívají. Liší se ovšem v míře, s jakou je promyšlejší a jak je zapojují. Jejich témata bývají velice specifická a úzce zaměřená. Mají často na mysli velice konkrétní účel, kterého chtějí dosáhnout. Kvůli mnohovýznamnosti symbolů mohou mít proto pocit, že větší využití symbolů by mohlo naplnění konkrétního účelu ohrozit: symboly se totiž ze své podstaty jakékoliv přímé interpretaci vymykají.⁸⁰ Jak bylo vysvětleno v úvodu k této části knihy, Sametové posvícení sice s happeningy sdílí mnoho společných rysů, v jiných se ovšem liší. Jedním z klíčových rozdílů je právě důraz, který organizátoři Sametového posvícení kladou na symbol a na jeho významné začlenění do akce.

Motivace skupin, které se Sametového průvodu účastní, je na určité úrovni také jasně účelová: seznámit veřejnost s konkrétním tématem. Paradoxně ovšem forma, kterou organizátoři společně s jednotlivými iniciativami kultivují, práci se symboly podporuje a tím *de facto* omezuje jasnou a prvoplánovou srozumitelnost daného tématu. Mnohovýznamovost symbolu přitom plyne z jeho samotné povahy, nikoliv z nahodilosti jeho výtvarného zpracování v rámci Sametového posvícení. To má totiž základní dvojici pravidel, která všechny zúčastněné skupiny dodržují a která právě skrze společnou formu poskytují divákovi určitý interpretační rámec, jehož se může držet. Ačkoliv co skupina to jiný symbolický systém, základní principy jsou společné a tudíž návodné. Jaká pravidla to jsou? Zprvu, aktivní účastníci průvodu mají na obličejích masky zakrývající větší část obličeje, ideálně celou hlavu. Zadruhé, v průvodu se neuzívá psaný text ve své konvenční sémantické podobě – tj. v průvodu nejsou transparenty s jasně for-

⁸⁰ Omezení symbolu v rámci happeningů přitom nemusí být rozhodnutí na vědomé úrovni. Vedení účelovostí, tedy poměrem cena (čas investovaný do přípravy) a výkon (efekt, kterého to dosáhne), se organizátoři mohou zcela podvědomě zapojujování komplikovanějších symbolů, právě kvůli jejich určité nejasnosti, vyhýbat.

mulovanými sděleními. Tímto pravidlem se organizátoři snaží zamezit jakési fossilizaci celé události v myslích diváků. Smyslem Sametového posvícení je umožnit divákovi prodlévat po dobu sledování průvodu ve světě, kde jsou záměry zahaleny do hávu význačné symbolické hry. Zejména v dnešní zrychlené době palcových novinových titulků a rychlých youtubových videí, na jejichž základě si čtenář/divák většinou udělá během krátké chvílky představu o smyslu celku, je to potřeba o to více. Nejasnost, nedořečenost resp. nevyřčenost, zároveň ovšem expresivita, práce se všemi smysly diváků, bizarnost až děsivost některých masek, představují vstupní impulzy, z nichž si každý skládá svou vlastní interpretaci toho, co se mu nabízí. Do této směsi jsou přitom vpleteny velice konkrétní záměry jednotlivých skupin. Sametové posvícení chce zkrátka zabránit tomu, aby divák dospíval k ukvapeným a černobílým závěrům. Potřebuje v divákovi evokovat stav otevřenosti podnětům, který umožní navázat s průvodem jakýsi vnitřní dialog.⁸¹ V mnoha aspektech se Sametové posvícení v této své strategii blíží rituálu.

Symbols – stavební kameny rituálů

Václav Němec v rozhovoru výše naznačil, že přestal mít o Sametové posvícení zájem v okamžiku, kdy byl dán příliš velký důraz na symbolickou formu, kdy se Sametové posvícení vlastně „ritualizovalo“ (viz s. 64). Bez ohledu na to, zda je legitimní považovat Sametové posvícení za rituál anebo nikoliv (odvislé od definice, kterou bychom pro rituál použili),⁸² zůstává skutečností, že účastníci Sametového posvícení využívají prvky, se kterými se v rituálech setkáváme.

Je mnoho druhů rituálů. Rozlišujeme například rituály iniciační a přechodové, léčebné, pohřební, rituály chaosu, atd. Tyto různé kategorie se od sebe liší svými účinky. Zatímco léčebné rituály mají za úkol reintegrovat například nemocného jedince, rituály chaosu na omezenou dobu převracejí společenské konvence. Co mají ovšem jednotlivé druhy společného, je mechanismus, jakým fungují. Rituály vytvářejí rámec, v němž může dojít k exteriorizaci více méně komplikovaných vnitřních a/nebo společenských vztahů často za pomoci konkrétních předmětů. Účastníci rituálů s těmito zhmotněnými vztahy následně manipulují na úrovni fyzické tak, aby došlo k jejich přeskupení (viz například vysvětlení principu léčebných rituálů v příspěvku R. Chlupa). Vztahů, které jsou takto fyzicky v rituálech zachyceny, si mohou i nemusí být účastníci vědomi. Rituály totiž často pracují na úrovni nevědomé. Hlavním nástrojem, který se v rituálech za tímto účelem nejčastěji vyskytuje, jsou symboly. Pro ty je typická jejich významová mnohohrste-

⁸¹ Schopnost číst symboly se samozřejmě liší u každého jednotlivce. Jakými mistry v tomto umění by měli být v našem prostředí lidé spojení s uměním. Nicméně ve větší nebo menší míře nám byla dána do vínku všem. Stačí si jen vybudovat určitou citlivost k těmto signálům, což zároveň kultivuje schopnost kriticky přemýšlet o tom, co se v našem okolí děje, a zasazovat si věci do širších souvislostí.

⁸² K různým přístupům v definování rituálu viz např. Jan Snoek. „Defining „Rituals““. In: J. Kreinath – J. Snoek – M. Stausberg (eds.). *Theorizing Rituals: Classical Topics, Theoretical Approaches, Analytical Concepts, Annotated Bibliography*. Leiden: Brill, 2006, s. 3–14.

natost, která dokáže zasáhnout několik úrovní lidské vnímavosti naráz. Velice hutný, ale přitom srozumitelný popis fungování symbolů můžeme nalézt například v textech antropologa Victora Turnera.⁸³ Ten za základní charakteristiky (rituálního) symbolu považuje jeho (a) kondenzovanost, (b) schopnost sjednotit protikladné významy a (c) schopnost propojit čistě smyslové a fyziologické procesy jednotlivce s obecnějšími společenskými fenomény. Tyto tři základní charakteristiky si vysvětlíme na ilustracích vybraných motivů z předešlých tří ročníků Sametového posvícení (2012–2014).

Symbolické vyjadřování v rámci sametového posvícení

- (a) Symboly, ať už se s nimi setkáme v rituálu nebo v poezii, jsou hutné. Jejich význam nebývá jednoznačný a spíše než přesný návod, jak je interpretovat, nabízejí širokou paletu výkladových možností. V rámci Sametového posvícení 2013 vytvořila iniciativa Tosara vysokou postavu přísně vyhlížející ženy. Ta svýma nadměrně dlouhýma, kostnatýma rukama mávala nad skupinou postav v maskách pod sebou. Tento výjev samozřejmě okamžitě evokuje celou paletu možných otázek a interpretací. Jaký je vztah této vyvýšené postavy a skupiny asi osmi identických dvoustranných masek oblečených jako školáci pod ní? Co vyjadřuje výškový nepoměr mezi nimi? Mácháním svých rukou jako by si činila nárok na prostor pod ní. Postava ženy navíc dosáhne i mimo tuto skupinu. Přivlastňuje si tedy i prostor, ve kterém již stojí diváci? Atd. Z doprovodného pamfletu, který přihlížející dostali, se mohli dozvědět, že žena představuje bílou Paní Učitelku, která se tyčí nad romskými dětmi ve zvláštní, respektive praktické škole pod ní. Pro vymezenější skupinu účastníků ovšem celý výjev měl ještě další významovou úroveň. Paní Učitelka totiž měla zrecyklovanou tvář Vladimíra Putina ze Sametového posvícení 2012. Celý obraz měl tedy pro jistou skupinu lidí ještě mnohem aktuálnější politický význam, ve kterém Putin oblečený za ženu rozpřahuje své ruce široko daleko. Pro ně to byla Paní Putinová, která si přivlastňuje vše kolem sebe.
- (b) Jedinečnou vlastností symbolu je schopnost udržet v sobě napětí mezi protikladnými interpretacemi, které jeho mnohovýznamovost evokuje. Sdružení Asistence neslo jako centrální předmět své skupiny model schodiště, na jehož vrcholku byl usazen okřídlený invalidní vozík. Schody jsou samozřejmě pro vozíčkáře zásadní překážkou, oba předměty se tak dají vnímat jako protiklady. Usazení modelu invalidního vozíku na vrchol schodiště by mělo tedy naznačovat triumf vozíku nad schody, které pro něj nejsou žádným problémem. Ale tak tomu přeci ve skutečnosti není. Vozíčkáři se v Praze potýkají s velkými obtížemi. Jejich možnosti, jak se po městě pohybovat, jsou často zásadně omezené. Ačkoliv se situace v mnoha ohledech stále lepší, i obrubník bez nájezdu může představovat nepřekonatelnou

⁸³

Victor Turner. „Symbols in Ndembu Ritual“. In: Týž. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca – London: Cornell University Press, 1967, s. 27–30.

překážku. Triumfálně zobrazený okřídlený vozík na vrcholku schodiště tedy nezobrazuje realitu, se kterou se v Praze setkáváme, ale v určitém smyslu její pravý opak. Díky statickému charakteru obrazu je tato protikladnost držena v symbolu zároveň a nutí tím diváka, aby se s ní nějak vyrovnal.

- (c) Občanské hnutí *Otrokem rasy* se asi nejvíce přiblížilo rituálnímu kontextu práce se symboly – v rámci Sametového posvícení 2013 totiž jeden takový rituál naživo předvedli, a to takový, který trochu citlivějším divákům musel nahánět husí kůži. Jejich skupina sestávala z masek velikosti a vzhledu lidské tváře. Při podrobnějším pohledu ovšem divák viděl, že jejich rysy jsou nepřírozně rozteklé, jako kdyby byly z vosku, který někdo nahřál nad ohněm. Celou atmosféru umocňovala i kapela, která hrála pohřební romské písně. Tato zádušní atmosféra vyvrcholila na Kampě. Skupina totiž navíc nesla velký model prasete s kolíčkem na nose. Prase bylo na závěr za doprovodu smuteční hudby spáleno. Pokud divákovi celé téma nedošlo, mohl se opět z pamfletu dozvědět, že skupina odkazovala na existenci prasečáku v Letech, který se nachází na místě někdejšího koncentračního tábora, kam byli během druhé světové války sváženi zejména právě Romové. Model prasete zde skupině sloužil jako velice kondenzovaný symbol odkazující na dehonestující propojení prasat s Romy právě skrze existenci vepřína na tomto pietním místě. Následné spálení modelu prasete bylo významově mnohvrstevnaté (holocaust, kremace coby způsob pohřbívání, oheň ničící, očistný, atd.) a na ztemnělé Kampě mělo na diváky silný účinek. Akci doplňoval ještě pamflet skupiny, který tvořil papírový tácek s kusem vepřové šunky s nápisem „Naše maso na vaše talíře“.

Všechny tři zvolené případy by se v nějaké míře daly vztáhnout ke zbylým dvěma charakteristikám tak, jak je definoval Turner a jak byly shrnuty výše. Učitelka Putinová tak zcela jistě může vyvolat mrazení v zádech svým vzhledem a evokovat případné špatné vzpomínky přihlížejících na vlastní učitelky. Stejně tak i obraz vozíku na schodech může evokovat obecnější úvahy nad různými typy překážek a jejich překonávání. Všechny tři roviny symbolu pak jsou zřetelně vidět v případě spáleného modelu prasete.



Jiný úhel pohledu, Tosara, 2013



Bariéry v našich hlavách, Asistence, 2013



Něco tady smrdí, Otrokem rasy, 2013



Něco tady smrdí, Otrokem rasy, 2013



Každé město má takové bezdomovce, jaké si zaslouží, Naděje a Houpací sociální sítě, 2013

Sametové posvícení a rituální jazyk

Sametové posvícení tedy užívá symbolického způsobu vyjadřování podobně jako rituál. Jeden z aspektů, na kterém je to možné poměrně jasně ilustrovat, je způsob zacházení s jazykem. V rámci průvodu mají účastníci zakázáno užívat (psané) řeči v jejím běžném sémantickém významu. Písmo sice být užíváno může (i když skupiny jsou od toho organizátory odrazovány), ale účastníci nesmí nést v průvodu transparenty s jakýmkoliv hesly, jako je to běžné např. během demonstrací. Pravidlo je takové, že zobrazený text musí být srozumitelný pouze ve vztahu k výtvarným prvkům v rámci skupiny, nikoliv sám o sobě. Dejme si příklady. Hesla „Miloše do koše“ (adresované současnému prezidentovi Zemanovi, které lidé ovšem původně skandovali v listopadu 1989 tehdejšímu generálnímu tajemníkovi Komunistické strany Československa Milouši Jakešovi) anebo „Miloši, drž už svoji pussyнку“ (odkaz na Zemanovo zpochybňování statutu politických vězeňkyň někdejších členek skupiny Pussy Riot a zároveň na prezidentovo užívání vulgarismů v přímém přenosu Českého rozhlasu 2. 11. 2014) poměrně jednoznačně vyjadřují nesouhlas s chováním prezidenta Zemana. Obě hesla se vyskytovala v rámci protizemanovských demonstrací v roce 2014 při příležitosti připomenutí 25. výročí událostí 17. listopadu 1989. Oproti přímému „Politici kradou“ anebo minimalistickému odborářskému heslu z demonstrace na 17. listopadu 2013 „Stop vládě“ jsou vtipná a mají významový přesah. I přes tyto své kvality jsou ovšem pro účely Sametového posvícení nevhodná.

V průvodu Sametového posvícení 2014 se ovšem nápisy vyskytly. Dvě zúčastněné skupiny, Naděje a Houpací sociální sítě, vezly plastový kontejner na kolečkách, na kterém jela ošuntělá postava s připevněným nápisem „...země česká, domov můj“. Samo o sobě není toto sdělení vůbec jednoznačné. Proč to postava říká? Jak to souvisí s tím, jak postava vypadá? Co je vůbec postava zač? Proč je vedle ní liška? U podivné postavy koukající z kontejneru je navíc připevněn další nápis, který představuje mírnou obměnu reklamního hesla ČMSS na stavební spoření, jehož maskotem je právě liška: „Na těchto základech nemůžem stavět!“ Co to znamená? Aluze na českou hymnu a na reklamní heslo se stávají srozumitelné až v okamžiku, kdy začneme uvažovat v kontextu celé skupiny a výtvarného zpracování. Postava je ošuntělá, sedí na nádobě na odpadky. Druhá vykukuje z kontejneru. Bydlí v něm? Možná. Kontejner táhnou postavy s prasečí hlavou, jejichž oblečení naznačuje propojení s policií. Jsou policisté prasata? Proč? (někoho napadne: Nesouhlasím, přeci ne všichni, atd.). Celý výjev rozehrává myriádu úvah a asociací, které se mohou honit divákovi hlavou. Satirický pamflet originálním způsobem vysvětluje, že zobrazené téma skutečně souvisí s problematikou bezdomovectví a našeho přístupu k lidem bez střechy nad hlavou.

Podívejme se ovšem ještě trochu podrobněji na nápisy. Není náhodou, že zvolené texty pocházejí z české hymny a z reklamního sloganu, který je v originále interpretován veselým ženským hlasem, jenž má posluchače pravděpodobně přesvědčit, že jeho majitelka zcela jistě stavební spoření od ČMSS má. Oba texty mají zároveň něco společného. Jeden je sice vkusnější

a umělečtější vytržbenější než ten druhý, nicméně ani státní hymna ani tvrávavý reklamní slogan s triviální melodií nepatří do běžného, každodenního způsobu komunikace. Lidé na sebe za běžných okolností nezpívají. Pokud by tak činili, bylo by to minimálně vnímáno jako extravagance. Zpěv zkrátka není tím nejefektivnějším způsobem, jak přenést určitou informaci k druhému člověku. Řeč je v rámci demonstrace a v rámci Sametového posvícení skutečně používána odlišně a to je vědomě reflektováno právě organizátory a dramaturgy Sametového posvícení. Zúčastněným skupinám, novinářům a veřejnosti obecně je toto pravidlo vysvětlováno zejména jako způsob, jak Sametové posvícení odlišit od standardních demonstrací. To je vysvětlení srozumitelné a poměrně jasné. Na hlubší úrovni ovšem toto pravidlo plyne právě ze snahy využít symbolický potenciál řeči v kombinaci s ostatními prvky. Řeč v rámci Sametového posvícení má proto být ironizující, čistě asociativní (vztažení části české hymny „Kde domov můj...“ k zobrazení bezdomovců může např. vyvolat úvahu nad tím, co vlastně těmito slovy coby národ vyjadřujeme – jsme na tom podobně jako lidé bez domova? Pokud ano, v čem a proč?). Svou strukturou se má spíše podobat poezii.⁸⁴ Písmu a verbální komunikaci je tedy v rámci Sametového posvícení vytyčena nejen velmi specifická podoba, ale také prostor. V samotném průvodu se písmo nevyskytuje buď vůbec, a pokud ano, pak mimo svůj běžný sémantický kontext.⁸⁵ Mluvené slovo je podobně desémantizované. Spíše než sdělovat konkrétní informace má evokovat určité nálady, vytvářet v divákovi jistý druh rozpoložení, které mu umožní být citlivější právě k řeči symbolů, které se mu v rámci průvodu nabízejí. Opět zde můžeme najít velice zajímavé paralely se způsobem, jak se s jazykem zachází v rituálním kontextu. Zmiňme nejdůležitější charakteristiky.

Jazyk bývá obecně v rámci rituálu často užíván velice zvláštním způsobem. Účastníci rituálnímu jazyku často nerozumí, neboť se užívá jazyka

⁸⁴ Organizátoři např. spolupracují s Bio Mashou, reprezentantkou české scény slam poetry, která během Sametového posvícení v letech 2013 a 2014 přednášela coby součást skupiny Člověk v tísni velice sugestivní improvizované básnické celky.

⁸⁵ Organizátorům je nicméně jasné, že odkázat diváka zcela a pouze na vizuální aspekt celého průvodu by mohlo být frustrující právě kvůli jeho jisté symbolické enigmatičnosti a do určité míry by se minulo účelem, se kterým se skupiny účastní – prezentovat zcela konkrétní témata a spojit s nimi svou „značku“. Jakoby na okrajích samotného průvodu proto probíhá distribuce dvou druhů psaných materiálů. Zaprvé tzv. „pamfletů“, které mohou mít nejrůznější podobu. Nejčastěji to je nějaký typ textu (báseň, prohlášení, pohlednice) vytištěný na papír (může být ovšem např. papír toaletní, případně může být připojen k masnému výrobku, jak jsme viděli výše). Smyslem pamfletu je přiblížit divákovi téma zobrazené v průvodu. Texty pamfletu ovšem nepopisují přímočaře to, co divák vidí. Mají spíše verbálním způsobem nabídnout další symboly, které mohou pomoci divákovi výtvarně sdělení rozkódovat. Texty jsou proto často ironické, sarkastické, přehánějí. Rozdávají je maskovaní příslušníci jednotlivých skupin (v žargonu Sametového posvícení tzv. „klik“). Divákovi je tak naznačeno, že to, co má v ruce, přímo souvisí s výtvarnou formou, která před ním defiluje. Druhým typem psaného materiálu jsou tzv. Sametové noviny. To je většinou velkoformátový barevný tisk, který přináší podrobnější informace. Noviny jsou divákům rozdávány organizátory a jejich spolupracovníky. Ti jsou již bez masek, často v reflexních vestách. Sametové noviny obsahují charakteristiku každé ze skupin a krátkou anotaci jejich tématu. Kromě toho se v nich představují samotní organizátoři i smysl celého Sametového posvícení. Důvodem k distribuci takového textu je neexistence kulturního kontextu, díky kterému by si satirický průvod dokázali přihlížející zařadit. Zde se projevuje zcela konkrétní účel organizátorů: propagace „značky“ Sametového posvícení. Noviny jsou ovšem míněny spíše jako suvenýr než jako průvodce. Tím, že je průvod neustále v pohybu, nemá divák čas přilížit se do textu novin začíst.

mrtvého (např. latina, sanskrt aj.). Rituální jazyk často sestává z předem sestavených sekvencí, které je potřeba znát a více nebo méně přesně odříkat. Jazyk bývá archaický anebo obecněji nějakým jiným způsobem odlišný od mluvy, kterou se účastníci rituálu dorozumívají v praktickém životě. Jazyk, který užívají maskovaní účastníci průvodu, nemá (resp. nesmí mít) primární ambici fungovat jako přenašeč informací. Divák se z užitého jazyka nedozví, kdo a proč před ním defiluje.⁸⁶ Nepochopí, kdo jsou oni lidé, nezazní název skupiny, stejně jako mu nebude polopaticky vysvětlen abstraktní problém, který je zhmotněn v podobě masek. Jazyk užívaný v průvodu má spíše v divácích vyvolávat určité naladění a v rámci synergie všech ostatních aspektů průvodu (masky, hudba) diváka jaksi „uschopnit“ či „nastavit“ k přijetí určitého druhu sdělení. Toto uschopnění spočívá v první řadě ve znejistění. Toho může být dosaženo mimo jiné i vytržením jazyka z jeho standardní role nástroje k prostředkování informací. Tímto aktem se z jazyka stává nástroj symbolický, který se doplňuje se symboly vizuálními a hudebními, které tvoří páteř celého průvodu.

Rozdíl mezi jazykem užívaným v běžném kontextu případně během demonstrací (tj. sloužící primárně k prostředkování určitých informací) a jazykem v rámci Sametového posvícení je možné ilustrovat ještě na jiném případě. V rámci běžné situace mluvíme s lidmi tváří v tvář utilitárním jazykem a doufáme, že naše stanovisko k druhé straně pronikne. Sametové posvícení se chová spíše tak, že k lidem promlouvá v básních a navíc nikoliv tváří v tvář, ale v maskách.

Sametové posvícení a masky

Mít masku zakrývající celý obličej je klíčovým požadavkem pro aktivní účast v průvodu. Základní vlastností masky je, že potlačuje živé rysy jednotlivce a přetváří je do statické podoby. Tato staticčnost je na masce fascinující, často může být až děsivá.⁸⁷ Kromě toho, že nevíme, kdo anebo co se pod maskou skrývá, tak i kontrast mezi dynamickým tělesným pohybem nosiče a statickým výrazem masky vytváří napětí, které je minimálně zneklidňující. Naprosto statický výraz ve tváři mají pouze mrtví – ti se ale většinou nehýbají.⁸⁸

⁸⁶ Výjimku z tohoto pravidla má do určité míry moderátor. Ten je většinou usazený na vyvýšeném místě (např. štafle) a do megafonu průvod komentuje. Jednou z jeho důležitých funkcí je organizace celého průvodu, druhou pak přiblížit divákům jednotlivé skupiny a jejich témata. Činí tak ovšem v podobném duchu jako „pamflety“ a Sametové noviny, které často parafrázuje, případně rovnou cituje.

⁸⁷ Tato jejich sugestivní podoba se projevuje zejména v chování menších dětí. Masek na Sametové posvícení se často bojí, odmítají se na ně dívat, popřípadě před nimi utíkají. V dospělých masky vyvolávají často pocity fascinace a zvědavosti, občas i odporu a nesouhlasu. Je tedy jasné, že jsou velice efektivním nástrojem pro vyvolání silných emocí u přihlížejících. Celková koncepce Sametového posvícení s těmito emocemi následně pracuje.

⁸⁸ Masky posmrtné (tj. věrný odlitek tváře zemřelého) proto mohou paradoxně působit mnohem děsivěji než ty nejbizarnější masky smyšlených zvířat anebo nestvůr. Viz např. krátký výklad k posmrtným maskám v Ronald L. Grimes. *Beginnings in Ritual Studies*. Columbia, SC: University of South Carolina Press, 1995 [1. vyd. 1982], s. 80–81.

Masky užívané v rámci Sametového posvícení mají často základní lidské rysy (oči, nos, ústa), nicméně tyto části bývají zobrazeny velice bizarním způsobem. Některé jsou a/hypertrofované, může jich být víc anebo naopak mohou zcela chybět, mohou být na netradičních místech (např. uši místo očí), atd. Masky jsou většinou větší než lidská hlava, což z nich činí obscurní předměty právě v kontrastu s tělem nosiče.

Donald Pollock poukázal na to, že masky fungují díky tomu, že mění základní aspekty, které jsou v rámci určité kultury brány jako rozhodující pro individualitu jednotlivce: „Maska je účinná tím, že zakrývá anebo mění ty znaky identity, podle kterých na základě konvence rozeznáváme jednatelce, a zároveň s tím nabízí znaky nové, které představují proměněného jedince anebo jeho zcela novou totožnost.“⁸⁹ Jak vzápětí podotýká, v případě západní kultury se zdají být tímto základním rysem oči.

Oči jsou v naší kultuře považovány za „bránu do duše“. Pro někoho tak můžeme například dělat, co mu na očích vidíme. Pokud máme velké oči, pak jsme správně neodhadli situaci (zklamaly nás naše kognitivní schopnosti), atd. Minimalistické provedení splňující kategorii masky v západním chápání je proto škraboška zakrývající pouze oči (v moderním kontextu viz užití přiretusovaných černých obdélníků pro anonymizaci lidí např. v televizním vysílání). Pokud tedy někomu zakryjeme v naší kultuře oči, začneme jeho jednání interpretovat mimo běžné souvislosti, tj. méně nás třeba překvapí, když se začne chovat nějak netradičně.

Podle Victora Turnera mají masky ještě jednu fascinující vlastnost. Díky své vizualitě dokáží propojit řády, které máme jinak tendenci vnímat odděleně (mužské a ženské, lidské a zvířecí, atd.).⁹⁰ Jak shrnuje Radek Chlup, „[v] takovýchto případech se nejedná o projev naivity či neschopnosti příslušné rysy rozlišovat, ale jde naopak o způsob, jak si rozdíl mezi nimi jasněji uvědomit.“⁹¹ Výsledkem takového působení masek je zvýšená schopnost reflexe (byť i pouze ve smyslu znejistění) kategorií, které jsou jinak považovány za samozřejmé.

Tato lidská tendence, kterou Sametové posvícení pouze zjišťí svou extrémní vizuální expresivitou, je přitom zcela přirozená. Princip maskování není nic, s čím bychom se běžně nepotkávali na mnohem subtilnější rovině, co bychom intuitivně nechápali a neuměli tedy číst. Ritolog Ronald L. Grimes v návaznosti zejména na divadelní pojetí masky vysvětluje, že „maskování“ v rozšířeném významu slova neznamená pouze nasazení statické masky. Maskou se nám v našem běžném životě stává například i náš vlastní obličej, což lze hezky ilustrovat na odvěkém zvyku užívání make-upu. „Maskováním si vytváříme ‚druhou tvář‘ a různost masek se odvíjí od škály způsobů, jakými kultury tuto druhou tvář ve vztahu k té první vykládají.“⁹² Pokud bychom vzali předešlou citaci ještě obrazněji, tak tímto

⁸⁹ Donald Pollock. „Masks and the Semiotics of Identity“. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*. 1995, 1.3, s. 584.

⁹⁰ Victor Turner. „Betwixt and Between“. In: Týž. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*, s. 105.

⁹¹ Radek Chlup. „Struktura a antistruktura: Rituál v pojetí Victora Turnera I“. *Religio: Revue pro religionistiku*. 2005, 13.1, s. 19.

⁹² Grimes. *Beginnings*. s. 79.

„druhým obličejem“ nemusí být pouze obličej nebo oblast hlavy, ale naše celé tělo.⁹³ To, jakým způsobem chodíme, jak se oblékáme, jaký máme účes, jak mluvíme a obecně, jak se chováme, to všechno je naše maska, tedy jakási sociální symbolická soustava, která popisuje (ale zároveň i ovlivňuje) naše zařazení do širšího celku (rodiny, společnosti, kosmu). Z předešlého vyplývá, že u maskování nemusí přitom nutně jít o to, aby maskovaný nebyl poznat. Škraboška/maska v mnoha případech slouží jako pouhý signál, že daný člověk provádí akt maskování. Jinými slovy tím připoutává pozornost ke skutečnosti, že si nyní máme více než kdy jindy všimnout pozice, kterou daný člověk v širším celku zastává. Činy a jednání takto označeného jedince začneme podvědomě vnímat s větší symbolickou citlivostí.

A právě s tímto momentem vědomě a systematicky pracují organizátoři a účastníci Sametového posvícení. Jejich základní snahou je rozjitřit v divácích (a v určitém smyslu i u aktivních účastníků) psychofyzickou citlivost k symbolům, resp. ke všem třem hlavním charakteristikám, které jsou symbolům vlastní, tedy kondenzovanosti, schopnosti propojit protikladné významy a navázat vztah mezi čistě fyziologickými procesy jednotlivce s obecnějšími společenskými fenomény. Zároveň se ovšem snaží divákovi v podobě celého průvodu poskytnout i jakousi symbolickou potravu, na kterou mohou tuto svou schopnost následně aplikovat.⁹⁴ Výsledkem má být, že diváci budou o předvedených tématech uvažovat nikoliv a pouze čistě utilitárně přímočarým způsobem (tj. co tím chtějí říci), ale že k nim budou jednotlivá témata promlouvat na úrovni symbolické, pro kterou je charakteristická právě nedořečenost, schopnost zahrnout v sobě protiklady a také samozřejmě propojení pochodů psychických s těmi tělesnými. Z jistého hlediska tedy nejde primárně o to předat určité sdělení, ale uschopnit diváka, aby se k tématům vztáhnul symbolickým způsobem, a to buď vědomě, ale ještě spíše jaksí hlubinně (často jedinou vědomou reakcí diváků je právě luštění onoho „sdělení“, což ovšem neznamená, že v nich témata nerezonují jakýmsi subtilnějším způsobem). Tento moment symbolického zakoušení má přitom být oním transformativním okamžikem, podobně jako je tomu i v rituálech. Masky společně s dalšími prvky jsou nástroji, které to mají umožnit. Zda a jakým způsobem se to skupinám případně daří, bude předmětem následujícího příspěvku Evelyne Koubkové.

⁹³ V tomto kontextu je zajímavé srovnat, co Alena Rybničková píše o vztahu záměru a postoje účastníků happeningů. Postojem přitom nemyslí pouze jakési naše mentální nastavení, ale zejména postoj fyzický, který zrcadlí naše životní hodnoty a názory: „Happening je osobní a navíc fyzická akce, tím se liší od tiskové zprávy, článku, petice apod. Člověk přináší osobní svědectví a je v něm vidět celý, je vnímán po všech stránkách, i těch, které si ani neuvědomuje, vydává se všanc, i když jedná v úloze.“ (viz. str. 125).

⁹⁴ Tento proces vlastně není oddělen, probíhá paralelně, nicméně z důvodu popisu je nutné ho rozdělit do sekvence.

Roztančené kbelíky

Evelyne Koubková

Mezi neziskovými organizacemi, které se zúčastnily Sametového posvícení 2013, byl i Člověk v tísni, konkrétně jeho sekce zabývající se projekty sociální integrace. Členové této pobočky se různou měrou podíleli na přípravách a vytvořili také skupinu, kterou bylo možné sledovat při performanci v průvodu 17. listopadu. S těmito lidmi jsem se opakovaně potkávala a celý proces jsem se snažila dokumentovat.

Poprvé jsem se setkala s Romanou Bartůňkovou, pod jejímž vedením se účast této pobočky na průvodu uskutečnila. Během rozhovoru, který jsme spolu natáčely, mne pozvala ke sledování přípravného workshopu na výrobu *laterny*.⁹⁵ 17. listopadu jsem strávila skoro celý den natáčením této skupiny, od závěrečných příprav až do konce průvodu, a přibližně o měsíc později jsme se opět sešly s Romanou Bartůňkovou a natočily jsme závěrečný rozhovor.

Během sledování skupiny při přípravách, samotném průvodu i v rámci rozhovorů mne především zajímalo, jak tvůrci pracují s původním nápadem a jak ho formují pro potřeby průvodu. Zde bych ráda tento proces popsala, porovnal výslednou performanci se záměrem tvůrců a pokusila se o celkové zhodnocení. Pozornost budu věnovat také zacházení s tématem satirickou formou, které celý proces ztvárnění výrazně ovlivnilo.

Můj výzkum se týkal výhradně tvůrců a aktérů performance skupiny Člověka v tísni, a proto se zde mohu celým procesem zabývat jedine z této perspektivy. Zvláštní pozornost by si nepochybně zasloužila i recepce na straně diváků, což však již bohužel přesahuje intence tohoto článku. Budu-li tedy v následujícím textu používat pojem „sdělení“, mám zde na mysli původně zamýšlené sdělení tvůrců. Mluvím-li potom o jeho předání, nehodlám tím naznačovat jeho neměnnost, pouze jeho vyslání od tvůrců směrem k divákům s nadějí, že bude jako takové pochopeno. O výsledném sdělení či sdělení ve vlastním slova smyslu, které se vytvářelo mezi diváky a členy průvodu, však v tomto článku nepojednávám, neboť by to vyžadovalo extenzivnější výzkum zahrnující množství rozhovorů s přihlížejícími diváky.

⁹⁵ Jedná se o velký objekt, který je nesený v průvodu každou ze skupin. Termín *laterna* pochází z Basileje, kde se koná průvod nazývaný Fasnacht a odkud ho organizátoři Sametového posvícení přejali (v němčině „die Laterne“). Jedno z pravidel účasti na Sametovém posvícení předepisuje, že každá skupina v průvodu musí nést tzv. *laternu*, velký objekt, díky němuž je (mimo jiné) skupina rozpoznatelná. Tento pojem sice přešel do běžné slovní zásoby účastníků, ale *laterny* během Sametového posvícení nejsou rozsvícené. Abych se vyhnula nejasnostem, v dalším textu se termínu vyhýbám.

Ztvárnění nápadu

Neziskové organizace, které se Sametového posvícení účastní, se touto cestou snaží přitáhnout pozornost veřejnosti ke konkrétním tématům, jimiž se ve své běžné praxi zabývají. Ztvárnění tématu v průvodu ovšem vyžaduje jeho přenesení do prostředků vyjádření, které mají skupiny k dispozici a které jsou převážně nonverbálního charakteru. Pokud dojde i k zapojení verbální složky, neměla by být rozhodně dominantní a jazyk by měl být užíván hravým, netradičním způsobem.

Vzbuzení zájmu má samozřejmě pro tvůrce význam tehdy, když se ho podaří vztáhnout ke konkrétnímu tématu. Touha apelovat na aktuální problémy vede ke snaze poukázat na dané téma co nejzřetelněji a nejsrozumitelněji, i když k tomu dochází netradičním způsobem. Vypořádat se s tímto napětím je výzvou pro všechny účastníky Sametového posvícení, ať už si toho jsou, nebo nejsou vědomi. Podobný úkol je před většinu skupin postaven poprvé a často znamená konflikt mezi záměrem a formou. Zatímco záměr občanských iniciativ není ve své podstatě vzdálen motivaci organizátorů běžné politické demonstrace, neboť se snaží poukázat na konkrétní problematiku, forma karnevalového průvodu a užití satiry představuje zcela odlišný žánr, nevhodný k efektivnímu, přímému sdělení faktů.

Průvod nezahrne diváka informacemi, ale podněcuje jeho zájem a vzbuzuje odezvu. Může být ideální k vytvoření působivých vjemů, které na diváka zapůsobí na různých úrovních. Jak píše Catherine Bell:

Kvality performance mohou být analyzovány z několika hledisek, která se překrývají. Zaprvé performance komunikují na více smyslových úrovních, většinou zahrnují výraznou vizuální složku, pozoruhodné zvuky a někdy i hmatové, čichové a chuťové podněty. Když pochodují s davem, pláčou při tragickém představení nebo tleskají nepřesvědčivému politikovi, i ti méně entuziastičtí členové publika jsou kognitivně a emocionálně vtaženi do komplexní smyslové zkušenosti, která také může předávat mnoho různých sdělení. Síla performance tedy spočívá do velké míry v působení zvýšené vícesmyslové zkušenosti, kterou nabízí: člověku není ani tak něco sdělováno či ukazováno, jako je veden k tomu, aby to zakoušel.⁹⁶

Tím se zároveň přibližují k jinému významnému rysu Sametového posvícení, který sdílí s rituály⁹⁷ a dalšími veřejnými akcemi, a tím je fyzická účast aktérů. Již tím, že jsou významy, které v Sametovém posvícení figurují, nejen zobrazovány či jinak zprostředkovány, nýbrž přímo ztělesňovány – a stejně tak fyzická je i přítomnost diváků –, dochází k podstatné transformaci těchto významů. Odborník na rituály Ronald Grimes kritizuje ty, kdo „[...] považují rituály za ztvárnění mýtů, teologických idejí či morálních principů. Výsledkem

⁹⁶ Catherine Bell. *Ritual: Perspectives and Dimensions*. New York – Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 160.

⁹⁷ Podrobně se podobnostmi Sametového posvícení a rituálů zabývá stať Radka Chlupa „Symbolická účinnost v Sametovém posvícení“.

těchto názorů je redukce rituálu na pouhou ilustraci nebo zacházení s tělem, jako kdyby k rituálu přímo nenáleželo.“⁹⁸ Právě tělo často prozrazuje významy, které nebyly zamýšlené, což je však nečiní méně pravdivými. Do výrazu jednotlivých skupin se dostávají zcela nové a nečekané významy už jen tím, že se lidé kupříkladu hýbou do rytmu, spontánně vydávají zvuky a vyjadřují emoce, které se nemusejí zcela shodovat se sdělením, jež bylo původním záměrem.

O to zajímavější (či komplikovanější) je situace diváka, který se snaží viděné analyzovat. Během Sametového posvícení jsem vícekrát zaslechla hovory přihlížejících, kteří měli tendenci uhodnout, koho představuje která maska a který předmět, a pokusit se tak odhalit významy, které do performance „vložíli“ tvůrci. Mezi podněty, které na diváky působily, však tvořily tyto zamýšlené významy pouze jednu ze složek. Ze strany diváků bylo na místě ptát se na základě pozorování po sdělení předávaném danou performancí, ale ne po onom původním, zamýšleném sdělení, které by bylo možné očistit od jiných významů.

Zatímco specialisté na rituály typicky přicházejí do styku s existujícími rituálními tradicemi a snaží se dešifrovat různé vrstvy jejího významu, já jsem se nejprve seznámila se záměry tvůrců a až potom jsem pozorovala jejich vystoupení. Díky tomu jsem měla příležitost sledovat právě transformaci, kterou původní záměry prošly při zpracování tématu a také při samotném vystoupení. Pokusila jsem se konfrontovat zamýšlené významy s těmi, které přinejmenším na základě mého, nutně subjektivního, pozorování vyplynuly při vystoupení v průvodu na povrch. Snažila jsem se sledovat mechanismy, jimiž bylo původně zamýšlené sdělení předávané, a poukázat na způsoby, jimiž by se dalo docílit vyšší srozumitelnosti v souladu se záměry tvůrců.

Roztančené kbelíky⁹⁹

Skupina reprezentující na Sametovém posvícení *Člověka v tísní* čítala asi dvacet lidí. Na sobě měli pozoruhodné kostýmy – červené kbelíky na hlavách, černé kabáty, bílé rukavice a šály a v rukou košťata a smetáky různých velikostí. Většinu času vesele tančili do rytmu bubnu. Žena kráčející v čele skupiny, jakási její vedoucí, dodávala všem neustávající podporu a energii a neúnavně křičela po celou cestu do tlampače. Několik členů skupiny neslo zelený kontejner vytvořený z kartonu, z něž visely vycpané části oblečení. Další účastníci rozdávali divákům satirické letáky, tzv. pamflety.

Lidé s kbelíky na hlavách měli představovat netolerantní občany s radikálními postoji vůči menšinám a všem těm, kdo jsou v nějakém směru odlišní. Záměrem těchto „čističů“ bylo odstranit ze společnosti všechny, kdo jsou jiní. Výsledek jejich snah byl reprezentován kontejnerem na odpad, z něž trčely různé části lidských těl. Pod kabáty „čističů“ se skrývaly nápisy

⁹⁸ Ronald L. Grimes, *Beginnings in Ritual Studies*, s. 66.

⁹⁹ Na videu „Od myšlenky ke kbelíku“ se můžete podívat na to, jak Romana Bartůňková, organizátorka skupiny *Člověka v tísní*, mluvila 12 dní před průvodem, i na samotné Sametové posvícení: <https://vimeo.com/86100770>.



Armáda čističů uklízí svět od nepřizpůsobivých, Člověk v tísni, 2013



Pod oblečením skrytá motivace čističe, Člověk v tísni, 2013

představující jejich skryté frustrace, které promítají na menšiny, k nimž se chovají netolerantně. Členové skupiny měli tyto nápisy odkrývat během průvodu na základě interakce s vedoucí skupiny, která je oslovovala tlapačem. Tímto způsobem měly být odkryty skutečné motivace „čističů“ k jejich chování.

Organizátorka výroby masek Romana Bartůňková předpokládala, že sdělení bude jasné ze samotného vzezření skupiny. Jestli a do jaké míry bylo sdělení opravdu srozumitelné, je ovšem otázkou. Pokud pochopitelné nebylo nebo ne úplně, pak je zapotřebí identifikovat slabá místa v procesu jeho předání.

Formování tématu

Téma performance Člověka v tísní vystalo velmi spontánně. Protože členové dané pobočky pracují na projektech sociální integrace, mají všichni blízký kontakt se sociálně, ekonomicky, etnicky a jinak znevýhodněnými lidmi. Nápad tematizovat v průvodu rasistická a jinak netolerantní hnutí, či obecně xenofobní názory s nimi spojené, se proto ihned ujal.

Zatímco téma se setkala s okamžitým přijetím, co se týče způsobu ztvárnění, názory se lišily. Při řešení konkrétních postupů se projevy individuální motivace těch, kteří přebrali iniciativu. Žofie Hradílková, která dala první impuls k účasti na Sametovém posvícení, se především těšila na výrobu propracovaných masek, zatímco pro Romanu Bartůňkovou bylo hlavní oslovit veřejnost a kreativita se pro ni stala spíše přidanou hodnotou aktivismu. Nechtěla celou přípravou strávit víc času, než bylo nutné, a proto se snažila ztvárnit téma jednoduše, ale výrazně. Namísto náročné výroby masek tak Romana navrhla, aby si členové skupiny nasadili na hlavu kbelíky. Její nápad nepostrádal pragmatismus, ale ani smysl pro humor, a tak byl snadno přijat a Romana se ujala organizace příprav. Žofie se postupně do příprav přestala zapojovat kvůli svému pokročilému těhotenství.

I tak si ale příprava masek vyžádala nemálo času. Kbelíky bylo zapotřebí upravit, aby seděly na hlavách, k tomu se vyráběly kostýmy s nápisy a také kartonový kontejner na odpad, který měla skupina nést jako laternu. Původně bylo v plánu se kromě vizuální stránky zaměřit i na další prostředky přenosu sdělení. Skupina měla například pochodovat jako „armáda čističů“. Na podporu tohoto dojmu byl povolán také bubeník, který měl skupinu doprovázet. Zmiňovány byly i „zlověstné zvuky“, které budou účastníci vydávat, neboť budou „ti zlí, kteří chtějí mít čisté ulice a čistá města, budou chtít vyčistit společnost od nějakého odpadu.“¹⁰⁰ Zamýšlené sdělení bylo příliš komplexní na to, aby bylo možné ho pochopit pouze z vizuálního projevu skupiny, jenže na přípravu dalších složek nezbyl dostatek energie ani času.

Ze zamýšleného pochodu zlověstné armády čističů zbyly kromě masek jen úder bubny. Místo pochodování a zlověstných zvuků si členové skupiny užívali chůzi do rytmu a dokonce tančili se smetáky v rukou. Jediné vysvětlení spočívalo kromě letáků v tom, co říkala žena vedoucí skupinu do tlap-

¹⁰⁰ Romana Bartůňková, 5. 11. 2013.

pače. Interagovala se členy skupiny, kteří si potom měli odkrývat nápisy pod kabáty, a oslovovala i kolemjdoucí diváky, aby se jich ptala na jejich skryté frustrace a strachy. Ale přesný průběh a načasování těchto akcí nebyly zdaleka tak jasné jako podoba kostýmů, jež budou mít účastníci na sobě. Na maskách bylo nutné více pracovat, a tak byly ostatní prostředky zanedbány.

Organizace

Organizace a vztahy mezi účastníky sehrály podstatnou roli. Tím spíše, když Romana Bartůňková onemocněla a nemohla se na průvod 17. listopadu dostavit. Sledovat, jak si s touto situací skupina poradí, bylo nesmírně zajímavé.¹⁰¹

Zmiňovaná pobočka Člověka v tísní zahrnuje lidi mladšího až středního věku, mezi nimiž panují velice přátelské vztahy. Často začínají jako dobrovolníci, kolegové se běžně setkávají i mimo práci a tráví společně volný čas. Dokonce ani někteří bývalí zaměstnanci neztrácejí pocit, že k organizaci patří. Mezi kolegy sice existuje jistá hierarchie, ale celková atmosféra je neformálnější než v běžné firmě.

Přístup Člověka v tísní k Sametovému posvícení by se dal na jedné straně popsat jako profesionální, ale zároveň nepostrádal ani notnou dávku spontaneity. Několik iniciativnějších a kreativnějších lidí se ujalo příprav, další lidé se později připojili jen k samotnému pochodu. Způsob organizace celého podniku se do velké míry podobal ostatním projektům, na nichž tito lidé běžně pracují. Ti, kdo o to měli zájem, mohli s podporou svého nadřízeného věnovat část pracovní doby přípravám na Sametové posvícení, neboť to bylo vnímáno jako jeden ze způsobů propagace aktivit Člověka v tísní.

Romana Bartůňková, která se ujala organizace příprav, byla silně zaujata daným tématem a způsobem, jak ho ztvárnit. Svou vlastní roli v celém procesu spíše podceňovala a raději mluvila o „kolektivní myšlence“, která vznikla nabalováním nápadů různých lidí. Sama mi řekla, že neměla v úmyslu stát se vůdcem skupiny, ale že „to tak dopadlo“, protože se ujal její nápad. Ale právě skrze tento její nápad s červenými kbelíky nabyla celá řada velkých i malých problémů, s nimiž se Romana a její kolegové setkávali u svých klientů, konkrétní podoby.

V den průvodu se skupina náhle ocitla bez autorky celého konceptu, neboť Romana onemocněla. Svým zastupováním pověřila kolegyni Anetu, která se aktivně podílela na celých přípravách, ale do té doby zůstávala spíše v pozadí. Další pomoc přišla neočekávaně od Žofie, prvotní iniciátorky účasti na Sametovém posvícení, která na průvod dorazila navzdory pokročilému stupni těhotenství.

Přesto ještě asi tak půl hodiny před začátkem průvodu nebyla jasná řada bodů. V té chvíli jsem seděla se skupinou v kavárně, kde někteří účastníci stále ještě probírali podstatné otázky – jak se budou pohybovat, kdo ponese kontejner na odpad, kdo bude rozdávat letáky a jakým způsobem budou členové skupiny odkrývat nápisy skryté pod kabáty. Teprve v této

¹⁰¹ K této části se váže video „Podoby vůdcovství“: <https://vimeo.com/86104030>.

chvíli připadla zásadní role ženě, která měla skupinu vést a doprovázet slovním projevem do tlampače v průběhu samotné performance.

Tou byla Máša, výtvarnice, která vytvářela masky a kostýmy (kbelíky a trička s nápisy), a intenzivně se tedy podílela na přípravě průvodu. Zнала se s Romanou Bartůňkovou a jejími kolegy, ale nepracovala pro Člověka v tísní. Vybrali si ji pro výrobu masek místo výtvarníků, které jim nabízeli hlavní organizátoři Sametového posvícení, protože ji znali a nemuseli jí zobrazovanou problematiku dlouze vysvětlovat. Její osobitý a značně excentrický projev mne zaujal již během příprav; jako zkušená slamerka¹⁰² byla jasnou kandidátkou na postavu, která skupinu v průvodu povede mluveným slovem. Ale teprve pod tlakem, jenž těsně předcházel průvodu, začala Máša členům skupiny dávat instrukce a ti jí pozorně naslouchali. Výsledný dojem z Člověka v tísní na Sametovém posvícení nakonec do velké míry vycházel z Mášinych improvizovaných pokynů, rozdaných skupině těsně před začátkem, a přímo z jejího verbálního projevu během průvodu.

Skupina neměla čtyři vůdkyně, které by zápolily o tutéž pozici. Naopak, každá z nich měla vlastní druh autority a role v celém procesu. Žofie byla iniciátorkou, které náležel prvotní impulz k samotné účasti. Romana zformovala myšlenku do konkrétní podoby. Aneta byla sice nejméně výraznou vůdkyní, ale svou přítomností a aktivním podílem od začátku až do konce jako jediná z Člověka v tísní zajistila kontinuitu tohoto procesu. Čtvrtá byla Máša, kreativní a energická osobnost, která dodala přípravám i konečnému výstupu v průvodu potřebnou dynamiku.

Průvod

Člověk v tísní byl pravděpodobně jednou z nejvýraznějších skupin v průvodu na pohled i na poslech. Červené kbelíky se jasně odlišovaly od všech ostatních masek. Oproti tomu kartonový kontejner nebyl dost velký, aby bylo možné ho v proudu masek zaregistrovat. Skupina byla i značně hlasitá díky bubeníkovi a Máše, která s neúnavnou energií křičela po celou dobu do tlampače. Její projev sestával z hesel týkajících se zobrazovaného tématu, ale postupně se stával spíše bezobsažným. Jen rytmus a tón Mášina hlasu, jenž byl záměrně agresivní a obviňující, přetrval.

Proud Mášinych slov byl působivý, ale ne vždy plně srozumitelný. Tlampač, jež Máša používala, nebyl navíc většinu času zcela funkční. Ovšem i kdyby byl, spoléhat se do tak velké míry na verbální projev by nebylo nejmoudřejší. Pozorovatelé průvodu byli nutně zahlceni mnoha podněty a nemohli se plně koncentrovat na obsah Mášinych slov. Navíc ani odhalování nápisů skrytých pod kabáty nebylo dobře viditelné a naprosto zaniklo v proudícím davu.

¹⁰² Heslo na anglické wikipedii definuje tzv. slam poetry takto: „Slam poetry je soutěží, v níž básníci čtou či recitují své původní dílo. Tato vystoupení jsou následně hodnocena na číselné škále členy publika, kteří byli předběžně vybráni.“ *Wikipedia.org* [online]. 3. 11. 2015. Dostupné z: http://en.wikipedia.org/wiki/Slam_poetry. Principem slamů ale není jen účast v soutěži. Jedná se o svébytný žánr, jenž se dá považovat za alternativu ke klasické literární poezii. Zmiňovaná Máša dlouhodobě vystupuje pod pseudonymem Bio Masha.



Roztančení čističi, Člověk v tísni, 2013



Hlavní čistička povzbuzuje v úklidu, Člověk v tísni, 2013

Ale efekt těchto dvou prvků, Mášiny řeči a odhalování nápisů, se neztratil, pouze se přesunul na jinou rovinu. Namísto vlivu na diváky zapůsobil na samotnou skupinu účastníků, která byla sjednocena pod Mášíným vedením. Její členové očekávali své momenty živé interakce s vedoucí skupiny, což je udržovalo v aktivním postoji během celého průvodu.

Přestože nenastal zamýšlený efekt mašínující armády čističů, skupina neupadla ani do stavu znuděnosti či letargie. Kromě závěrečné fáze, kdy již na všechny zúčastněné dopadla únava, si členové skupiny Člověka v tísní akci zjevně užívali a vesele tančili s košťaty v rukou. Pod vedením bubenicového rytmu a Mášina nevyčerpatelného projevu působil jejich tanec téměř nakažlivě.

Atmosféra vyvolaná touto skupinou byla sice působivá, ale ambivalentní. Hlavní prostředky, které měly vysvětlovat význam sdělení (obsah ústního projevu, odhalování nápisů), nepůsobily bohužel dostatečně jasně a srozumitelně. „Čističi“, kteří měli vyhlížet zlověstně, místo toho vesele tančili v průvodu s kbelíky na hlavách. Toto radostné křepčení stálo v matoucím kontrastu k agresivnímu tónu Mášina hlasu, kterému navíc nebylo vždy dobře rozumět.

Satira

Jedním z důvodů, proč Člověk v tísní působil rozporuplně, může být užití satiry. V pravidlech účasti na Sametovém posvícení stojí, že vybrané téma musí být ztvárněno satirickým způsobem. Ale zdá se, že je považováno za samozřejmost vědět, v čem satira spočívá. Organizátoři celého průvodu témata a jejich ztvárnění pouze konzultují s jednotlivými skupinami a pomáhají jim je rozvinout přiměřeným způsobem. Záleží na každé skupině, do jaké míry se bude pokyny organizátorů řídit.

Přitom ani teoretikové satiry nemají jasno v jejím vymezení. Většinou se zabývají čistě literární satirou, která však není v klasickém smyslu samostatným žánrem, ale spíše „modem komunikace“, který často naopak různé textové formy zneužívá.¹⁰³ V tomto smyslu snad můžeme bez problému hovořit i o jiných než textových podobách tohoto modu komunikace, jehož záměrem je zesměšnit, a tak kritizovat konkrétní osoby, události či společenské problémy.

Charakteristické pro satiru je, že zamýšlené obsahy sděluje nepřímou. Pomocí narážek poukazuje na přítomnost výsměchu, pro jehož pochopení je zapotřebí aktivity recipienta, který satiru propojí s vlastními zkušenostmi a znalostí kritizované problematiky.¹⁰⁴ Podobného efektu lze samozřejmě docílit nejrůznějšími způsoby, z nichž ty nejužívanější (typizace, karikatura, nadsázka, zvýraznění zvířecích charakteristik člověka, resp. jeho tělesnosti) jsou dobře popsány, ale kreativita satiry nezná mezí, nehledě na neohraničenost výchozího pojmu. „Již rozporuplnost jednotlivých badatelských

¹⁰³ Harald Kämmerer – Uwe Lindemann. *Satire: Text und Tendenz*. Berlin: Cornelsen Verlag, 2004, s. 11.

¹⁰⁴ *Tamtéž*, s. 11.

pozic při posuzování satiry, jejích jednotlivých cílů a technik, poukazuje na jedno ze specifik satiry samotné, totiž na její velkou formální, technickou a tematickou otevřenost.“¹⁰⁵

Vystihnout konkrétní prostředky, kterými se dá satirického efektu dosáhnout, je proto poměrně obtížné, a to tím víc, jedná-li se o satiru, které nemá být dosaženo jazykovými či literárními prostředky, na něž se většina teorií upíná. Protože ani organizátoři Sametového posvícení nevytvořili žádný směrodatný návod, pokusila jsem se analyzovat způsoby, jakými si se satirickým zpracováním tématu jednotlivé skupiny poradily. Dospěla jsem tak k obecnému závěru, že dosahovaly satiry zveličením, inverzí (ironií) nebo spojením nesourodých prvků. Tyto zachycené typy však rozhodně nejsou striktně odděleny ani nepokrývají celou šíři možností, jak satiru uplatnit.

Zveličení současné situace bylo během Sametového posvícení 2013 pravděpodobně nejběžnějším způsobem dosažení satiry. Tuto variantu dobře vystihuje filozof a spoluorganizátor happeningů Václav Němec: „Naši politici mají tendenci parodovat sami sebe, často není potřeba to nikam posouvat, stačí zopakovat, nebo už jen jemně dotáhnout, co oni sami už udělali nebo řekli. V podstatě oni sami nám ty happenings vymýšlí.“¹⁰⁶

Téma Člověka v tísní by se dalo popsat jako problematický vztah mezi dvěma druhy lidí naplněný netolerancí. Podobná témata zabývající se vztahem mezi dvěma skupinami ztvárňovaly i další iniciativy, ale v jejich případech byly vždy zobrazeny obě skupiny. Tak bylo možné ukázat i vztah mezi nimi ve formě určité akce a reakce. Například Greenpeace zobrazili domky, které zděšeně utíkaly před těžbou. Téma, které se podobně jako u Člověka v tísní týkalo xenofobních postojů ve společnosti, náleželo iniciativě Tosara. Ta ztvárnila učitelku a romské děti se dvěma tvářemi, jednu dítěte hodného, druhou zlobivého.

Oproti tomu Člověk v tísní zobrazil pouze tu skupinu, která měla být negativní. Červené kbelíky přetvořily členy organizace v přesný opak toho, za co se pokládají. Stali se „čističi“, kteří chtějí ze společnosti odstranit všechny, již jsou něčím odlišni.

Tato velmi dobře provedená inverze obsahovala potenciální nebezpečí nepochopení. Členové skupiny tuto hrozbu sami refleктоvali, když si na sebe brali masky a žertovali přitom o riziku, že je někdo zbije, protože je bude pokládat za neonacisty. V této snad zprvu nevědomé obavě je možné vidět důvod, proč bylo celé sdělení strukturováno natolik komplexně. Aby bylo téma pochopeno správně, byla vytvořena trička s nápisy, které měly být odhaleny během interakce s vůdkyní skupiny. Tento komplikovaný rys projevu Člověka v tísní měl vysvětlovat, že členové skupiny ve skutečnosti nejsou tím, koho představují, a zároveň že kdokoli z přihlížejících by podobným „čističem“ mohl (byť neuvědoměle) být. Pro průvod pohybující se v zalidněných ulicích byl ale tento prvek těžko usledovatelný, a tedy zcela nevhodný.

¹⁰⁵ *Tamtéž*, s. 23.

¹⁰⁶ Cit. dle Olga Věra Cieslarová. „Chvála zlosti: Satira jako forma kreativní transformace negativních emocí“. In: Markéta Machková et al. *Satira. Maska. Happening*. Praha: Eliška Kosová, MAKE detail, 2013, s. 67.

Domnívám se, že touha myšlenku dovysvětlit celkovému projevu skupiny spíše uškodila. Mnohem přínosnější by bylo, kdyby byla satirická inverze použita rozhodně a jednoznačně na všech rovinách. Skupina pochodující jako armáda za zvuků bubnu a agresivního projevu s xenofobní tematikou mohla dobře vystihovat onu satiru zneužitou formu, v tomto případě formu demonstrace hnutí charakteristického kritizovanými názory. Inverze by měla být zřetelná ze všech prostředků, které předávají sdělení, aby působily ve vzájemném souladu, aby byl satirický efekt nezpochybnitelně přítomný a jasně srozumitelný. Jako poukaz na přítomnost satiry by i pro letmého diváka zcela stačily červené kbelíky na hlavách účinkujících a další dovysvětlování by nebylo zapotřebí.

Závěr: cesta od tématu ke sdělení

Předat zamýšlené sdělení prostřednictvím performance v průvodu za použití především nonverbálních prostředků je složitý proces, jehož průběh rozhodně není přímočarý. Spíše je možné si ho představit jako řadu drobných transformací původní myšlenky, která je nakonec ztělesněna v průvodu coby určité sdělení.

Nejprve je nutné vybrat a formulovat nápad, v rozebíraném případě xenofobní postoje v české společnosti a na nich založená hnutí. Ten se poté přetváří do prostředků sdělení – do masek, kostýmů, hudby, pohybů atd. Jak je patrné, prvotní artikulace tématu může být poměrně vágní a dochází jasnějšího ukotvení až skrze konkrétní prostředky vyjádření. Vymýšlení a výroba masek a dalších vizuálních atributů dává celému tématu jasnější ráz i kvůli své materialitě, skrze niž se lze k zobrazenému tématu lépe vztáhnout. Každý z účastníků obdrží „svůj“ kbelík a další potřebné vybavení „čističe“, díky němuž se snáze identifikuje se skupinou i s tématem, které by jinak zůstalo silně abstraktní.

Když potom nadejde čas vlastního výstupu, skupina své sdělení předvede, doslova řečeno ztělesní skrze svou účast v průvodu. Tento proces mohou také významně ovlivnit osobní vztahy mezi účastníky a organizace skupiny. Celý průběh příprav, míra účasti a iniciativy jednotlivých členů skupiny, míra formálnosti či spontaneity, nutnosti organizace shora a podoba podpory ze strany nadřízených se odrazí ve výsledné performanci. V případě Člověka v tísní se spontaneita a demokratická podoba organizace projevila na jednu stranu v nedotaženosti některých rysů příprav, na stranu druhou ale také schopností improvizace v den průvodu, když nemohla dorazit hlavní organizátorka Romana Bartůňková.

V případě Sametového posvícení se navíc musí každá ze skupin podřídit celkovému rámci průvodu. Je nutné respektovat základní pravidla, z nichž nejdůležitější spočívá v satirickém pojetí tématu. Protože univerzální recept na satiru pravděpodobně neexistuje, probíhá satirické zpracování v závislosti na každé skupině více či méně spontánně nebo naopak nuceně. Přenést se od závažného problému ke vtipu vyžaduje určitý odklon od přímočaré logické cesty. Nápad s armádou „čističů“ obdařených kbelíky naprosto vyhovoval tomuto požadavku spontánní kreativity a vtipu.

Silnou stránkou skupiny Člověka v tísní byla bezpochyby také vizuálnost. Červené kbelíky byly velmi výrazné a odlišné od jiných masek. Problém ale spočíval v příliš velkém metaforickém skoku od původní myšlenky, která měla být kbelíky vyjádřena. Nosnější by bylo užití běžnější metafory, kterou by bylo možné přenést do vizuální podoby. Z kbelíků nebylo možné vyvodit, že lidé, kteří je mají na hlavách, představují netolerantní občany. Už samotný posun od kbelíku na hlavě k někomu, kdo uklízí, je vcelku velký a nejasný. Domnívám se, že spontánní nápad vzít si na hlavu kbelíky byl sám o sobě natolik chytlavý, že už pak během dalšího promýšlení vzhledu skupiny nebyl zpochybňován. Tím pádem už nebyl znovu vztahován k prvotní ideji, kterou měl reprezentovat, což se projevilo jeho nesrozumitelností.

Kartonový kontejner na odpad, z něhož se stal kontejner na lidský odpad, byl oproti tomu postaven na mnohem srozumitelnější metafoře, která mohla být efektivní. V tomto případě ovšem příprava selhala na zcela praktické rovině, neboť objekt nebyl dostatečně velký a výrazný, aby ho někdo zaznamenal.

Podobně zanikla i většina verbálního sdělení, které mělo výrazně napomoci porozumění. Psané i mluvené slovo bylo sice použito netradičně a zajímavě, ale byla mu svěřena příliš významná vysvětlující úloha, kterou nemohlo dostatečně naplnit. Bylo by nutné přemýšlet nejen o obsahu užitých slov, ale i o možnostech diváků tato slova slyšet či přečíst. Šance zachytit mluvené slovo či obsah nápisů pod kabáty byla mizivá, natož pak příležitost všimnout si ve víru všemožných podnětů interakce mezi vedoucí skupiny a některým z „čističů“, po níž dotýčný odkryl svůj nápis. Nevhodnost těchto prvků byla podle mne do velké míry zapříčiněna opomenutím hlavních organizátorů průvodu. Ti považovali Člověka v tísní za jednu z nejsoběstačnějších skupin, a tak podcenili komunikaci s ní. Na rozdíl od jiných iniciativ se však tato skupina účastnila Sametového posvícení poprvé, a tak postrádala základní představu o podobě průvodu a možnostech, které účastníkům nabízí.

Romana Bartůňková opakovaně zmiňovala jednoduchost své koncepce. Tato jednoduchost se bezpochyby týkala výrazného vzhledu skupiny a způsobu výroby masek a kostýmů. Stála ale v naprostém kontrastu ke komplikované struktuře přenosu sdělení. Podle mne tento rozpor pramení z toho, že Romana podcenila svou vůdčí pozici. Kdyby se neomezila na pouhou vizualizaci a plně přijala svou autoritu, mohla lépe ovlivnit celkové pojetí tématu a jeho ztvárnění na všech úrovních současně. Předpokládám, že by potom uchopení tématu i všech prostředků k jeho vyjádření proběhlo na základě stejného principu efektivní jednoduchosti.

Vliv autority konkrétních osob na výsledný dojem byl v tomto případě obzvláště důležitý, neboť právě Romana Bartůňková, která řídila veškeré přípravy, nemohla být přítomna samotnému průvodu. Skupina si s touto situací poradila velmi dobře díky Mášině energickému vedení. Ale aspekt, který byl nejméně ukotvený a připravený, pochod vojenského charakteru, zcela vymizel z výsledného výstupu. Nepochybně by se vyplatilo tyto pohyby nacvičit předem, neboť tanec s košťaty v rukou, který maširování nahradil, nabral význam, který původně zamýšlenému sdělení zcela protirečil. Pozornost věnovaná pohybové stránce jako nositeli významu byla bohužel výrazně podceněna.

Výsledná ambivalence byla umožněna uplatněním satiry formou inverze, která ovšem nebyla užita reflektovaně. Protože účastníci měli vyjadřovat názory, které byly opakem jejich vlastních, oba aspekty zůstaly ve výsledném vystoupení přítomné, když skupina radostně tančila vedena Mášíným agresivně znějícím verbálním projevem. I invertovaná struktura sdělení může být dobře srozumitelná, ale nebezpečí nepochopení je zde daleko vyšší než u jiných druhů užití satiry. Paradoxem inverze je, že musí být dostatečně konzistentní, tedy přítomná ve všech aspektech vystoupení. Jedině potom může být pochopena jako záměrná. Jakékoli její zmírňování či dovysvětlování působí naopak matoucím dojmem.

Celkové vystoupení Člověka v tísní na Sametovém posvícení 2013 bylo rozhodně kreativní, nabitě energií a působivé. Vyjadřované významy však zůstaly poněkud nejasné, neboť tvůrčímu procesu scházela potřebná kultivace a reflexe. Z mého pohledu je proto do budoucna třeba vést skupiny k tomu, aby nepodcenily žádný ze způsobů vyjádření a všechny užití prostředky opakovaně vztahovaly ke ztvárňovanému tématu.

Symbolická účinnost v Sametovém posvícení

Radek Chlup

Jedním z témat této knihy je analýza hravosti charakteristické pro akce, jež symbolickým způsobem činí vyjádření ve veřejném prostoru – ať už jde o happeningy, nebo o akce typu Sametového posvícení. Alena Rybníčková ve svých kapitolách ukazuje, že happeningy jsou na hravosti založené, a že ačkoli jsou zároveň nesený jasným záměrem namířeným k vnějším cílům, při happeningu je třeba tento vnější záměr vzít do hry a učinit z něj hravé „zaměření“, jež svůj smysl v tu chvíli nachází jen v dané symbolicky namodelované situaci. Otázkou je, proč by politická vyjádření měla mít právě takovouto hravou formu. Některé důvody uvádí již Alena Rybníčková (s. 129): hravý přístup dodává aktivistům nadhled a lehkost, což je užitečné jak pro ně samotné, tak pro účinek na diváky, neboť hravější postoj vede k odlišné odezvě než postoj urputný. Ve své stati se pokusím tyto úvahy dále rozvinout, a to na příkladu Sametového posvícení, u něhož mohou pochybnosti o smyslu celé akce vyvstávat ještě mnohem více než u happeningů. Zatímco happening často ad hoc pomáhá v nějaké konkrétní kauze typu schvalování zákona, čímž své konání pádně ospravedlňuje, Sametové posvícení je naopak díky své „neaktuálnosti“ (viz výše, s. 134–135) pro řešení konkrétních kauz z principu nevhodné, a pochybnosti tak může vyvolávat soustavně. Právě díky tomu může ovšem být vhodnou záminkou k zamyšlení nad hlubším smyslem takovýchto aktivit.

Při svém zamyšlení využiji zejména skutečnosti, že Sametové posvícení se v některých ohledech podobá tradičním rituálům: koná se periodicky v den státního svátku, jehož motivy rozvíjí, přičemž používá řadu symbolických prostředků pro rituály typické (masky, procesí apod.). Srovnání s rituálem nám umožní lépe uchopit problematiku účinnosti symbolického jednání, kterou Sametové posvícení s happeningy sdílí. Jako zvláště důležitý se nám ukáže tělesný rozměr těchto symbolických aktivit a jejich schopnost pracovat s gestem a postojem.

Symbolická účinnost

Jako výchozí bod pro náš rozbor můžeme použít reflexi vztahu happeningu a rituálu, kterou ve výše uvedeném rozhovoru předkládá Václav Němec (s. 59). Podle něj se happening od rituálu liší tím, že má „záměr“ a „poselství“, které vyjadřuje ve veřejném prostoru. Rituál je oproti tomu „čirou hrou, jejímž smyslem je symbolické ztvárnění skutečnosti“, které předpokládá odpoutání od „praktických účelů“. Happening sice s dimenzí hry či symbolické

kého ztvárnění skutečnosti pracuje také, propojuje je ale se snahou o vyjádření politického postoje.

S podobným rozlišením lze jistě souhlasit. Rituál skutečně není typem jednání, jež by bylo zaměřeno na dosažení nějakého cíle v přímočarém slova smyslu. Některé rituály sice jasný cíl mají (léčení, přivolání deště apod.), ale ve srovnání s běžným záměrným jednáním k němu směřují velmi nepřímou a nezaměřují se přímo na něj, nýbrž na vyšší síly, jež mají příslušné účinky ve své moci.¹⁰⁷ Mnohem typičtěji mají rituály cíle nejasné, nebo jich naopak mají nápadně mnoho a je zřejmé, že jsou chápány spíše jako průvodní efekt. To ovšem neznamená, že by rituály žádných cílů nedosahovaly. Rituály na své aktéry nepochybně působí a účinkují. Tyto účinky jsou nicméně dosti komplikované a subtilní a rozhodně nemají povahu něčeho, na co bychom si mohli snadno ukázat prstem. Rituální aktéři samotní tuto účinnost často chápou jako působení na kosmické či božské síly. Z hlediska akademického bádání je ale vhodnější dát existenci takovýchto vyšších sil do závorek a soustředit se na to, co je pro nás přístupné: na účinky, jež rituály mají na ty, kdo se jich účastní.

Možná nejlépe lze tyto účinky pochopit na rituálech, které na první pohled jasně definovaný cíl mají: na léčebných rituálech či obecně jakýchkoli rituálech magického typu, jež usilují o dosažení záměru rituálního aktéra. Klasickým příkladem může být rituální zařikávání středoamerického kmene Kunů, jehož cílem je léčba nesnází při porodu. V kuském pojetí jsou tyto nesnáze způsobeny tím, že děložní síla Muu, která formuje zárodek, překročí své pravomoci a zachvátí duši rodičky. Na pomoc je proto potřeba povolat šamana, který shromáždí ochranné duchy a vnikne s nimi do ženy dělohy. Společně pak putují mytickou děložní krajinou, v níž bydlí rozličná podivná zvířata způsobující ženě bolesti, až dospějí k samotné Muu a svedou s ní zápas. Následuje neméně náročný sestup ven, při němž se tělo ženy uvolní a dojde k porodu. Slavnou interpretaci tohoto léčebného rituálu podal Claude Lévi-Strauss.¹⁰⁸ Léčba tu podle něho spočívá v symbolickém vyjádření situace, která doposud existovala pouze na emocionální rovině. Pacientka na této rovině zakoušela fyzické bolesti, kterým ovšem nedokázala dát žádný smysl. Šaman se svým zařikáváním tyto bolesti snaží zasadit do smysluplného mytického světa, jemuž pacientka věří. Díky tomu dostává žena k dispozici jazyk, jímž může vyjádřit svůj stav, a tím do něj vnést řád a přeuspořádat ho tak, aby se uvolnily i fyziologické procesy.

Příklad s léčebným zařikáváním je názorný, ale v něčem je i zavádějící: budí totiž dojem, že jeho jádrem je jazykové předání jakéhosi myslitelného poselství, které by bylo možné předávat i bez rituálu. Níže ještě uvidíme, že tomu tak není a že v rituálu funguje jazyk odlišným způsobem. Pro tuto chvíli je podstatné, že těžké symbolické účinnosti dosahují rituály mnohem častěji zcela bez jazyka. Jednoduchým příkladem může být rituál na odstranění následků incestu, jež ve své studii o náboženství súdánského

¹⁰⁷ Viz podrobněji níže, s. 186.

¹⁰⁸ Claude Lévi-Strauss. „Účinnost symbolů“. In: Týž. *Strukturální antropologie*. Přeložil J. Vacek. Praha: Argo, 2006, s. 165–181.

kmene Dinků rozebírá britský antropolog Godfrey Lienhardt.¹⁰⁹ Když se u Dinků někdo dopustí incestu, je třeba jej rituálně odčinit a neutralizovat – v opačném případě by mohl vést k neplodnosti či onemocnění. Rituál je jednoduchý: Všichni příbuzní se shromáždí u vodní tůňky a provinilý pár v ní s velkým halasem vykoupou a smyjí z něho incestní poskvrnu. Poté je do téže tůňky ponořen beran, který tím poskvrnu bere na sebe.¹¹⁰ Následně je beran podélně rozříznut, přičemž je dbáno na to, aby řez procházel přesně středem jeho genitálií. Ty mají zjevně představovat společný původ obou incestních partnerů, který je tímto úkonem symbolicky rozdělen na dvě samostatné větve.

V čem spočívá účinek takového rituálu? Zjevně především v tom, že všechny zúčastněné strany se díky rituálu s incestem dokáží vyrovnat a jsou schopny provinilcům prominout. Mohlo by se zdát, že téhož výsledku by Dinkové mohli dosáhnout i bez rituálu – stačilo by prominutí učinit vnitřně. Ve skutečnosti však podobné vnitřní vyrovnání se s problematickou situací není nikdy snadné a nemuselo by se podařit. Rituál dokáže tento obtížný úkol vzít na sebe. Objektivizuje jej a celý proces odpuštění nechá proběhnout na vnější, jasně hmatatelné symbolické rovině, jež je všem zúčastněným stranám společná a jež zasazuje jejich zkušenost do pevného a spolehlivého rámce:

Výše popsané symbolické úkony znovu vytvářejí, a někdy dokonce dramtizují situace, jež se snaží dostat pod kontrolu, a efektivně tak usměrňují jejich zkušenost. Nemohou možná změnit historické či fyzikální události jako takové (byť si Dinkové v řadě případů myslí, že mohou), ale zcela reálně mění a regulují způsob, jímž Dinkové tyto události zakoušejí.¹¹¹

Na výše uvedených příkladech je dobře vidět, v jakém smyslu rituál představuje „symbolické ztvárnění skutečnosti“, o němž hovořil Václav Němec. Zároveň na něm lze ale ukázat, že toto symbolické ztvárnění není jen samoučelnou hrou, nýbrž může mít významný dopad na člověka a jeho postoj ke světu. Když jednotlivé iniciativy při Sametovém posvícení svá témata symbolicky ztvárňují, i ony tím regulují způsob, jímž členové iniciativ a spolu s nimi i diváci tato témata zakoušejí. Je nicméně zřejmé, že v případě Sametového posvícení má toto ztvárnění zpravidla poněkud odlišnou povahu než u výše popsaných rituálů. Ty měly totiž za cíl nějakou jasně definovanou transformaci (vyléčení, smytí viny, přechod z jednoho stavu do druhého apod.), kterou se v účastnících snažily navodit. Sametové posvícení oproti tomu takto ambiciózní cíle nemá. Jistě i jeho účastníci často usilují o proměnu společnosti a jejích členů, této proměny se nicméně snaží dosáhnout spíše svou celoroční pravidelnou činností, zatímco při Sametovém

¹⁰⁹ Godfrey Lienhardt. *Divinity and Experience: The Religion of the Dinka*. Oxford: Oxford University Press, 1961, s. 285–286.

¹¹⁰ „Že jde o vědomý symbolismus, nikoli o materialistickou pověru, podle níž by se hřích opravdu přenášel na vodu, je zjevné z toho, že příbuzní jsou v tůňce také. Hřích se přenáší pouze na berana, přesně jak to Dinkové symbolicky zamýšlejí.“ *Tamtéž*, s. 285.

¹¹¹ *Tamtéž*, s. 291.

posvícení na své téma spíše upozorňují. Má-li jeho ztvárnění mít na diváka nějaký hlubší dopad a navodit jeho proměnu, pak tato proměna spočívá spíše v nabídnutí nové perspektivy a v upozornění na nesamozřejmost některých zažitých postojů.

I toto je každopádně typickou funkcí řady tradičních rituálů. Jak klasicky ukázal Victor Turner, rituály nejsou pouze symbolickým ztvárněním kulturního či společenského řádu, nýbrž si typicky zároveň s tímto řádem pohrávají, převracejí jej a nahlíží jej z odstupů. Každý rituál, který je hoden tohoto pojmenování, obsahuje podle Turnera moment liminality, v níž jsou běžné struktury nějakým způsobem popřeny, invertovány či transcendovány. Díky tomu má rituál mnohdy i silný *reflexivní* rozměr. Když symbolicky ztvárňuje skutečnost, nečiní tak pouze ve smyslu pozitivního přitakávání kulturním hodnotám, které vyjadřuje a stvrzuje, nýbrž i ve smyslu nového pohledu na tyto hodnoty:

Liminalitu můžeme zčásti popsat jako reflexivní fázi. Myšlenky, pocity a fakta, které byly dosud vždy spojené v určitých konfiguracích a iniciandi je jako takové bezmyšlenkovitě přijímali, se během liminální fáze rozkládají do svých jednotlivých složek. Tyto složky jsou izolovány a učiněny pro iniciandy předměty reflexe pomocí takových postupů, jako je zdůraznění některých částí nebo oddělení a přeuspořádání prvků v rozporu s běžným stavem.¹¹²

Jako příklad uvádí Turner rituální masky. Na těch bývá např. často disproporčně zdůrazněna nějaká fyzická část oproti ostatním (hlava, nos, falos aj.) nebo se na nich kombinují prvky, které jsou běžně odděleny (mužské a ženské, lidské a zvířecí apod.). V takovýchto případech se nejedná o projev naivity či neschopnosti příslušné rysy rozlišovat, ale jde naopak o způsob, jak si rozdíl mezi nimi jasněji uvědomit a učinit je „předmětem reflexe“.¹¹³ Jako jiný typicky reflexivní prostředek můžeme uvést karikaturu, která nám některé z existujících hodnot či postojů ukazuje v záměrně zveličené podobě, čímž nám od nich zjednáva odstup. Častou součástí rituálů bývá hra s inverzí, která nám na každodenní hodnoty umožňuje na okamžik pohlédnout z převrácené perspektivy, a uvědomit si tak jejich nesamozřejmost. Rituál tento liminální stav nastoluje jen na krátký čas a po jeho vypršení se opět ke standardnímu řádu vrací, i to však často stačí na to, aby se po návratu do běžného života pohled rituálních aktérů nějak mírně pozměnil.

Právě tento reflexivně-liminální aspekt je dominantní při Sametovém posvícení. Iniciativy při něm nejnepřítějněji symbolicky ztvárňují nějakou neuspokojivou stávající situaci tak, aby vynikla její absurdita. Často při tom využívají prvků karikatury a některé prvky či vztahy záměrně zveličují. Takto např. při prvním Sametovém posvícení v roce 2012 organizátoři průvodu tvořili největší skupinu s tématem „Potěmkinova demokracie“, již vévodila

¹¹² Victor Turner. „Betwixt and Between“, s. 105. Turner v této pasáži hovoří o přechodových rituálech (proto liminalitu popisuje z perspektivy iniciandů), nicméně totéž pojetí vzápětí aplikuje na liminalitu obecně.

¹¹³ Tamtéž, s. 103.

obrovská dojná kráva Česká republika. Na krávě seděl kníže Potěmkin a volal na přihlížející, aby si také přišli „podojit republiku“. Samotný průvod tvořili na jedné straně šedě anonymní „ovčané“ s kyblíčkem a lopatičkou (jako typický Čech, který dělá, že se ho to netýká a hrabe na svém písečku), na druhé straně figury v maskách samolibě se usmívajících politiků typu Pavla Béma či Václava Klause. Řidčeji se iniciativy vydávají i cestou strukturální inverze a záměrně ztvárňují opačný postoj, než o jaký iniciativa usiluje. Když při Sametovém posvícení v roce 2012 členové sdružení Auto*Mat pochodovali v maskách v podobě automobilů a skandovali hesla typu „Chodci smrděj!“ nebo „Mýtný pro chodce!“, dosahovali tak velmi vtipným způsobem právě tohoto efektu.¹¹⁴

Podmínky účinnosti

Sametové posvícení se snaží využívat podobných forem symbolické komunikace, s jakými pracují tradiční rituály. Oproti těmto rituálům má nicméně velkou nevýhodu v tom, že se neopírá o tradici (s výjimkou tradice veřejných akcí 17. listopadu), své symbolické prostředky musí stále znovu originálně vytvářet, a proto mnohem více hrozí, že komunikace selže. Tím spíše je třeba zkoumat, co všechno je podmínkou toho, aby symbolické účinnosti mohlo být dosaženo.

Při hledání odpovědi nám pomůže, pokud se vrátíme k výše popsanému porodnímu zařikávání u Kunů. V Lévi-Straussově podání se zdá, že základem jeho účinnosti je přesvědčivost a smysluplnost mytického světa, do nějž šaman pacientku rituálně přenáší. Jak nicméně záhy upozornili další antropologové, žena ve skutečnosti zařikávání rozuměla jen málo, neboť je pro své bolesti nedokázala vnímat příliš zřetelně a šaman je ostatně ani nezpíval směrem k ní, nýbrž směrem k dřevěným figurkám představujícím pomocné duchy. Jak je tedy možné, že rituál přesto fungoval? Odpověď podává antropoložka Carol Ladermanová, která obdobná porodní zařikávání měla možnost zkoumat v Malajsii.¹¹⁵ Její výzkum potvrdil, že pacientky typicky text zařikávání příliš pozorně nesledují a unikají jim jeho četné detaily. Rozumějí nicméně základním obrazům a metaforám, které mají návaznost na různé standardní kulturní motivy v jejich společnosti. Zařikávání je příbuzné tradiční poezii a zachází podobně s jazykem. Zatímco pro cizince je neprůhledné, domorodci v něm dokáží vnímat různé narážky

¹¹⁴ Tato strategie se nicméně při špatném zvládnutí může aktérům vymstít. Když v roce 2013 studenti FHS vystupovali proti „industrializaci“ univerzitního vzdělávání s inverzními hesly typu „Požadujeme zrušení nerentabilních oborů!“, zdaleka ne každému divákovi došlo, že jde o ironii, neboť podobný postoj bohužel v naší společnosti část lidí opravdu zastává. Neméně riskantní jsou i pokusy o pozitivní vyjádření hodnot dané iniciativy, které v kontextu celkové subverzivní atmosféry průvodu může být snadno dezinterpretováno. Když se v roce 2014 Nizkoprahový klub Husita svou schopnost nabídnout sociálně znevýhodněným jedincům bezpečné útočiště pod svými křídly snažil symbolizovat pomocí obřího ptáka s rozpatými křídly tyčícího se nad průvodem, běžný divák měl spíše tendenci jej chápat jako hrozivého tvora, jehož přítomnosti nerozuměl.

¹¹⁵ Carol Laderman. „The Ambiguity of Symbols in the Structure of Healing“. *Social Science and Medicine*. 1987, 24.4, s. 293–301.



Kníže Potěmkin dojí republiku, různé iniciativy, 2012

a řada obrazů jim připadá známá, byť je zaslechnou jen na půl ucha. Díky tomu v nich zařikávání vyvolává nereflektované asociace, propojuje se s různými aspekty jejich každodenní zkušenosti a na hlubinné rovině s nimi pracuje. Důležitou roli pochopitelně hraje intonace a melodičnost, vůči nimž je lidské tělo přirozeně vnímavé.

Klíčové je, že jazyk při rituálním zařikávání nefunguje tak, jak jsme zvyklí z nerituálních kontextů. Jeho funkcí tu není sdělování informací, ale spíše evokování asociací pomocí jazykových obrazů. Právě z tohoto důvodu není nakonec až tak podstatné, zda se v rituálu primárně pracuje s jazykem, jako jsme to viděli v porodním zařikávání, nebo zda jsou symbolické úkony zcela nejazykové a tělesné, jako v rituálu Dinků. Rituální jazyk totiž sám funguje tělesně a slova v něm mají ráz spíše symbolických úkonů. Dobrým příkladem je výše uvedené inverzní skandování Auto*Matu: volání „Mýtný pro chodce“ nemá za úkol divákovi sdělit, o co skupina usiluje, nýbrž jej uvést do určitého rozpoložení, navodit pocit absurdity a uvědomit si nesa-mozřejmost některých našich běžných postojů. Samo o sobě je ono volání nesmyslné, evokuje však nepřímo řadu témat (mýtné pro automobily, konflikt chodců a automobilistů apod.) a vybízí nás k přemýšlení. Skandování ještě dále napomáhá tomu, že výrok ztrácí ráz informačního sdělení a stává se spíše jakousi působící silou, jejíž periodické dunění proniká nejen naší myslí, ale i našimi těly.

Důležitá je v této souvislosti role metafor.¹¹⁶ Metafory nám o jedné věci umožňují přemýšlet v pojmech věci jiné, čímž umožňují asociativně propojovat různé oblasti naší zkušenosti, a tím tuto zkušenost transformovat. Rozhodující při tom bývá tělesná rovina. Metafory velmi často abstraktní mentální či psychické procesy uvádějí do vztahu k procesům fyzickým: metaforicky se tak s nějakým složitým problémem můžeme poprat, vidět ho jako oříšek, který je třeba rozlousknout, ale také před ním vojensky kapitulovat či ho obejít. Právě tato vazba na konkrétní tělesné věci a úkony dává metaforám ideální uplatnění v rituálu. Chceme-li nějaký problém „roze-tnout“, není nic snazšího než si tuto metaforu rituálně zinscenovat, jako to dělají např. Dinkové s beranem. Obdobně nám rituál může pomoci se od něčeho odpoutat, něco ze sebe smýt, či naopak vzít na svá bedra. Základní předpoklad je takový, že tělesné ztvárnění často uvádí do pohybu i složi-tější netělesné procesy, které lze na daný tělesný úkon metaforicky navázat.

V případě Sametového posvícení je práce s metaforami opět spíše „negativní“. Metafory tu typicky nenavozují transformaci, ale spíš nám pomáhají téma nějak jinak uchopit: totiž tak, že si ho ztělesníme a v této ztělesněné podobě k němu zaujmeme jiný vztah, než jaký bychom k němu zaujali na čistě mentální rovině. Nemohou-li např. děti z praktických škol „dosáhnout“ na studium na škole vysoké, lze toto snadno metaforicky ztvárnit právě pomocí na zemi stojících školáčků, kteří se zoufale vzpínají k budově školy umístěné na konstrukci vysoko nad nimi (Tosara, 2014). Skupina Člověka v tísní, jejíž performanci ze Sametového posvícení 2013 analyzuje výše Evelyne Koubková, své vystoupení pro změnu podřídila

¹¹⁶ Viz např. Laurence Kirmayer. „Healing and the Invention of Metaphor“. *Culture, Medicine and Psychiatry*. 1993, 17.2, s. 161–195.

metafoře „čištění“ společnosti od menšin: „čističi“ měli na hlavách kbelíky a v rukou košťata, cíl jejich činnosti reprezentoval kontejner na odpad, z nějž trčely lidské končetiny. Díky fyzickému ztvárnění je mentální postoj „čističů“ lépe uchopitelný a lze lépe tematizovat jeho nepatřičnost.

Jindy může být fyzicky ztvárněna nějaká komplikovanější hra s jazykem. Ekumenické křesťanské sdružení Logos takto při Sametovém posvícení 2013 tematizovalo právo věřících na homosexuální identitu v performanci s názvem „Teplá prasata jdou do nebe“. Členové průvodu využili konotací, které mají v hovorové češtině slova „prase“ či „prasárna“, a kráčeli v prasečích maskách s přeškrtnutými ústy coby symbolem tabuizace. Na ramenou nesli velké kříže, čímž evokovali nejen křesťanský kontext, ale specificky Kristovo utrpení při pašijích, při nichž byl předmětem posměchu většinové společnosti. Jejich homosexualitu vyjadřoval duhový deštník. Ještě rafinovanější byl ústřední symbol sdružení Auto*Mat v roce 2012: postava Bedřicha Smetany s taktovkou v ruce uvězněná v kleci uprostřed skupiny lidí v maskách automobilů měla evokovat Smetanovo nábřeží „v zajetí“ automobilové dopravy. Podobné symboly jsou jistě svou sofistikovaností poněkud riskantní a mohou snadno zůstat nepochopeny: asociční přeskočení mezi skladatelem a nábřežím po něm pojmenovaném nemusí každému divákovi naskočit okamžitě. Jakmile ovšem naskočí, má obrovský evokační potenciál: postava Bedřicha Smetany je pro českou kulturu zásadní a asociace s ní spojené se mohou efektivně propojit s tématem Auto*Matu, a tím ovlivnit způsob, jímž divák toto téma vnímá.

Na možná nejzákladnější rovině spočívá symbolická účinnost ritualizovaných aktivit v tom, že umožňují proměnit náš postoj v hlubinném, tělesném smyslu. Ronald Grimes v tomto smyslu za základ rituálu pokládá „formativní gesta“ – nikoli jen ve smyslu posunků, ale i celkového tělesného postoje a pohybu v daném prostoru. Rituální gesta jsou pro nás srozumitelná díky tomu, že mají vztah ke gestům, jimiž je prostoupen náš každodenní život. Rituál ovšem tato každodenní gesta pouze nekopíruje. Spíše je vytrhává z jejich každodenního kontextu a hraje si s nimi, rozvíjí jejich potenciál, přehání je, staví je na hlavu, zasazením do jiných souvislostí jim dává novou hodnotu. Toto vše se pak zpětně promítá i do naší každodennosti: zkušenost s gesty v rituálu proměňuje náš postoj ke gestům v běžném životě. Stejně jako u metafor zde navíc nejde pouze o gesta ve smyslu tělesných pozic, ale i o formy citění a myšlení s těmito gesty spojené. Rituální práce s gesty tak dokáže ovlivnit náš celkový životní „postoj“:

Formativní gesta představují fyzický způsob hledání zdrojů tvořivosti, snahu o propojení toho, co nám připadá rozpojené, snahu o vysledování možných bodů zvratu v probíhajících procesech. [...] Ve výsledku nám tak umožňují buď udržovat, nebo naopak podkopávat psychosociální předěly; v obou případech ovšem nevedou jen k reflexi kulturních forem, ale také mění naše těla, a tím pádem i naše myšlení, a uvádějí je s těmito formami v soulad.¹¹⁷



Teplá prasata jdou do nebe, Logos, 2014

Jako příklad uvádí Grimes performanci divadelně-rituální skupiny Welfare State International na torontském ostrově Snake Island v květnu 1981:

Gesto má svůj evokativní rytmus, který je tělesně vyjádřen a ztvárněn. Evokuje pocity a emocionální postoje, o nichž lze říci, že plodí a formují kulturu. Dobrým příkladem formativních gest v rámci projektu *Bouře*, který skupina Welfare State International pořádala pro obyvatele torontských ostrovů, může být konstrukce a následná rituální destrukce kulturních monumentů, například model torontské věže CN Tower („nejvyšší samostatně stojící budovy světa“) a lepenkové zobrazení torontského panoramatu. Skupina při jejich tvorbě používala odpady vyplavené na břeh, vystavěla z nich na okamžik symbolické město a poté je znovu vrátila do říše odpadků. Pokud by účastníci takovýto gestický rytmus dokázali dostatečně silně vstřebat, mohli bychom očekávat vznik nových kulturních hodnot i mimo rámec samotné oslavy. Mohlo by jít například o kreativnější využívání starých vyřazených věcí a menší potřebu architektonicky předvádět svou technologickou vyspělost.¹¹⁸

V případě Sametového posvícení 2014 lze práci s formativními gesty dobře ilustrovat na průvodu Prázdninové školy Lipnice s názvem „Kult Gauče – Neopouštějme svou komfortní zónu, komfortujte s námi!“. Jeho téma je brilantně rozvinuto v informačním letáku Sametového posvícení 2014:

Je vědecky dokázáno, že obývací s pohovkou je místem s nejnižším počtem zranění vůbec. Dosáhněme bezpečnosti a pohody pro všechny! Vzájme společně našeho pána: „O Gauči náš, který snímáš nebezpečnoství vnějšího světa, ochraňuj nás. Nedej, bychom pokoušení byli nástrahami ni výzvami. Opevni nás teplem a měkkem svého náručí, udrž nás při sobě, dopřej nám klid a hlavně pohodu.“

Členové skupiny toto téma ztvárnili tím, že sami vystupovali jako příslušníci kultu Gauče. Každý z nich byl oblečen v županu, měl vycpané břicho, v ruce pytlík s brambůrkami a kolem sebe velký kruh symbolizující komfortní zónu. Zlatý Gauč byl nesen vysoko nad průvodem na piedestalu. Dokonalá byla choreografie skupiny: její účastníci svými vlnivými, rozkošnickými lenivými pohyby přesně parodovali tělesný postoj, jenž byl cílem jejich kritiky. Pro náhodného diváka to byl právě tento požitkářský gestický postoj, který nejvíce upoutával pozornost, neboť se výrazně lišil od postoje jiných skupin průvodu. Zatímco kruh komfortní zóny patrně bez dovysvětlení pro mnohé přihlížející zůstal poněkud záhadným artefaktem, gesta uctíváčů Gauče byla ze zkušenosti srozumitelná každému: kdo z nás by se někdy na gauči s pytlíkem brambůrek před televizí nerozvaloval? Zároveň však přehnaná lascivnost těchto gest a jejich spojení kultem Gauče (rovněž dobře srozumitelného symbolu) měla zcizující efekt. Lze si dobře představit,

¹¹⁸ Tamtéž, s. 68. Podrobněji k celé performanci viz tamtéž, s. 231–252.



Kult Gauče, Prázdninová škola Lipnice, 2014

že minimálně u některých diváků by opravdu mohla podobná podivaná v budoucnu ovlivnit jejich vlastní postoj a alespoň trochu jim zproblematizovat samozřejmost, s níž se všichni občas ke gaučovému postoji uchylujeme.

Budeme-li za základ rituálu pokládat formativní gesta, je na místě i veškeré jazykové rituální projevy chápat v první řadě jako specifický typ gest – neboť jak již bylo řečeno, jejich cílem není přenos informací, nýbrž typicky právě vyjádření určitého postoje. Ukázkou může být slamerka Bio Masha, která se Sametového posvícení zúčastnila v letech 2013–14, v obou případech společně s iniciativou Člověk v tísní. Princip jejího vystoupení byl vždy podobný: Bio Masha zosobňovala nějaký negativní postoj, který záměrně dováděla do extrému, aby tak ukázala jeho problematičnost. V roce 2014 hrála například učitelku, která do základní školy odmítá přijmout méně inteligentní děti ze školy praktické. Pro zpřítomnění postačí malá ukázka jejího slovního projevu:

Pozoruhodný děti, krásný a čistý, nejsou ani moc vepředu, ani moc vzadu. A kde skončí ty špatné děti? Pro legraci, ha ha ha ha... Můžete doma pěkně sedět, každej ať dělá, na co se hodí, ať tu máme pořádek, pěkně systém, pěkně si to seřadíme, ať můžeme postupovat a máme pořádný výsledky. Jedině když pěkně všechny děti úkoly řeší včas, jedině tak můžeme dál postupovat. Přírodověda pro ty, co tomu rozumí, podívejte, ty jsou chytrý, čela mají vysoký.¹¹⁹

Podobný tok řeči dobře ilustruje výše nastíněné rituální pojetí jazyka, v němž nejde o předávání informací, ale o evokaci určitého postoje. Bio Mashino zařikávání vlastně jinými prostředky dosahovalo podobného efektu jako rozkošnický vlnivá chůze členů Prázdninové školy Lipnice: karikaturou vyjadřovalo postoj, který mnozí diváci v mírnější formě z vlastní zkušenosti znají a který se jim nyní díky vyhocenému performativnímu ztvárnění ukázal v jiném světle.

V této souvislosti stojí za povšimnutí, že přesně totéž téma praktických škol si pro průvod v roce 2014 zvolila i iniciativa Tosara. Nabízí se tak srovnání obou ztvárnění. Obě iniciativy téma pojaly v základních obrysech podobně: průvod byl rozdělen na část reprezentující školu „normální“ (v případě Člověka v tísní šlo o školu základní, v případě Tosary o školu vysokou) a část reprezentující školu praktickou, jejíž školácci se zoufale snažili proniknout do druhé, normální části. Tosara nicméně zvolila přímočaře ilustrativní přístup. Malí školácci se vzpínali k vyvýšené budově vysoké školy, byli však silnými pruhy bílé látky připoutáni k budově školy praktické (reprezentované domem, který byl na znamení své nepřirozenosti obrácen střechou dolů). Člověk v tísní vyjádřil obě školy nikoli budovami, nýbrž dvěma skupinkami dětí oddělenými obří branou s nápisem Základní škola. Vztah mezi oběma částmi prostředkovala výše popsaným dynamickým způsobem rázná paní učitelka Bio Masha. Skupinka vyloučených dětí byla navíc doplněna o další dvě symbolické dominanty. 1 – V jejím středu kráčela tajuplná postava vysokého muže v černém s obřím vztyčeným ukazovákem. Jeho identita nebyla



Dali mě do zvláštní školy, protože jsem Rom, Tosara, 2014



Dali mě do zvláštní školy, protože jsem Rom, Tosara, 2014



Kam s nimi? Aneb Edudant i Francimor chtějí do vaší školy, Člověk v tísni, 2014



Kam s nimi? Aneb Edudant i Francimor chtějí do vaší školy, Člověk v tísni, 2014

jasná, měl ale velký evokativní potenciál: asocioval smrt či postavy typu Dartha Vadera, díky vztyčenému ukazováku byl nositelem trestající autority. 2 – Za vyloučenými školáčky kráčela maska prdele, která jasně metaforicky naznačovala, kde jednou nebohé děti skončí. Díky těmto všem prvkům – doplněným navíc mimořádně povedenými maskami školáček – oslovovala tato iniciativa diváky na mnoha rovinách a dokázala v nich zanechat mnohem hlubinnější otisk. V kontrastu k tomu bylo sdělení Tosary sice naprosto srozumitelné, ale zároveň v něčem až příliš doslovné a málo hravé a symbolické; divák se proto spokojil s jeho rychlým dešifrováním, dále už mu však příliš velkou pozornost nevěnoval.

Záměr a hra

Ve svém textu jsem se na základě srovnání s rituálem pokusil ukázat, jakých typů účinnosti mohou hravě symbolické aktivity typu Sametového posvícení dosahovat. Viděli jsme, že symbolické ztvárňování různých společenských témat ovlivňuje způsob, jímž diváci i aktéři tato témata zakoušejí. Iniciativy typicky předvádějí některé z existujících hodnot či postojů v záměrně zveličené či invertované podobě, čímž nám od nich zjednáávají odstup a nechávají vyvstat jejich nesamozřejmost. Činí tak přitom primárně na podvědomé rovině: cílem není předávat informace, nýbrž navozovat určité rozpoložení, asociativně evokovat pocity a postoje a pomáhat nám je měnit. Zásadní roli při tom hraje metaforické fyzické ztvárnění a práce s „formativními gesty“. Díky tomu je jednak možné některé mentální postoje učinit lépe uchopitelnými, především to ale umožňuje působit na náš „postoj“ v hlubinném, tělesném smyslu, jenž tvoří podhoubí našich vědomých názorů. Právě v tom spočívá ten nejzajímavější účinek symbolických performancí – neboť jak výše ukazuje i Alena Rybníčková (s. 129–130), skutečné přesvědčivosti nelze dosáhnout pouze racionálními argumenty, nýbrž i psychosomatickou řečí těla. Rituálem inspirované performativní postupy nám umožňují s touto řečí těla systematicky pracovat, a tím postoje diváků i aktérů ovlivňovat na rovině, jíž by pouhým slovním vysvětlováním nebylo možné dosáhnout. Lze se přitom domnívat, že všechny tyto typy účinnosti sdílí Sametové posvícení i s happeningy, od nichž se v tomto ohledu liší pouze jinak položenými důrazy.

Pokusme se na závěr ještě zamyslet nad tím, co z naší analýzy vyplývá pro záměr a hru. Alena Rybníčková ve svém rozboru výše (s. 120) definuje „záměr“ jako zaměření na cíl, které nicméně tento vnější cíl „bere do hry“, odpoutává jej od vnějších daností, hraje si s ním a přizpůsobuje jej dané situaci a její dynamice. Toto pojetí záměru dobře sedí i na Sametové posvícení, na němž lze v jistém smyslu ukázat ještě lépe. I zde se na jednu stranu záměr odvíjí od jasného vnějšího cíle či účelu, jehož chtějí aktéři dosáhnout. Celá akce je pro ně především způsobem, jak mohou dát veřejně vědět o tématech, na nichž dlouhodobě pracují. Toto vnější zakotvení je klíčové a představuje základní hybný impuls celé akce. Iniciativy musí mít jasná témata, na nichž jim opravdu záleží a do nichž jsou připraveny investovat hodně energie. V rámci Sametového posvícení jsou ovšem tyto vnější cíle

pouze východiskem, na něž není dobré se příliš fixovat, nýbrž které je třeba transformovat ve hru a podřídít je jejím pravidlům. Symbolické komunikační prostředky, které jsou v rámci Sametového posvícení k dispozici, totiž vzhledem ke své mnohovýznamovosti pro jasné vyjadřování konkrétních vnějších cílů nejsou vhodné.¹²⁰ Ještě více než u happeningů zde tak platí, že „záměr“ aktérů se může mnohem lépe povést v případě, že na něm aktéři netrvalí a berou své jednání spíše jako hru nežli jako jednání směřující k nějakému vnějšímu cíli.

V tomto bodě je užitečné další srovnání s rituálem. Podle jedné z vlivných současných teorií rituálu se rituální jednání od nerituálního liší tím, že se při něm aktér vzdává „intencionální nadvlády“ jednajících.¹²¹ Jinak řečeno, v rituálním jednání nejde o dosažení cíle, nýbrž je cílem samo toto jednání. V tradičních rituálech dochází k této „záměrné neintencionalitě“ prostě tím, že aktéři opakují nějaké úkony, jejichž scénář sami nevytvořili, nýbrž které vnímají jako vnější a zděděné z tradice. V hlubším slova smyslu může nicméně ona záměrná neintencionalita spočívat spíše v tom, že člověk jakékoli své jednání bere nikoli jako prostředek k dosažení cíle, nýbrž jako cosi, co má smysl samo v sobě a čemu náleží jistá autonomie.¹²² Zatímco normální chůzi kupříkladu provozujeme coby prostředek, jak se dostat z jednoho místa na druhé, při rituální chůzi je přesun z místa na místo pouze průvodním jevem, zatímco hlavním cílem je samo chození. To pochopitelně vede k naprosto odlišnému chodeckému postoji, při němž si člověk mnohem více všímá formy chůze, jejího rytmu, interakce s okolím apod. Běžný účastník rituálu jistě tento aspekt chůze rozvíjí jen povrchně, má-li si ovšem rituál udržet svou živoucnost a neskončit jako vyprázdněný sled stereotypních úkonů, je pro něj důležité dostatečně velké zastoupení nadanějších rituálních aktérů, kteří si se svou chůzí dokáží hrát, sledují její dynamiku, rozvíjejí impulzy, které jim nabízí, snaží se podchytit zárodečné formy v chůzi přítomné a jasně je rozvinout.¹²³

V tomto smyslu lze souhlasit s Václavem Němcem, že rituál je čistou hrou odpoutanou od praktických účelů. Neznamená to ovšem, že by rituálu scházela záměr. Jak výše konstatuje Václav Němec (s. 59), i „rituály v archaických společnostech často sledovaly nějaký záměr a jejich cílem bylo ovlivnit skutečnost, například zajistit dobrou úrodu atd.“ Václav Němec

¹²⁰ Viz k tomu blíže stať Martina Pehala výše.

¹²¹ Viz Caroline Humphrey – James Laidlaw. *The Archetypal Actions of Ritual: A Theory of Ritual Illustrated by the Jain Rite of Worship*. Oxford: Clarendon Press, 1994, zejm. kap. 4.

¹²² V tomto smyslu reinterpretuje koncepci Humphreyové a Laidlawů Martin Pehal. „Rituál a tělesnost: ritologie Ronalda L. Grimese“. *Theatralia*. 2014, 17.1, s. 25–51.

¹²³ V tomto možná ne zcela samozřejmém pojetí čerpám z Ronalda Grimese a jeho rozlišení mezi *rituálem* coby ustaveným a relativně neměnným formalizovaným jednáním a *ritualizací* coby tvořivou aktivitou, která je základem a zdrojem všech rituálů, ale existuje i mimo ně. Ritualizace je proces, který na jedné straně rituálům umožňuje vzniknout, na straně druhé je v ustavených rituálech přítomen coby jejich dynamický moment, díky němuž se rituály mohou pozvolna měnit a přizpůsobovat době. Viz R. Grimes. *Beginnings in Ritual Studies*, zejm. s. 41–44, 58–74; M. Pehal. „Rituál a tělesnost“. Sám jsem měl v případě chůze možnost si její ritualizaci naplno vyzkoušet na skvělém týdenním semináři v chození, který na Katedře autorské tvorby a pedagogiky DAMU v květnu 2005 pořádala Olga Jiroušková. Je příznačné, že zásadním prvním impulzem pro dlouhodobé zkoumání chůze pro ni byla její rituální pout do Santiaga de Compostela.

tento „magický“ záměr klade do kontrastu se „záměrem“, jak jej nacházíme v happeningu. V happeningu je záměr politický a spočívá v cíleném vyjádření postoje ve veřejném prostoru, který má vyvolat politickou reakci; naopak „[r]ituál byl pojmán jako magické konání, jehož cílem bylo ovlivnit vyšší kosmické či božské síly a skrze ně dosáhnout kýžené změny ve vnějším světě“ (s. 59). Z religionistického hlediska ale nakonec oba typy záměrů mají mnoho společného. Ať už je to s existencí božských či kosmických sil jakkoli, pokud své jednání nasměrují k nim, má to za následek, že je mé jednání sice plně záměrné, přitom však vyvázané z říše světských účelů. Rituál na podporu dobré úrody se od účelného jednání typu hnojení a zalévání liší tím, že sice nakonec nějaký světský cíl mívá také, ale tento cíl je spíše jakýmsi bočním referenčním bodem, k němuž rituál nemíří přímočaře, nýbrž symbolicko-performativní oklikou: jeho základním záměrem je sehrát pro vyšší síly přesvědčivé symbolické představení. Totéž je i záměrem happeningu – pouze zde schází onen nadpřirozený referent, který by naše symbolické jednání rámoval a ospravedlňoval. V roli „bohů“ jsou nepochybně v případě happeningů do velké míry média se svými kamerami, ta ale svou rámovací funkci plní podstatně hůře než božští diváci, neboť jejich pohled je jen povrchní a zpravidla se omezuje na efektní momentky. Pokud by organizátoři happeningů věřili, že svým performativním jednáním ovlivňují božské síly, jistě by jim to poskytlo nejen skvělou motivaci, ale umožnilo by jim to brát vážněji situačně symbolické aspekty svého jednání – neboť performativně odbytý happening by na bohy příliš nezapůsobil. Bez této víry mají svou činnost o něco obtížnější, princip ale zůstává stejný.

Happenings se tak nakonec ve svém specifickém pojetí „záměru“ k rituálům v mnohém blíží. Stejně jako ony proměňují své vnější cíle ve hru a rozvíjejí jejich symbolické souvislosti. Zároveň ale happenings poskytují mnohem větší prostor pro politické vyjádření a mívají silný vztah k aktuálnímu dění tady a teď, což jejich symbolicko-performativní rovinu často poněkud zastiňuje. Sametové posvícení má v tomto ohledu k rituálům ještě o krok blíže v tom, že jakákoli konkrétní a aktuální politická sdělení činí dosti obtížnými, čímž zásadně přesouvá důraz právě na symbolickou rovinu. To pochopitelně na účastníky klade dosti ztížené komunikační nároky. Naše běžná komunikace totiž spíše než se *symbols* pracuje se *znaky*. Rozdíl mezi znakem a symbolem je paralelní k rozdílu mezi účelným jednáním a hrou. Zatímco znak odkazuje ke známé skutečnosti, kterou by bylo možno vyjádřit i nějakým přímočarým, neobrazným způsobem, symbol nemá žádný jeden konkrétní význam a spíše různé významy rozehrává, než že by sám některý z nich jasně vyjadřoval.¹²⁴ V tomto smyslu mají symboly velký potenciál, ale také velké komunikační omezení. Zatímco znaky mohou dobře sloužit k předání jasného poselství, symboly toto poselství spíše rozmlžují a otevírají různým interpretacím.

Tento rozdíl dobře charakterizuje základní napětí, které je v Sametovém posvícení přítomno. Jednotlivé iniciativy totiž často usilují právě o předání jasných sdělení, organizátoři jim to nicméně komplikují a pokoušejí se dosáhnout toho, aby základní nebyla rovina znaku, nýbrž symbolu. Jejich

124

K tomuto rozlišení viz např. Victor Turner, „Symbols in Ndembu Ritual“, s. 28–29.

motivace je zřejmá: usilují o to, aby účinnost Sametového posvícení byla hlubinnější a nespočívala v předávání konkrétních sdělení, jež bychom mnohem pohodlněji mohli vyjádřit slovně, nýbrž v hlubším působení na postoj ke světu všech zúčastněných, ať už diváků, či samotných aktérů. Je pochopitelné, že v praxi toho není snadné dosáhnout, a výsledek zůstává mnohdy v jakémsi nešťastném mezipásmu: iniciativy se pokoušejí sdělit něco poměrně konkrétního, co ale diváci většinou na místě samotném nemají šanci zachytit. Zároveň se ne vždy daří symbolickou stránku propracovat tak dobře, aby opravdu působila a vyvolávala nějaké zajímavé typy asociací a postoje.

Co bychom z ritologické perspektivy mohli organizátorům Sametového posvícení pro práci s iniciativami poradit? 1 – Jelikož se Sametové posvícení odehrává v generickém čase a prostoru (viz výše, s. 134), je obtížné při něm pomocí tělesné symbolické komunikace předávat konkrétní sdělení komentující specifické události tady a teď, a oproti happeningům je proto třeba se důsledně snažit své téma uchopovat na co nejobecnější rovině, ke které se diváci dokáží vztáhnout čistě na základě své dlouhodobé socio-kulturní zkušenosti. 2 – Stejně tak při hledání adekvátní formy ztvárnění je třeba myslet na to, že konkrétní se v rámci Sametového posvícení dají komunikovat jen obtížně, a tedy je třeba se snažit téma uchopit více strukturálně – typicky např. formou opozic či jiných jasně patrných vztahů mezi dobře čitelnými prvky. 3 – Zatímco v první fázi tvorby je přirozené chápat performanci jako vyjádření nějaké myšlenky (tj. jako znak), jakmile pro ně aktéři zvolí nějaké konkrétní výrazové prostředky, je třeba je vzít vážně samy o sobě, přiznat jim jistou autonomii, situačně si s nimi hrát a sledovat metaforické asociace z nich vzešlé. 4 – Je dobré si klást otázku po postoji, který chtějí aktéři změnit. Tento postoj je třeba se snažit tělesně vyjádřit a poté s ním na této tělesné rovině pracovat: zveličovat jej, ukazovat jeho omezení, klást jej do kontrastu k jinému postoji. 5 – Základem každé performance musí být jasná a dobře zvládnutá symbolická gesta, která vyvolávají dostatečně silné asociace. Jistě lze původně tato gesta vytvářet jakožto znaky, jimiž chtějí tvůrci vyjádřit svůj ideový záměr. Jakmile je ovšem nějaké gesto vytvořeno, je třeba sledovat jeho vnitřní dynamiku a způsob, jímž interaguje s jinými gesty či jakýmikoli dalšími použitými symbolickými prostředky.

Pro iniciativy budou pochopitelně nakonec vždy v hlavní roli konkrétní témata, na nichž jim záleží a která je k účasti motivují. Organizátoři by s nimi ale měli zároveň hovořit o tom, že kromě samotného upozornění na zvolené téma mají symbolické performance řadu hlubších efektů, které s diváky pracují do velké míry podvědomě, avšak o to zásadněji. Tyto efekty není snadné jednoduchým způsobem objasnit, nápomocné by však mohlo být například srovnání s účinky, o něž usilují některé typy angažovaného umění, jejichž tvůrci dobře vytušili, že např. impozantní vizuální obraz se díky své schopnosti probouzet emoční i myšlenkové konotace často do diváka silně obtiskne, a má tak potenciál dlouhodobě ovlivňovat jeho vnímání a myšlení. Téže působnosti obrazů ostatně využívá i reklama, která s ní nicméně zpravidla pracuje manipulativním způsobem a snaží se diváka stimulovat k nějaké jednoznačné preferenci. Skutečně poctivá práce se symboly je oproti tomu hravá a otevřená různým interpretacím a spíše nás

učí reflektovat meze zaběhlých postojů, než že by nabízela jednoznačné řešení. Podobná otevřenost sice iniciativám komplikuje možnost jasně sdělit, čeho konkrétně chtějí ve svém aktuálním snažení dosáhnout, ale v dlouhodobé perspektivě by pro ně nakonec i tak mohla být výhodná, neboť má potenciál kultivovat otevřené společenské prostředí, které činnost jakýchkoli občanských iniciativ umožňuje.

Nelze si jistě dělat příliš velké iluze o šíři tohoto společenského dopadu. Sametové posvícení ve své stávající podobě má skutečně pozorných diváků jen omezené množství a mnohem více zatím účinkuje na své aktivní účastníky a příznivce. Většina z přihlížejících jsou náhodní kolemjdoucí, kteří průvod nesledují nijak do hloubky a o jejichž postoji k němu můžeme při absenci důkladnějšího průzkumu pouze spekulovat. Tradiční rituály jsou sice také často diváky vnímány jen velmi povrchně (jak to dobře ilustrují výše uvedené příklady porodních zařikávání u Kunů a v Malajsií), svou účinnost čerpají nicméně z toho, že jsou sdílené, jsou pokládány za samozřejmou součást dané kultury, a mají tak snadnou možnost rozeznít v duších všech přítomných ty správné podvědomé rezonance. To platí i pro basilejský svátek Fasnacht, jímž je Sametové posvícení inspirováno. Přenést ale dobře fungující model ze švýcarského maloměsta s dlouhou tradicí komunitního života do anonymního prostředí více než milionové Prahy, která si i dvacet pět let po obnově demokracie své cesty k občanské společnosti stále ještě hledá, není snadné. V tomto smyslu je symbolická účinnost Sametového posvícení zatím jen zajímavým potenciálem, o jehož rozvinutí se v příštích letech bude svádět nesnadný zápas.

Závěr

Alena Rybníčková a Radek Chlup



Název naší knihy evokuje napětí, s nímž se tvůrci happeningů musí vypořádat: na jedné straně stojí jejich *záměr*, který souvisí s aktivistickým úsilím rozvíjeným i mimo rámec happeningu, na straně druhé pak *hra*, s níž tento záměr v happeningu zkoušejí ztvárnit. Jelikož jsou aktéři zpravidla zakotveni ve světě politického aktivismu, mají často tendenci akcentovat záměr na úkor hry. Pokud ovšem záměr hru pohltí, pohltí zároveň i akci samotnou a ta se z tohoto důvodu skutečným happeningem nestane.

Jak jsme nicméně viděli v kapitole *Mezi záměrem a hrou*, záměr a hra nejsou jediné pojmy, jimiž je možné toto napětí popsat. Možná je užitečnější pohlédnout na ně optikou Finkova a Guardiniho rozlišení účelu jako vnějšího cíle, jemuž je jednání instrumentálně podřízeno, a *smyslu*, který věci dávají samy v sobě bez odkazu k něčemu vnějššímu. Právě účelovost, jasná představa o výsledku happeningu znemožňuje. Smysl je naopak na straně hry, která osvobozuje od honby za vnějšími cíli a nechává nás prodlívat v situaci tady a teď. Záměr je v této optice pojítkem mezi smyslem/hrou a účelem. Zatímco účel stojí vně, záměr vychází zevnitř, přiznává osobní pozici aktéra. Orientuje se podle účelu, na rozdíl od něho je však zakotven v přítomnosti a vyjadřuje aktuální směřování a cestu, po níž se jednáící člověk vydává. Záměr je proces, který sice míří ke svému cíli, ale může se proměňovat v reakci na vývoj situace tak, aby byl stále tady a teď, aby – jako naplánovaný program – nezamrzl v minulosti, ani se jako vize nevznášel v budoucnosti.

Záměr tak je v kontaktu s účelem, ale neschází mu ani rozměr hry. Proto se ukázalo jako praktické rozlišit dva druhy záměru: *záměr reálný*, tedy zamýšlený otisk ve světě, o něž aktivistovi opravdu jde, a *záměr herní*, na němž je happening postaven a který vede aktérovo jednání. Pro happening je rozhodující dobré uchopení reálného záměru a jeho převedení na záměr herní. Cílem by nemělo být upoutat pozornost, nýbrž si vzít za své určité téma a hravě je domýšlet dál. Spojení „mezi záměrem a hrou“ v názvu knihy tak v této perspektivě nemá znamenat „bud’ – anebo“. Nejde o antagonistické napětí mezi hrou a jejím protikladem, ale o pozitivně vymezené pole, v němž reálný a herní záměr spolupracují a vytvářejí kreativní napětí, jež happeningu dává jeho sílu. Bohužel ale happeningům často chybí záměr v obou významech. Na jednu stranu jim schází ujasněný vztah mezi happeningem a tím, kam aktéři míří, o co jim ve vztahu k danému tématu jde. Reálný záměr happeningu často není jasný a splývá s účelem, jímž je přivolání pozornosti. Místo aby jednali v intencích záměru, zaměřují se organizátoři na účel, a ten je stále stejný: upozornit na sebe, tedy na téma,

kteřému se věnují. Důraz na zviditelnění však ve skutečnosti od tématu spíše odvádí. Happening má pak k tématu jen povrchní vztah, nevychází z postoje a záměru a nejde zevnitř ven. Hned od počátku se vztahuje k něčemu vnějšmu a schází mu vnitřní zakotvení. Na druhou stranu bývá stejně nepropracovaný i herní záměr, hravé prvky jsou používány jen na efekt, aniž by byly s tématem provázané. K tomuto neblahému stavu přispívá přítomnost médií, nebo obecně záznam akce, který účastníky i organizátory rozpolcuje: jednám v rámci situace, nebo chci, aby to pro kameru vypadalo dobře?

Proč ale vlastně potřebuje happening hru? V čem by překlad reálného záměru do řádu hry měl být silnější než jeho prosté předání? Naše kniha na tuto otázku podává několik odpovědí, možná ta nejzajímavější ale spočívá v tom, že hra je způsobem, jak našemu konání, které nemůže nebýt zaujaté, dodat *otevřenost*, a to jak na straně aktérů, tak diváků. Aktivistům dává možnost od svého tématu poodstoupit, nechat se jeho rozvinutím překvapit, získat nadhled a lehkost. Svým otevřeným koncem jim hra pomáhá uvolnit se od přehnaného pocitu odpovědnosti za výsledek, a rozpouští tak ztuhlost a pocit důležitosti, které s sebou aktivismus nese. Její zásadní účinek na diváka je zase ten, že si divák téma k sobě pustí, že se zastaví a otočí.

Abychom ocenili specifický účinek na diváky, je užitečné happening porovnat s jiným aktivistickým způsobem vyjádření postoje, jímž je demonstrace. Ta dokáže jasněji deklarovat názory a emoce, a proto se s ní člověk většinou buď ztotožní, nebo ji odmítne, což může leckoho odrazovat. Neznamená to jistě, že by happening pro svůj herní ráz měl být lepší než demonstrace. Oba způsoby mají své příležitosti, a pokud chci zasáhnout do veřejného prostoru, volím formu vědomě podle svých potřeb. Jsou témata a situace, kde je přímočaré vyjádření názoru cenné a důležité. Daní za ně je ale jednak nevyhnutelné zjednodušování, jednak vytváření hranice mezi „námi“ a „nimi“, která může část nevyhraněných diváků odcizit. Hra naopak tuto hranici dokáže překlenout, protože na účast netlačí, nýbrž k ní svádí. Navíc stojí hra v kontrastu vůči světu, v němž jsou lidem do hlav zasazována jasná sdělení. Hra nedává jasné odpovědi, jejím úkolem je téma rozehrát, nechat ho nedořečené, a tím diváka vybízet k vlastní aktivitě. Pokud si odpovědi musí hledat a domýšlet sám, nebudou dost možná shodné s těmi, jež by podali sami aktivisté, ale budou silnější v tom, že budou vyrůstat z osobní zkušenosti, a budou mít proto pevnější základy.

Vzdát se nároku na plnou kontrolu a vydržet hraní, aniž by měli vše pojištěné, je pro organizátory happeningů asi tím nejobtížnějším úkolem. Je příznačné, že již první organizátoři happeningů v 60. letech zprvu na otevřenost kladli velký důraz, pak ovšem své performance sami začali uzavírat a fyzické zapojení diváka pro ně přestalo být důležité. Namísto toho chtěli divákovi čím dál častěji něco předvést, chtěli ho zaujmout, ale už ho nepotřebovali k dotvoření akce. Původní happening překračoval hranice mezi různými druhy umění, mezi uměním a každodenností, mezi umělcem a divákem. Právě zapojení diváka bylo na happeningu to nejzajímavější a nové. Představovalo nejdůležitější výzvu, ale bylo tak obtížné, že se od něj postupně upouštělo. Není tudíž divu, že i dnes zůstává otevřenost vůči divákům tím nejnáročnějším momentem. Je těžké nebrat happening jen jako prostředek

k přesvědčování a lákadlo, jehož prostřednictvím je předáváno sdělení shodným způsobem jako v reklamě a které tak namísto hravého kladení otázek nabízí nové jistoty. Na happeningu je ale vzácné právě ono znejistění, díky němuž si divák význam musí hledat.

Právě s ohledem na otevřenost happeningu je klíčový náš ústřední koncept záměru. Pro ten je charakteristické, že nemá jednoznačný konec. Udává pouze směr a vybízí diváka, aby tím směrem sám pokračoval a problém domýšlel a třeba i jednal. Záměr je ukazatel, vede člověka po cestě, která není pevně vykolíkováná. To sice na jednu stranu člověku bere spolehnutí na jistotu, na druhou stranu mu to však nabízí stabilitu jiného typu: jestliže konec záměru nedohlížíme, není moudré se o tento hypotetický vzdálený konec opírat, a je naopak lepší opřít se o to, co je blízko a co máme v sobě.

Udržení otevřenosti je obtížné mimo jiné i proto, že se díky ní značně komplikují účinky happeningu. Zatímco organizátoři by chtěli veřejnosti především jasně přetlumočit své téma a postoj, při dobře rozehraném happeningu nikdy nemůžeme vědět, jak přesně naše jednání diváka ovlivní, jaké asociace v něm vyvolá a k čemu ho pohne. Tento problém sdílí happeningsy se Sametovým posvícením, v němž vyvstává ještě názorněji díky pravidlům nastaveným jeho organizátory: ti svým zákazem přímočaře slovně předávaných sdělení záměrně komplikují jednoznačný přenos informací a pokoušejí se dosáhnout toho, aby základní nebyla rovina znaku, nýbrž symbolu. Symbol svou bytostnou otevřeností patří do světa hry, neboť na rozdíl od znaku nemá jeden konkrétní význam a spíše různé významy asociuje a rozehrává. To pochopitelně značně omezuje jeho komunikační potenciál a vede to k pochybnosti aktivních účastníků, zda celý symbolický průvod vůbec divákům dokáže něco srozumitelně sdělit. Organizátoři Sametového posvícení nicméně přesto na práci se symboly trvají, neboť na základě paralely se symbolickou účinností rituálů věří, že touto cestou vzniká příležitost oslovovat člověka – ať už aktéra, či diváka – na hlubší rovině a ovlivňovat jeho postoj v psychosomatickém smyslu, jenž tvoří podhoubí vědomých názorů.

Stejně tak k happeningu je třeba přistupovat s určitou vírou v to, že dobře zvládnutá hra má smysl, že energie jí vygenerovaná se neztrácí. Zatímco na účel se dá ukázat předem, smysl je zahalen tajemstvím a často se ukazuje až po letech. Je možné, že bezprostředně se akce v ničem neprojeví a zjevný účinek typu politického rozhodnutí nevyvolá. Má ale šanci se některým ze svých střípků uchytit v duších aktérů i diváků, žít v nich svým životem, a přispět tak do mozaiky, která třeba až po letech povede k jednání, jež s tématem happeningu zdánlivě nijak nesouvisí, ale přitom navazuje na jeho záměr ve smyslu nasměrování. Na místě je zde opět srovnání s účinností rituálů, která je na jednu stranu mnoha příklady doložitelná, ale rozhodně není nepochybná ani přímočará. Léčebné rituály opravdu někdy léčí, ale rozhodně ne ve všech případech a ne vždy hned. Jejich provádění se tak zakládá na víře, která člověka osvobozuje od lpění na bezprostředních účincích, a přenáší jej tak z říše účelů do říše smyslu.

Srovnání s rituály nechává také vyvstat důraz na dobré provedení jakéhokoli happeningu. Jako je v rituálu důležité správné vykonání každého detailu, je třeba i každou akci typu happeningu či Sametového posvícení pojímat primárně jako performanci, jako dobře připravené a řádně provedené

jednání a jeho představení. V rituálu je poctivé provedení zdůvodňováno představou bohů coby vyšších diváků lidského konání. Organizátoři happeningů žádnou takto praktickou metafyzickou představu k dispozici nemají, přesto by ale i pro ně bylo užitečné být svými vlastními diváky a sledovat každý detail svého jednání, jeho tvar, přesvědčivost a opravdovost. Není podstatné, jestli si diváci povšimnou všech detailů, podstatné je, jestli o ně pečují aktéři. Pak se účinek žádné maličkosti neztratí, ani kdyby ji nikdo „neviděl“. Jinými slovy, happening potřebuje důvěru v to, že dobře zvládnutá akce smysl má, byť není snadné na něj ukázat. Při takovémto přístupu bude dobře zakotven ve svých aktérech a bude šance, že alespoň v některých divácích se zachytí, rozvine a přispěje k proměně jejich osobního postoje.

Bibliografie

- Apte, Mahadev.
Humor and Laughter: An Anthropological Approach. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1985.
- Bell, Catherine.
Ritual: Perspectives and Dimensions. New York – Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Caillois, Roger.
Hry a lidé. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 1998.
- Cieslarová, Olga V.
Fasnacht: V Basileji karneval? Praha: Brkola, 2011.
- Cieslarová, Olga V.
„Chvála zlosti: Satira jako forma kreativní transformace negativních emocí“. In: Markéta Machková et al. *Satira. Maska. Happening*. Praha: MAKE detail, 2013.
- Fink, Eugen.
Oáza štěstí. Praha: Mladá fronta, 1992.
- Franczak, Piotr.
„Pomerančová revoluce“. *Svět a divadlo*. Praha, 1/1990, s. 52.
- Gardner, Richard.
„Humor and Religion: An Overview“. In: L. Jones et al. (eds.). *Encyclopedia of Religion*, 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005, s. 4194–4205;
- Grimes, Ronald L.
Beginnings in Ritual Studies. Rev. Ed. Columbia, SC: University of South Carolina Press, 1995 [1. vyd. 1982].
- Guardini, Romano.
O duchu liturgie. Praha: Česká křesťanská akademie, 1993.
- Humphrey, Caroline – James Laidlaw.
The Archetypal Actions of Ritual: A Theory of Ritual Illustrated by the Jain Rite of Worship. Oxford: Clarendon Press, 1994.
- Chalupecký, Jindřich.
Na hranicích umění: několik příběhů. Praha: Prostor, 1990.
- Chlup, Radek.
„Struktura a antistruktura: Rituál v pojetí Victora Turnera I“. *Religio: Revue pro religionistiku*. 2005, 13.1, s. 3–28.

- Chlup, Radek.
„Vtip a náboženství. Posvátno jako mysterium ludicrum et ridiculum“.
Religio: Revue pro religionistiku.
2005, 13.2, s. 259–278.
- Iser, Wolfgang.
„Apelová struktura textů:
Nedourčenost jako podmínka
účinku literární prózy“. In: Miloš
Sedmidubský et al. *Čtenář jako
výzva: Výbor z prací kostnické
školy recepční estetiky*.
[Strukturalistická knihovna, 8.]
Brno: Host, 2001, s. 39–61.
- Iser, Wolfgang.
„Proces čtení ve fenomenologickém
pohledu“. *Aluze*. 2002, č. 2,
s. 106–117.
- Kenney, Padraic.
*Karneval revoluce: střední Evropa
1989*. 1. vyd. v českém jazyce.
Praha: BB/art, 2005.
- Kirmayer, Laurence.
„Healing and the Invention of
Metaphor“. *Culture, Medicine
and Psychiatry*. 1993, 17,
s. 161–195.
- Knížák, Milan.
Nový ráj. Praha: Galerie Mánes &
UMPRUM museum, 1996.
- Kubart, Tomáš.
*Počátky happeningu v tvorbě
skupin Gutai a Fluxus 1954–1962*.
Diplomová práce. Brno:
Masarykova univerzita,
Filozofická fakulta, Katedra
divadelních studií, 2013.
- Laderman, Carol.
„The Ambiguity of Symbols
in the Structure of Healing“.
Social Science and Medicine.
1987, č. 24, s. 293–301.
- Lévi-Strauss, Claude.
„Účinnost symbolů“. In: *Strukturální
antropologie*. Př. J. Vacek. Praha:
Argo, 2006, s. 165–181 [původně
in: *Revue de l'histoire des
religions*. 1949, č. 135, s. 5–27].
- Lienhardt, Godfrey.
*Divinity and Experience:
The Religion of the Dinka*.
Oxford: Oxford University
Press, 1961.
- Morganová, Pavlína.
Akční umění. Olomouc:
J. Vacl, 2009.
- Morganová, Pavlína.
*Procházka akční Prahou: akce,
performance, happeningy
1949–1989*. Praha: VVP AVU,
2014.
- Morreall, John.
„Philosophy of Humor“ [online].
*The Stanford Encyclopedia of
Philosophy*. Spring 2013 Edition
[cit. 29. 7. 2015]. Edward
N. Zalta (ed.). Dostupné z:
[http://plato.stanford.edu/archives/
spr2013/entries/humor/](http://plato.stanford.edu/archives/spr2013/entries/humor/).
- Nešpor, Karel.
*Léčivá moc smíchu: smích a zdraví,
smích a vztahy, smích a práce,
smích a výchova*. 4., rozš. vyd.
Praha: Vyšehrad, 2010.
- Pavlovský, Petr et al. *Základní
pojmy divadla: Teatrologický
slovník*. Praha: Libri – Národní
divadlo, 2004.

- Pehal, Martin.
„Rituál a tělesnost: ritologie
Ronalda L. Grimese“. *Theatralia*.
2014, 17.1, s. 25–51.
- Pollock, Donald.
„Masks and the Semiotics
of Identity“. *The Journal of
the Royal Anthropological
Institute*. 1995, 1.3, s. 581–597.
- Pospizsýl, Tomáš.
Asociativní dějepis umění.
Praha: tranzit.cz, 2014.
- Rybníčková, Alena.
„Aby to nebylo ušmudlané“.
In: *Satira. Maska. Happening*.
Praha: MAKE detail, 2013.
- Snoek, Jan.
„Defining ‚Rituals‘“. In: J. Kreinath –
J. Snoek – M. Stausberg (ed.).
*Theorizing Rituals: Classical
Topics, Theoretical Approaches,
Analytical Concepts, Annotated
Bibliography*. Leiden: Brill, 2006,
s. 3–14.
- Struck, Peter T.
„Symbol and Symbolism“.
In: L. Jones et al. (ed.).
Encyclopedia of Religion, 2nd ed.
Vol. 13. Detroit – New York:
Macmillan, 2005, s. 8906–8915.
- Škabraha, Martin.
„Kritika politického rozumu“.
In: Václav Bělohradský et al.
*Kritika depolitizovaného rozumu:
Úvahy (nejen) o nové normalizaci*.
Všeň: Grimmus, 2010, s. 17.
- Turner, Victor.
„Betwixt and Between“. In: *The
Forest of Symbols: Aspects of
Ndembu Ritual*. Ithaca – London:
Cornell University Press, 1967,
s. 93–111 [původně in: J. Helm
(ed.). *The Proceedings of the
American Ethnological Society*.
Seattle: University of Washington
Press, 1964, s. 4–20].
- Turner, Victor.
Průběh rituálu. Přel. Lucie Kučerová.
Brno: Computer Press, 2004
[angl. orig. *The Ritual Process:
Structure and Antistructure*.
The Lewis Henry Morgan Lectures
1966 presented at the University
of Rochester. Rochester – New
York – Chicago: Aldine, 1969].
- Turner, Victor.
„Symbols in Ndembu Ritual“.
In: *The Forest of Symbols: Aspects
of Ndembu Ritual*. Ithaca – London:
Cornell University Press, 1967,
s. 27–30 [původně in: M. Gluckman
(ed.). *Closed Systems and Open
Minds: The Limits of Naivety,
in Social Science*. Edinburgh:
Oliver & Boyd, 1964].
- Vyskočil, Ivan.
„Dialogické jednání s vnitřním
partnerem“. In: Eva Slavíková –
Eva Vyskočilová (eds.).
*Psychosomatický základ
veřejného vystupování:
Sborník z konference
14.–15. 10. 1999*.
Praha: AMU, 2000.

O autorech

Alena Rybníčková

je doktorandka Katedry autorské tvorby a pedagogiky DAMU, původně studovala na pedagogické fakultě a učila na ZŠ. Po komunálních volbách 2010 založila sdružení Pražské fórum a věnovala se čtyři roky z pozice aktivistky pražské a celostátní politice, přičemž mimo jiné pořádala happeningy. Na těch se jí líbí možnost vstoupit do veřejného prostoru, jistá počouchlost a zároveň elegance ve vzdoru vůči moci; dále zpracovávání tématu tak, aby oslovilo, ale ze všeho nejvíc radost nad tím, že díky něčemu nepěknému vzniká společenství, hra, proměňující zážitek. Věří, že se tak mění vztahy osobní, společenské a nakonec se přeuspořádávají i ty mocenské.

Radek Chlup

je religionista, přednáší na Ústavu filosofie a religionistiky Filozofické fakulty UK, zabývá se starověkým Řeckem a současnou antropologií náboženství, zvláště pak teoretickými přístupy k mýtu a k rituálu. Zajímá ho i kreativní práce s rituálními a symbolickými formami mimo rámec tradičních rituálů, a právě proto se svými studenty pravidelně navštěvuje a analyzuje i Sametové posvícení. Sám se jej aktivně zúčastnil v roce 2013 s iniciativou Věda žije v masce předsedy Grantové agentury ČR – po dvouleté zkušenosti v pozici předsedy jednoho z jejích panelů.

Martin Pehal

vystudoval egyptologii a religionistiku na FF UK. Nyní na Ústavu filosofie a religionistiky dokončuje doktorát a příležitostně přednáší. Ve své práci se zaměřuje na interpretaci staroegyptských náboženských textů, antropologii náboženství, teorii mýtu a rituálu. Zájem o fyziognomii rituálního jednání a jevů rituálně hraničních ho přivedl k Sametovému posvícení, u jehož zrodu společně s dalšími organizátory stál. Aktivně se podílel na pořádání ročníků 2012–14.

Evelyne Koubková

je studentka religionistiky na Ústavu filosofie a religionistiky, zabývá se náboženstvím starověké Mezopotámie a zajímá se o možnosti studia rituálu (nejen) ve starověkých kulturách. Zároveň má blízko k divadlu a jeho alternativním formám. Sledování Sametového posvícení pod vedením prof. Ronalda Grimese se pro ni stalo důležitou praktickou zkušeností na cestě k širší teoretické reflexi rituálů.

Václav Němec

je filozof, v současné době přednáší na Ústavu filosofie a religionistiky a působí jako vědecký pracovník ve Filosofickém ústavu AV ČR v Praze. Ve své badatelské a pedagogické činnosti se věnuje zejména pozdně antické a středověké filozofii, filozofii 20. stol. a filozofii práva. Publikuje též v denním tisku a angažuje se v občanských iniciativách (např. Pražské fórum či Vraťte nám stát!). V rámci občanských aktivit se podílel na vymýšlení a realizaci happeningů. Ten ho zajímá především jako hravá a kreativní forma, kterou lze vyjádřit občanský postoj ve veřejném prostoru a konstruktivně podvrtným způsobem nastavit zrcadlo abnormalitě politických poměrů.

Ivan Vyskočil

studoval herectví, pedagogiku, psychologii a filozofii. Jako vychovatel v nápravných ústavech se pokoušel o výchovu založenou na důvěře a vztahu. Dále experimentoval s divadelní formou, tzv. text-appealy a nedivadlem; psal dramatické hry a prózu. V sedmdesátých letech začal učit na LŠU kurzy pro pracující, z čehož postupně vznikla jeho koncepce studia psychosomatických disciplín a autorského herectví jako výchovy k osobnosti. S jádrem spolupracovníků odešel po roce 1989 na DAMU, kde založil Katedru autorské tvorby a pedagogiky, na které stále vyučuje a rozvíjí dialogické jednání.

Resumé

The authors of this book inquire into the nature and possibilities of happenings as they are practiced today especially by activists, who regard them as an attractive means of drawing attention to various subjects.

In the first part of the book Alena Rybníčková points out that the organizers frequently only use happenings to “transmit a message”, without working with its substance. To find this substance, she analyses the history and development of happenings in the Czech Republic, comparing it with her own present experience as their organizer and participant. She designates these types of happenings as *political happenings*, analysing their nature and their “moments” (such as situation, encounter, intelligibility, openness etc.) and illustrating them with examples taken from her own experience.

What she sees as most important is the attitude to happenings, which should be based on *intention* and *play*, as opposed to being solely guided by *purpose*. She considers purpose as a rational construct, a firm point outside the happening as such, which takes one's mind off the event itself and tends to turn it into propaganda. For this reason she recommends to take purposes only as reference points, focusing instead on the event itself. This can be greatly facilitated by play, which frees us from the pursuit of external aims, allowing us to abide in the situation here and now. In this way both the activist and the spectator are given the opportunity to step back, gain ease, and to liberate themselves from the all too binding feeling of responsibility for the result. Of course, one cannot stay content with play, for to do so would be to turn the happening into an aimless practical joke with no proper form, and thus with little appeal. Instead, the happening needs to be guided by the activist's *intention* – a term that Alena Rybníčková uses as something that mediates between purpose and play.

In the second part of the book, these and other possibilities of performances in public space are examined by students and scholars of religious studies, who focus on the satirical political parade Velvet Carnival, examining it from the perspective of ritual studies. While the Velvet Carnival differs from happenings, it shares a number of moments with them and its organizers deal with similar questions.

Student Evelyne Koubková in her chapter *Dancing Buckets* analyses the process of finding symbolic means for expressing a social topic, as well as the subsequent difficulties of sharing it with the spectators. Her approach is concrete, while also attempting to grasp the general principles of symbolic communication. This general theoretical level is pursued by two

other scholars. Martin Pehal in his chapter *The Velvet Carnival as a Play of Symbols* analyses symbols, which thanks to their openness belong to the world of play. The fact that symbols cannot be reduced to a single meaning limits their potential for communication and makes them unsuitable for expressing a clear purpose, but this very fact incites the spectators to more active types of communication. Whereas Martin Pehal mainly deals with symbols in general, Radek Chlup in the chapter *Symbolic Efficacy in the Velvet Carnival* focuses on symbolic action, and on how symbols come alive in human body, gestures and movements. He focuses on those aspects of communication whose main task is not to transmit information but to induce a frame of mind, to associatively evoke various sentiments and stances. This type of communication is psychosomatic, influencing our embodied stance which forms the matrix of our conscious attitudes. Thanks to this, symbolic action can influence both actors and spectators on a level that would be hard to reach solely by verbal explanations – which is equally inspiring for happenings.

This book is mainly designed for those who organize happenings or take part in them and wish to understand them better. By viewing the subject from different angles and by drawing from various types of experience, we hope to offer new perspectives on happenings and to be a source of possible inspiration.

Rejstřík

Aktivista/aktivismus

- význam slova aktivista pro tuto knihu 13
- aktivisté vs. instituce/politici 105–106, 108
- aktivisté a politici nemusí být jen protivníci 107, 113–114, 117, 122
- nejen aktivisté dělají happeniny 53, 73, 98, 106–107, 120
- nástrahy aktivismu 105, 107, 125
- přístup k aktivismu jako ke hře 111–112, 129, 192

Divák

- happening zpřístupňuje téma divákovi 24, 34, 45
- happening osvobozuje diváky k vnímání reality 34
- happening diváky vytrhává ze všednosti 36
- díky happeningu si divák téma k sobě pustí 192
- ovlivňování postoje diváka 179, 184, 187, 193
- jeho postoj je ovlivňován formativními gesty 175–179, 184
- Sametové posvícení nemá předávat informace, ale vyvolávat v divákovi určité naladění 150, 154, 170, 174
- zapojení diváka do hry 12, 25, 37, 53, 91, 124, 192
- na diváka není dobré tlačit 50, 53, 109
- až přítomnost diváků dává happeningu tvar 46
- (ne)srozumitelnost akce pro diváka 49, 158, 164, 166, 167
- potřeba divákovy aktivní interpretace 140, 152, 192, 193
- rozdíl mezi rolí diváka v happeningu a při Sametovém posvícení 134
- zvyšování symbolické citlivosti diváků 135, 149, 152
- bozi coby ideální diváci happeningů 186, 194

Fyzičnost

- fyzická účast aktérů/diváků 25, 34, 154, 192
- fyzické jednání 32, 37, 126, 133
- fyzická akce 125
- fyzické vstoupení do situace 51
- fyzické ztvárnění 133, 136, 140, 158, 174–175, 184
- fyzické nasazení 97
- fyzický postoj 125, 152
- gesta jako fyzický způsob hledání zdrojů tvořivosti 174

Hra

- vztah hry, smyslu, záměru a účelu 122–124, 191
- hra vs. účel 12, 60, 66–67, 115, 186, 193
- v happeningu se prolíná herní a reálná situace 31, 35, 46, 62–63, 77
- happening vzniká mezi záměrem a hrou 60–61, 64–65, 68, 123–125, 184–186, 191
- herní (a reálný) záměr 120–121, 155, 191–192
- riziko pouhé hry bez vztahu k realitě 14, 124, 125
- příklady otevřené hry zakotvené v realitě 121, 122, 53, 62, 112–114
- důvody pro hru v politickém happeningu 129, 168, 192
- může (ale nemusí) dodat otevřenost 66, 112, 114, 129, 192
- vyrovnává mocenské pozice 63, 110
- zjednává odstup od sebe, protivníka a sféry moci 64–65, 108, 111–112, 192
- rozpouští zatuhlost a dodává nadhled a lehkost 129, 168, 192
- může nás chránit před manipulací s druhými 69
- hrou si mohou zjišťovat své postoje 129
- pomáhá utvářet postoj 112–113, 129
- oslovuje 128, 192
- generuje energii 193
- rozpouští hranice mezi organizátory a diváky 192

- subverzivnost hry 63, 171
- hra (happening) jako zápas/soutěž namísto války 111–112, 114, 115, 122
- jak hru vyhrát 31, 63, 114
- využívá energie vytvářené protivníkem 68, 164
- jako prostor pro zrušení rolí a přeuspořádání vztahů 114, 115, 117
- jako pole otevřených možností („co kdyby to bylo takhle“) 63, 77, 108, 110
- záblesk vyšší úrovně hry, která nás přesahuje/může překvapit 66–67, 112, 115, 129
- jak v happeningu hru vytvořit 109–110, 114, 120–121, 122, 126
- rozdíl ve způsobu hravosti v happeningu a v Sametovém posvícení 134, 185
- upocená hra 60, 125
- rozehrávání symbolických významů 148, 186, 188, 193
- hra ve smyslu hraní si s tématem 184–185, 187, 191–193
- hra téma rozehrává, ale nechává ho nedořečené 192
- hravá práce s jazykem 133–134, 175
- hravá práce s gestem 175–176

Humor 49, 138

Jazyk

- hravá práce s ním 133–134, 140, 154, 175
- ritualizované, nesémantické používání (v Sametovém posvícení) 139–140, 148–150, 160–163, 172–175
- ritualizovaný jazyk jako specifický typ gesta 179
- nepředává informace, nýbrž evokuje asociace a postoje 174–175, 179
- jazyk symbolický vs. utilitární 149–150, 174–175

Masky 139–140, 150–152, 171

Metafory

- jejich funkce 174
- coby klíčový výrazový prostředek v happeningu/Sametovém posvícení 45, 118, 174–175, 184
- a tělesnost 174, 184
- v rituálu 172
- nezvládnutá práce s metaforami 166

Nadhled

- získáváme jej zpracováním tématu 49, 129
- pomáhá k němu humor 49, 137, 138
- pomáhá k němu přijetí úlohy 49

- nadhled vs. vztek 125
- nadhled a hra 129, 168, 192

Nápad

- provázanost nápadu s tématem/záměrem/tvarem 42–43, 47, 55, 120–121, 124, 166
- dobrý nápad akci táhne 44, 55, 124
- nápad nestačí, je třeba ho propracovat a provést 12, 15, 41–42, 126
- příklady od nápadu k provedení 79–80, 158–159, 160, 163
- nenechat se strhnout nápadem 45
- upocený nápad 116, 124–125
- pozor na stejný nápad při změněné situaci 118–120

Otevřenost

- otevřenost (postojů, názorů, vyjadřovacích prostředků) odlišuje happening od demonstrace 24, 148–149, 192
- v otevřené akci jsou hranice mezi diváky/účastníky/organizátory prostupné 50–51, 62
- být otevřený pro otevřené vyznění akce (být s akcí v dialogu) 50–51, 66–67
- ulevuje od přehnaného pocitu zodpovědnosti za výsledek 120–121, 192
- žádá si odvahu 50–51, 114, 192, 193
- pořádat otevřenou akci je jednodušší, pokud se jedná o akci přátelskou/není protivník přítomen 109
- happening bez otevřenosti není happeningem 116–117, 121
- happening otevírá vědomí postoje 68, 188
- přístup/postoj se otevírá, pokud pracuji se záměrem, namísto s účelem 118, 120–121, 122, 193
- může (ale nemusí) ji dodat hra 66, 112, 114, 129, 188, 192
- dá se k ní dostat prací se symboly/symbolickým jednáním 135, 140, 188, 193
- dá se k ní dostat satirou 164

Politika/politici

- význam slova politika pro tuto knihu 19–22
- konkrétní politické události vs. dlouhodobá politická témata 135, 136, 187
- politický happening 19, 22, 24, 34–37, 59–61, 63, 114, 117
- politici vs. aktivisté 105–106, 107, 112–114
- politici a aktivisté nemusí být jen protivníci 107, 113–114, 117, 122
- i politici dělají happeniny 106, 120

- vliv happeningu na politické rozhodování 59–61, 108
- obava z politiky 21–22, 45

Postoj

- postoj vs. názor 44, 101, 125–126
- jako součást/podmínka politického uvažování a jednání 19, 21, 45
- postoj ke konkrétní události vyrůstá z hlubšího světonázorového postoje 43, 85
- je to věc osobní 105, 125–126
- vědomí postoje není samozřejmá věc 125
- zkoumáním motivací zkoumám i svůj postoj 107
- pro srozumitelnost je třeba postoj jasně definovat 45
- happening nabízí vyjasnění/proměnu postoje 12, 68, 34, 44, 129
- vyjasnění/proměna postoje pomocí symbolického tělesného ztvárnění 170, 174–179, 184, 187
- postoj názorový vyjadřuje aktér fyzicky 121, 125–126, 127
- je vyjadřován a na diváka přenášen gesty 175–179
- je na diváka přenášen i fyzicky 125, 126–128, 174
- proměna postoje v hlubinném, tělesném smyslu 175–179, 184, 187, 193
- z postoje vychází záměr, vzájemně se ovlivňují 125–126
- agón-zápas, soutěž jako možný postoj k protivníkovi 111, 122
- konflikt (herního) jednání a postoje 114
- příklady postoje k situaci-stavu 19, 100, 114, 154

Protivník

- protivník vs. nepřítel 45
- důležitost pojmenování protivníka 45
- přístup k protivníkovi jako v asymetrické válce 105, 106
- přístup k protivníkovi jako v agónu-zápasu 111, 122
- přístup k protivníkovi jako ve hře 112, 114, 115, 122
- přístup k protivníkovi jako v judu 68
- fyzický popis postoje k protivníkovi 125–126

Rituál

- navozuje communitas 135
- hmatatelně symbolicky ztvárňuje skutečnost 59, 140, 168–171
- rituální aspekty Sametového posvícení 140–142, 148–150, 152, 154, 168, 186
- rituál v happeningu 28–29

- rituál vs. happening 59, 184–186
- neúčelovost rituálu 59, 168–169, 194
- rituál a záměr 59, 184–186
- rituál a hra 59, 184–185
- rituál a smysl 193–194
- účinnost rituálu 168–179, 194
- rituální jazyk 149–150, 174, 179
- reflexivně-liminální aspekt rituálu 171
- působí na náš postoj 175–179, 193–194
- proměňuje naše zakoušení věcí 170, 174, 184
- důležitost kvalitního provedení v rituálu a v happeningu 186, 193–194
- rituální symbolická gesta 175–179, 184

Satira 63–65, 114, 137, 163–165, 167

Sdělení

- zamýšlené sdělení tvůrců 152, 158
- předávání sdělení 155, 158, 165, 166, 186–187
- (ne)srozumitelnost sdělení 158, 164, 166, 167, 184
- nesoulad mezi zamýšleným sdělením a jednáním 155, 163, 165, 166, 167
- mnohoznačné symbolické/performativní sdělení 148, 154, 187, 193
- jeho psychosomatická stránka 15
- v Sametovém posvícení nejde o předávání sdělení/informací 149, 152, 154, 174, 179, 184, 186–187, 193
- v happeningu nejde o předávání sdělení 192–193

Setkání

- happening je (především) setkání 43, 54, 55, 66, 116
- jako zážitek vzájemnosti 54, 68, 117, 135
- nejen s lidmi, ale i se sebou a tématem 54
- i s protivníkem 54, 66, 115
- setkání vs. exhibice 67, 68–69
- prostor pro ně vytváří hra 115

Situace

- situace jako základní stavební moment happeningu 51
- základem situace jsou (vyjasněné) vztahy 52
- fyzická situace, do které je třeba vstoupit nebo ji vytvořit 51
- situace jako stav, kontext (reálná) vs. situace jako akce, jednání (hra) 51, 126
- příklady situace-stavu 76, 117, 118, 142
- příklady situace-akce 51, 109, 124
- změna situace-stavu ovlivňuje přípravu a provedení happeningu 118

- v happeningu jde o otevřenou rozehranou situaci 12, 112, 114, 120
- převedení situace reálné na situaci herní/symbolickou 164, 169, 170
- příklad dobře rozehrané situace a jednání v ní 31, 43-44, 109, 122
- příklad nerozehrané situace 42
- opravdové jednání v situaci vs. „aby to vypadalo dobře“ 124, 192
- k otevření situace pomáhá její uchopení jako agónu-soutěže namísto boje 122
- otevřená situace v happeningu vs. situace jasně daná v Sametovém posvícení 134
- situace aktuální vs. generická 134, 187
- happening je situace, které se musí účastníci/protivníci postavit 113, 114

Smysl

- základní charakteristika 115, 116
- vztah smyslu, záměru, účelu a hry 122-124, 191
- smysl vs. účel 115-117
- provázanost smyslu a účelu 115-116, 117
- propojení smyslu a hry 115, 122, 191
- příklad smysluplnosti bez předem daného účelu 116
- smysl vs. mediální úspěch 42
- smysl vyrůstá z plnosti a provázanosti momentů 56
- často se objevuje až po letech 193-194
- překrytí smyslu exhibicí 67

Srozumitelnost

- je klíčová pro diváka i organizátora 43
- srozumitelnost vs. polopatičnost/jasnost/přímost/zřetelnost 49-50, 139, 154, 184
- odvíjí se od situace-stavu/kontextu 134
- jako podmínka otevřenosti akce 49-50, 109
- nesrozumitelnost sdělení 158, 164, 166, 167, 184
- nesrozumitelnost může diváka/protivníka odrazovat nebo i vzbuzovat pocit provinění 49, 109
- není cílem být srozumitelný pro všechny 49
- zamýšlená vs. realizovaná 155, 158, 160, 163, 166
- srozumitelnost při používání satiry/karikatury 163-165, 166, 167, 172
- srozumitelnost gest 175-179
- a používání (mnohovýznamových) symbolů 139, 172, 175, 185, 193
- srozumitelnost vs. hravost/otevřenost 116
- pro přijetí hry nestačí 111

Symbol

- základní charakteristika 138-142
- coby klíčový výrazový prostředek v happeningu/Sametovém posvícení 35, 37, 45, 108, 133, 138-142, 186
- mediální apel symbolu 60
- a záměr 139
- symbol vs. znak 186, 193
- mnohovýznamový/kondenzovaný 139-142, 185, 186
- sjednocuje protikladné významy 141-142
- propojuje obecné se smyslovým a fyzickým 141-142
- zvyšování citlivosti pro symboly 135, 149, 152
- jazyk symbolický vs. utilitární 149-150, 174-175
- symbolická komunikace a její nejednoznačnost (a riziko jejího selhání) 29, 36, 139-140, 172, 175, 185, 186-187, 193
- symbolické úkony/gesta/performance 174-179, 186, 187
- symbolické místo 46, 52
- symbolické ztvárnění skutečnosti 59-60, 109, 133, 140, 168-171, 184
- riziko ploché práce se symboly 116
- hravý rozměr symbolů 14, 133, 148, 184, 186, 186, 188, 193

Téma

- ze (společenského/politického) tématu akce vyrůstá 19, 34, 45, 167, 184
- provázanost tématu s nápadem/záměrem a tvarem 42-43, 47, 55, 120-121, 124, 166
- neřešíme problém, ale zpracováváme téma 49, 64-65
- soustředění na téma vs. PR 106-107, 191-192
- soustředění na téma vs. exhibice 67-69
- nejde jen o upozornění na téma, ale o vnitřní proměnu 116, 117, 171, 187, 191-192
- je pro organizátora zároveň tématem osobním 43, 68, 70,
- neutopit se ve svém tématu 49, 192
- sdílení tématu s divákem/účastníkem 68-69
- organizací akce se s tématem setkávám jinak 49, 50, 68, 129, 165, 170-171, 174, 192
- proces ztvárnění tématu 45-46, 158-165, 187
- fyzické ztvárnění tématu 133, 136, 140, 158, 165, 174-175, 184
- ztvárnění tématu pomocí symbolů 138-142, 152, 184

- transformování tématu ve hru 184–185, 187, 191–193
- nepodařené ztvárnění tématu 42
- nepodařený happening může tématu uškodit 42, 55, 120
- aktuální téma 35, 45, 134–136, 154, 186
- i v konkrétních tématech jde o obecnou rovinu 44
- rozdíl v typu témat u happeningu a Sametového posvícení 134–135, 187
- v rámci Sametového posvícení se téma uchopuje na co nejobecnější rovině 135–136, 187
- k otevřené akci vede i otevřenost tématu 50, 68
- soulad tématu, záměru, nápadu, tvaru 42–43, 47, 55, 120–121, 124, 166
- rozdíl v přístupu k práci s tématem neznámým vs. obecně sdíleným 36, 37, 45, 51

Tvar

- provázanost tvaru s tématem/nápadem/záměrem 42–43, 47, 55, 120–121, 124, 166
- v happeningu nejde o předem hotový tvar, ale o jeho vznikání/proces 41, 47, 67
- proces ztvárnění tématu 158–165
- rozporuplný tvar/ztvárnění tématu 161–163
- bez záměru happening ztrácí tvar 14, 124
- naplňuje se v čase, prostoru a v interakci s lidmi 47, 67, 87
- uzavřený tvar/forma uzavírá i prostor pro jednání účastníků 50
- v happeningu je základem tvaru situace, ne ilustrace 51, 126

Účast/účastník

- v happeningu jde o zúčastnění diváka 22, 25, 53, 69
- vytvořit prostor pro účast není samozřejmé 27, 67
- účast diváka/protivníka nemusí být vědomá/svobodná 27, 31, 35, 53, 109
- pozor na manipulaci s účastníkem 28, 69
- účastníci se v účasti vzájemně podporují 53, 163, 165
- pravidla pro vytvoření prostoru pro fyzickou účast 109–111
- prostor pro účast vzniká obrazností a symbolikou 36, 186–187
- dá se k ní svádět hrou 112–114, 192
- podmínkou účasti je otevřenost 50, 53, 116

- příklady akce otevřené k účasti 30, 54, 86–88, 122, 124
- každý se účastní z trochu jiného důvodu 29, 125–126, 187
- fyzická účast aktérů/diváků 25, 34, 154, 192
- fyzické zapojení účastníka vnitřně/psychosomaticky proměňuje 30, 34, 69, 114, 126–128, 152, 170, 177–179
- účastí si ověřuji postoj z jiné strany než jen promyšlením názorů 125–126, 129
- vědomá účast je spoluprací na společném tématu 68

Účel

- vztah účelu, záměru, smyslu a hry 122–124, 191
- účel vs. smysl 115–117
- provázanost účelu a smyslu 115–116, 117
- účel vs. záměr 117–118, 121, 191
- příklad účelu a záměru 117
- účel vs. hra 12, 60, 66–67, 115, 186, 193
- odpoutání se od účelů a soustředění na hru může pomoci splnit účel 122–124, 126, 185
- častým účelem happeningu je zapůsobit na média 59–60, 62
- úskalí účelu 60, 67, 116, 121,

Úloha

- úloha vs. role 50, 53–54
- příklad jednání v úloze 31, 44, 121, 129, 111
- jednání v jasné úloze představuje jasnější nabídku hry protivníkovi 109
- v úloze (i roli) nejen hrají, ale i jednáme v realitě 53, 111
- úlohy a role nedobrovolné 62, 63, 76, 109
- nabídka (svobodného) jednání v úlohách vede k otevřenosti happeningu 50, 112
- přijetí úlohy jako způsob nadhledu 49

Záměr

- význam slova záměr pro tuto knihu 66, 117–118, 139, 184–185, 193
- vztah záměru, účelu, smyslu a hry 122–124, 191
- jeho politický rozměr 60, 186
- záměr vs. účel 117–118, 121, 191
- záměr vs. účel v rituálu 186
- provázanost záměru s nápadem/tématem/tvarem 42–43, 47, 55, 120–121, 124, 166
- důvody pro ujasnění si záměru v happeningu 118–120

- rozpor mezi záměrem opravdovým a prezentovaným 120
- rozpor mezi záměrem a jednáním 155
- záměr a hra 60–61, 64–65, 123–125, 184–186, 191
- záměr lze lépe naplnit odhlédnutím od účelu a zaměřením se na hru 122–124, 126, 185
- převádění záměru reálného na záměr herní 120–121, 155, 191–192
- příklady reálného záměru (v kartotéce) 74, 78, 82, 86, 90, 94, 98
- vzájemné ovlivňování záměru a postoje 125–126
- záměry v Sametovém posvícení 184–188

Happening: Mezi záměrem a hrou

Alena Rybníčková, Radek Chlup,
Martin Pehal, Evelyne Koubková

Sestavila

Alena Rybníčková

Jazyková redakce

Kristýna Hoblová

Grafická úprava a sazba

Ondřej Bouška

Fotografie

Archiv FÓR_UM (s. 143, 146, 156, 157, 162, 163, 173), Archiv Inventury demokracie (s. 75, 113), Archiv Jihočeských taťků (s. 99), Archiv Pražských matek (s. 18), Michal Doležal (s. 95, 96), Magdalena Havlová (s. 79, 123), Jakub Ferjenčík (s. 127), Ludvík Hradilek (s. 87, 88, 110), Jan Hromádko (s. 104, 132, 147, 176, 178, 181), Janusz Konieczny (s. 144, 145), Anna Koutská (s. 182, 191), Roman Kučera (s. 119), Vojtěch Marek (s. 48), Jiří Pasz (s. 180, 183), Václav Vašků (s. 40), Roman Vondrouš (s. 83), Ondřej Vraštil (s. 72, 84), MAFRA: Jiří Salík Sláma (s. 47), Kristýna Svobodová (s. 91–92), Jan Zátorský (s. 10)

U fotografií podepsaných „archiv“ se nám autory nepodařilo dohledat. Autorům se omlouváme, že nejsou u svých fotografií podepsáni.

Vydala

Akademie múzických umění v Praze,
Malostranské náměstí 12, Praha 1

Tisk

Nakladatelství AMU

Vydání první

Praha 2015

ISBN 978-80-7331-377-7

www.amu.cz

Jak dávkovat do happeningu záměr a hru, aby se nám do opravdovosti hry nevloudila faleš postranních úmyslů?

Jde o nalezení správné proporce. Faleš se do happeningu vloudí, když záměr vstřebá hru. Aby měl happening sílu a přesvědčivost, musí se v něm uplatnit kreativita, jinak není autentický a přesvědčivý. (...) Podle mě síla happeningu může být také v tom, že se člověk učí zjednávat si odstup vůči tomu, s čím zachází a co tematizuje. Schopnost otevřít se kreativitě a múzám, které jsou spojeny se satirou a hrou, je něčím, co člověku pomáhá uchránit se těchto pokušení. Aby hra byla skutečnou hrou, člověk si musí nejen udržovat odstup od těch, proti nimž protestuje, ale také sám od sebe. (...) Tím se dotýkáme dalšího zajímavého momentu: happening má nejen sociálně hygienický, ale i psychohygienický smysl a efekt pro toho, kdo sám happening organizuje a koná. Člověk si nakonec nedělá legraci jen z nich, ale i sám ze sebe. To je podle mě právě ten způsob, jak čelit falši – ta se do happeningu dostává také tehdy, když si chce člověk udržovat odstup jen od „nich“. Divadelní a satirické múzy jsou v tomto neúprosné.

(Z rozhovoru s filozofem Václavem Němcem)



ISBN 978-80-7331-377-7

